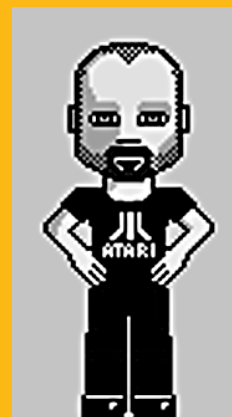

Tema broja:

Philippe Lejeune,
Dnevnik

stranice 21-28

Zarez

ISSN 1331-7970

dvojtednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 14. ožujka 2002, godište IV, broj 76 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor: Vladimir Stojsavljević

Investicija u bolji život

Agata Juniku
stranice 8-9

Premijera: Boris Godunov

Još jedan poluproizvod

Trpimir Matasović
stranica 38

Razgovor: Miljenko Domijan

Velika ulaganja, a rezultati?

Grozdana Cvitan
stranice 14-15

Eseji

O gradovima i zaleđu

Katarina Luketić,
Predrag Matvejević

stranice 16-17

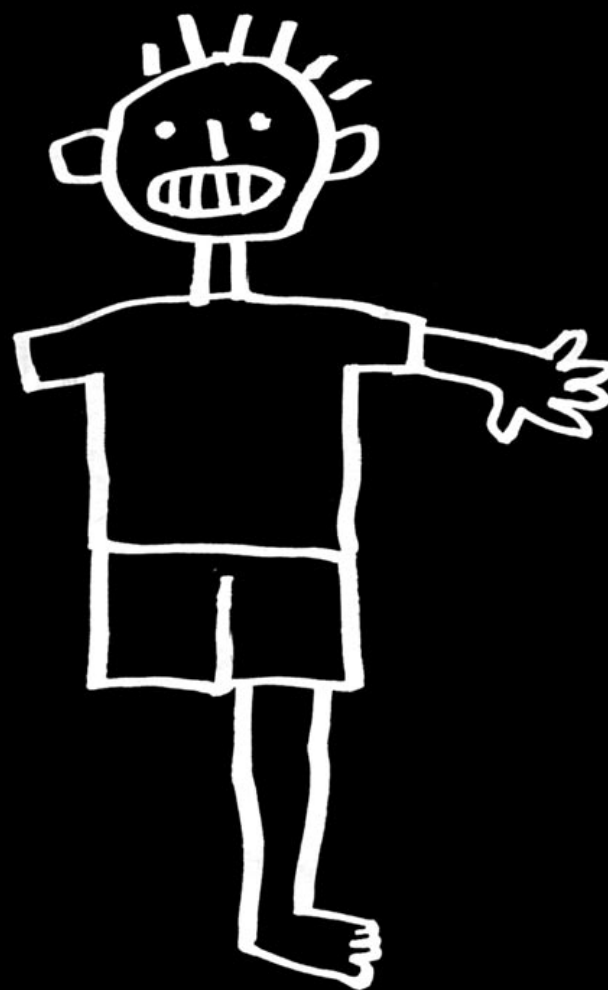

5. radionica kulturalne konfrontacije

Druga strana seksualnosti

Ivana Slunjski, Tin Perkov

stranice 30-31

will
LANDMINES MUST BE STOPPED

Tema: Studirati dizajn – Split 2002.

Mirko Petrić, Inge Tomić Koludrović, Nila Kuzmanić Svete

stranice 10-14

Gdje je što

Info/najave

Dragan Grozdanić, Karlo Nikolić, Milan Pavlinović, Andrea Pisac, Dušanka Profeta, Leila Topić 4-6

U žarištu

Decentralizacija u kulturi (II) *Biserka Cvjetičanin* 2
Feral Tribune, istina narodu *Agata Juniku* 3
Kinder-jaja na rasprodaji *Grozdana Cvitan* 7
Jesmo li spremni za promjene? *Pavle Kalinić* 7
Razgovor s Vladimirom Stojšavljevićem *Agata Juniku* 8-9
Razgovor s Miljenkom Domijanom *Grozdana Cvitan* 14-15
Regionalno kao univerzalno u planetarnom selu *Boris Biletić* 18-19
Liberalna, socijalna ili etnička država *Ivan Padjen* 19
Televizijski totem i nacionalni tabu *Nebojša Jovanović* 20
Razgovor s Hannelore Schwabenitz *Gioia-Ana Ulrich* 35

Tema: Studirati dizajn

Danas – ne može *Mirko Petrić* 10
Kako dizajnirati budućnost *Mirko Petrić* 11
Za dinamiku obrazovanja *Inga Tomić Koludrović* 12
Dijalozi o dizajnu *Nila Kuzmanić Svete* 13

Esej

Posljednji gradski čovjek *Katarina Luketić* 16-17
Jeka zaleđa *Predrag Matvejević* 17

Putopis

Usta puna meda *Gioia-Ana Ulrich* 29

Kazalište

Sveučilišne zloupotrebe seksualnosti *Ivana Slunjski* 30
Građani sve vičniji politici dijaloga *Tin Perkov* 31
Brutalne igre moći *Emina Višnić* 32
Glavne ženske uloge i kreativna snaga glumica *Nataša Govedić* 33

Vizualna kultura

Razgovor s Mikeom Hentzom *Eda Čufer* 36-37

Glazba

Još jedan poluproizvod *Trpimir Matasović* 38
Plodotvorna suradnja *Trpimir Matasović* 39
Cedeteka *Krešimir Čulić* 39-40

Kritika

Dundo Šaban *Iva Pleše* 40
Krava i orgije racionalnosti *Gordana Crnković* 41
Dehijerarhizacija lirskih instanci *Sanja Jukić* 42
Euridikina s/zjena *Tatjana Jukić* 42-43
Obnova "lakog stiha" *Tihomir Dunderović* 43
Križ od četiri stabla *Suzana Marjanić* 44

Književnost

Debeli; Madioničar; Životinje *Branislav Oblučar* 45
Kozaci *Tin Perkov* 46

Svakodnevnica

Almanah poročne kućanice *Sandra Antolić* 45

Strip

Omajgadajmagad *Goran Novović* 47

TEMA BROJA: Dnevnicima na Internetu
Prevela i priredila Gordana Crnković

Phillipe Lejeune – Novi medij intime *Gordana Crnković* 22
Godinu dana poslije; Dnevnik *Phillipe Lejeune* 23-28

U nedavnim raspravama o kulturnoj politici Irske koje su se vodile u sklopu međunarodnog projekta Svjetske mreže Culturelink, znanstvenica Anne Kelly s University Collegea iz Dublina, upozorila je na promjene koje su se u novije vrijeme zbile u kulturnoj politici Irske. Općenito je ekonomski rast u Irskoj usporen i inflacija raste. Nezaposlenost je, međutim, još uvijek niska u usporedbi s drugim europskim zemljama. I dalje se nastavlja trend useljavanja i nastaju počeci multikulturalnog društva. Uspostavljanjem Ministarstva koje je zaduženo za kulturne poslove, došlo je do centralizacije važnih djelatnosti (npr. Nacionalna galerija Irske više ne potpada pod Department of the Taoiseach), te lokalna razina gubi važnost kako u kulturnim, tako i u drugim poslovima.

Komparativna istraživanja decentralizacije

Ove promjene zadiru u problematiku decentralizacije kulture o kojoj smo jednom prigodom već pisali (*Zarez*, br. 43/2000). Može se reći da su sve europske zemlje u posljednjih tridesetak godina prošle kroz proces decentralizacije. U komparativnim istraživanjima kulturnih politika (npr. *Cultural policies in Europe: a comparative approach*, autora Maria d'Angeloa i Paula Vesperinija, u izdanju Vijeća Europe 1998. godine), navode se različiti primjeri. Federalne države poput Njemačke, Španjolske ili Austrije po svom su ustavnom uređenju nužno morale decentralizirati odlučivanje u kulturi, odnosno prepustiti ga federalnim jedinicama. Francuski primjer decentralizacije specifičan je, jer se zapravo radi o dekoncentraciji (nepostojanje mehanizama za

Kulturna politika

Decentralizacija u kulturi (II)

Zašto je decentralizacija postala jedan od ključnih pojmova u

Biserka Cvjetičanin

kulturnim politikama u posljednjih dvadesetak godina?

prikupljanje sredstava na lokalnim razinama uvjetuje da se više može govoriti o dislociranju središnjih službi na niže razine, nego o stvarnoj decentralizaciji).

Poseban oblik decentraliziranog načina odlučivanja (u prvom redu odlučivanja o financiranju), nalazi se u onim zemljama koje su odvojile Ministarstva kulture kao središta planiranja od posebnih tijela koja distribuiraju sredstva (najčešće se nazivaju *arts councils*). Dok ministarstvima ostaje uloga onih koji donose strategije, planiraju i osmišljavaju kulturni razvoj, posebna neovisna tijela distribuiraju sredstva. Takva tijela obično imaju neki oblik središnje koordinacije, ali su najčešće decentralizirana na niže razine (regije, departmani, gradovi itd.).

Važno je spomenuti u ovom kontekstu kako različiti trendovi utječu na kulturu u kontekstu europskog ujedinjenja. Izuzetno velike razlike u pristupu financiranju i odlučivanju o kulturi, vjerojatno su jedan od razloga što se Europska unija još uvijek rukovodi u prvom redu principom supsidijarnosti.

Drukčiji način odlučivanja u kulturi

Zašto je decentralizacija postala jedan od ključnih pojmova u kulturnim politikama u posljednjih dvadesetak godina? Riječ je o drukčijim načinima participacije u odlučivanju, o autonomnosti, novim izgledima za umjetnike i umjetničke aktivnosti, transformacijskim učincima na pojedine kulturne djelatnosti, o novoj mogućnosti isticanja kulturnih različitosti prema sve većoj uniformnosti proizvodnih i životnih uvjeta. Naravno, sve to vrijedi pod pretpostavkom da će lokalna zajednica najlakše prepoznati prioritete i na neki način "najpravednije" ocijeniti predložene programe, projekte, itd.

Međutim, slučaj Irske na početku ovog članka, postavlja pitanje ne pojavljuju li se i neki suprotni trendovi? Irska je dugoročnim planiranjem i korištenjem u prvom redu razvojnih fondova EU uspjela podignuti razinu razvijenosti vlastite kulturne infrastrukture, te potaknuti kulturnu produkciju u svim segmentima, kako klasičnim, tako i suvremenim koji uključuju kulturne/kreativne industrije. U isto vrijeme, Irska je imala zavidnu razinu decentraliziranosti upravljanja i financiranja kulture. Posebno se to odnosi na *Irish Arts Council* čiji su regionalni uredi gotovo samostalno vodili regionalne kulturne politike i odlučivali o raspodjeli novca. Ipak, kao što je prethodno rečeno, u Irskoj u posljednje vrijeme postoji trend veće centralizacije odlučivanja. Iako ovaj fenomen još nije istražen, možemo pretpostaviti što je dovelo do njega i samo kad bismo ga ocjenjivali površno, mogli bismo ga smatrati negativnim.

Irski primjer još jednom upozorava da je decentralizacija vrlo kompleksan i krajnje osjetljiv proces. Ako se podigne na određenu razinu kulturnu produkciju, ako se osigura održivo financiranje institucija i trajnih programa, kulturna politika imala bi prostora više se baviti provođenjem sustavnih mjera kao što je, na primjer, praćenje i poticanje kulturne potrošnje (i svega što do toga dovodi, npr. umjetničko obrazovanje, financiranje malog poduzetništva...). Da bi se prtila potrošnja, mora se analizirati cjelokupno tržište, a da bi se unijele promjene, mjere se moraju provoditi tako da ravnomjerno zahvate cijelo tržište. Dakle, želi li se potaknuti neke strukturne promjene koje će zahvatiti cjelokupno područje neke zemlje i svu populaciju, aktivnosti moraju biti usklađene, odnosno – centralizirane. I tako, s jedne strane, imamo potrebu upravljanja ovim procesima iz "centra", pa i okrupnjavanja financijskih sredstava kako bi učinci bili vidljiviji, a s druge, potrebu stvaranja pune autonomnosti procesa djelovanja, vrednovanja i odlučivanja u kulturi, što donosi nove izgleda i mogućnosti razvitka kulturnih djelatnosti.

Hrvatski primjer

Kako se to odnosi na Hrvatsku? Najnovije istraživanje Zavoda za kulturu *Financiranje u kulturi* (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2002.) pokazuje da sredstva za kulturu dolaze, uglavnom, iz tri izvora – državnog proračuna, Grada Zagreba i ostalih gradova. Županije i općine participiraju sa samo oko pet posto. Kako decentralizacija znači ravnomjerniji raspored ovlasti na nacionalnoj, županijskoj i gradskoj, odnosno općinskoj razini, pa i odlučivanja o financiranju kulture, postavlja se pitanje mjesta kulturnih projekata na ljestvici prioriteta. U svakom slučaju, potrebno je pronaći model koji će osigurati da decentralizacija odlučivanja o financiranju ne postane prepreka planiranju ravnomjernog razvoja kulturne infrastrukture i kulturnog života, model koji će u sebi sadržati snažnu komponentu umreženosti i kontinuiranog umrežavanja. ■

u žarištu

Tananost svoje duše, kao i moguću težinu boli, određuje pak svatko ponaosob. *Feralovih* 40 veličanstvenih, s popisa koji uključuje tužbe do 1998., procjenjuju sami

Feral Tribune, istina narodu!

U cijeloj ovoj farsji tješi jedino činjenica da je tzv. šira javnost prošla test solidarnosti, ovaj put na pravoj strani

Agata Juniku

Izjavesni dr. Ivan Kordić je u *Tomislavu* ožujka 1995. izjavio: *Nije tragično to što jugokomunističko smeće Feral Tribune piše, nego što je mnogo toga što piše, nažalost, istina!* Paralela je iz esetskih razloga možda preteška, ali barem isto toliko je teško oteći se dojmu da su na tragu baš ovakve zaumne logike i dvije pravomoćne presude prema kojima je *Feral* dužan Marici Meštrović i Željku Olujiću isplatiti naknadu za duševne boli u iznosu od otprilike 200 tisuća kuna. U presudi stoji – vrijedi se podsjetiti – da nisu sporne činjenice, već vrijednosni sudovi izneseni na nepriličan način.

Iz nepriličnog načina u mukama se rađa – svi to znamo – duševna bol. Po kojim se kriterijima – ako ne istinosnim – određuje nepriličnost načina, zakon ne pojašnjava.

sebe u rasponu od 40 tisuća do dva milijuna kuna. Ako je od njih uzaludno očekivati skromnost i samokritičnost, zahtijevati od državnog aparata da se pridržava vlastitih zakona trebalo bi biti obavezno.

Naime, prema Zakonu o javnom priopćavanju (članak 22, stavak 7.) suci su, odlu-

Izjava PEN-a

Odluka Općinskog i Županijskog suda u Zagrebu kojima se redakcija tjednika *Feral Tribune* osuđuje na plaćanje odštete Marici Meštrović i Željku Olujiću ozbiljno ugrožava slobodu javne kritike u Republici Hrvatskoj.

Mišljenja smo da jedan od naših najboljih likovnih kritičara, sveučilišni profesor i vrhunski autoritet s područja povijesti umjetnosti, Zvonko Maković, ima pravo na izricanje kritičke ocjene o pojavi za koju drži da je štetna; štoviše – to je njegova profesionalna dužnost. Tekst Zvonka Makovića kojim se osporava stručna kompetentnost Marici Meštrović za vođenje jedne umjetničke zaklade zasnovan je na kritičkim argumentima struke. Logično je da takvu stručno zasnovanu ocjenu (koja oštrinom ne prelazi razinu kritičnosti kakvu su njegovali najveći naši pisci poput Matića i Krležića) i objavi list koji njeguje kritički pristup društvenim fenomenima.

I kritički osvrt Viktora Ivančića u kojem on citira antisemitske izjave Željka Olujića nazivajući ih rasističkim i fašističkim ne pripada sferi klevete; nitko u svijetu ne bi se usudio Olujiće-

ve izjave nazvati "nacionalizmom u suvremenom smislu te riječi" kao što tvrdi sud, već bi svugdje bile javno prokazane kao povijesno revizionističke, rasističke i nacističke.

Stoga Hrvatski centar PEN-a energično prosvjeduje protiv prakse sudske represije nad argumentiranom kritikom i općenito slobodom javne riječi. Izrečene sudske presude snažno su obilježene vrijednosnim standardima protivnim humanističkim vrijednostima europske civilizacije i odražavaju katastrofalnu kadrovsku politiku koja je pod utjecajem vladajuće stranke provedena u našem sudstvu tijekom devedesetih godina.

Držimo da bi prestanak izlaženja splitskog nezavisnog tjednika koji je odigrao neobično važnu ulogu u razvoju demokratskog ozračja hrvatske javnosti imao izrazito negativne posljedice u trenutnim uvjetima u kojima ponovno prijeti opasnost od sužavanja prostora medijskih sloboda i ugrožavanja slobode informiranja.

Upravni odbor Hrvatskog PEN centra
U Zagrebu, 7. ožujka 2002. ☒

Predrag Lucić

Honoriranje bahatih

Ako kalendar ne laže, godina je 2002. I baš zato što je godina ta koja već jest, očekujem da hrvatsko pravosuđe dovrši sudske procese što su ih protiv *Feralovih* autora podigli javni tužitelji prije više od 15 godina, a zbog uvreda i kleveta napisanih na račun predsjednika Predsjedništva SFRJ Radovana Vlačkovića, te još nekolicine visokih državnih i partijskih dužnosnika. Ti procesi nikada nisu dovršeni, samo su odloženi za neka "bolja vremena" koja su, evo, po svemu sudeći, napokon stigla.

Jamci tih "boljih vremena" su suci Županijskog suda u Zagrebu koji su ovih dana odlučili da *Feral* mora platiti neke grijeha jedva nešto mlađe od onih antivlačkovićevskih, antisocijalističkih, protuarminjskih i kontrabratstvojedinstvenih.

Ne karikiram ni najmanje: ako si 2002. u Republici Hrvatskoj osuđen da novčano obeštetiš deklariranog antisemita samo zato što si se drznuo primijetiti da se dotični deklarirao kao antisemit, ako si

2002. u Republici Hrvatskoj osuđen da desecima tisuća kuna ublažiš duševne boli jedne nestručne i nekompetentne osobe samo zato što si objavio tekst stručnoga i kompetentnoga čovjeka u kojem se tvrdi da tu duševno bolnu osobu ne pritišće ni breme stručnosti ni uteg kompetencije, e tada doista nema razloga da ti netko ove 2002. u Republici Hrvatskoj ne odreže i kaznu zbog "izrugivanja tekovinama socijalističke revolucije" i "sustavnog omalovažavanja svih napora šire socijalističke zajednice za sređivanjem stanja u SAP Kosovo".

Zbog tog apsurdna u kojem živimo želim vjerovati da svi izrazi podrške *Feralu* koje smo ovih dana vidjeli, čuli i čitali, nisu samo iskazi solidarnosti koja – da ne budem patetičan – čovjeka duboko dira. Želim vjerovati da je ta podrška *Feralu* ujedno i artikulacija želje da ova 2002. ne ostane zapamćena kao godina iz prošloga milenija, nego da je učinimo godinom raskida s represivnim naslijeđem u odnosu prema slobodi govora. Mislim da za početak treba zakonski spriječiti mogućnost da se 2002. honoriraju bahati i anticivilizacijski atentatori na pravo čovjeka da misli, piše i govori.

Pametnome dosta, a gospodarima kalendar... ☒

Nenad Popović

I nas je tužio

Ne usudujem se komentirati ovaj slučaj, jer je i Durieux kao nakladnik tužen sudu od istog odvjetničkog ureda (g. Olujić) i to u vrlo sličnom predmetu, samo što financijsku odštetu od Durieuxa potražuje gospodin Mile Pešorda, član DHK i istaknuti hrvatski diplomat i djelatnik Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske. Naš pravni zastupnik je odvjetnik Josip Špehar iz Zagreba. ☒

čujuću o naknadi štete, dužni voditi računa o odgovornosti nakladnika, značenju povrijeđenoga dobra i jakosti pretrpljene boli ili straha. Dužni su također ocijeniti nakladu (slušnost/gledanost) optuženog i cilj koji se naknadom želi postići. I konačno, sudac ne smije dosuditi naknadu ako težnje za novcem nisu spojive s društvenom svrhom presude. Dakle, s obzirom da je Županijski sud samo ovim dvjema presudama, tj. visinom naknade, *Feralu* blokirao račun, dva su moguća zaključka: ili je društvena svrha presude bila zatiranje novine, odnosno kritičkog novinarstva, ili je sudac prekršio zakon.

U cijeloj ovoj farsji tješi jedino činjenica da je tzv. šira javnost prošla test solidarnosti, ovaj put na pravoj strani. Uspjeh je tim veći što ona poslovično sporo kopča i često pada razred. Evo, prije svega par godina iskreno se zgražavala nad Pakračkom poljanom, Dreteljem, tragedijom obitelji Zec... *Feral* je, doduše, o istim događajima s terena izvještavao još '91, '92. i '93, ali tada istina valjda nije dopirala ni do oka ni do uha, a kamoli do želuca. Ergo, *Feral* je bio nepristojan i neprobavljiv. Jer, rekli su teta Cecilija, mi smo tak jedna fina familija. Upravo zato što se na popisu oboljelih od *Ferala* između ostalih nalaze i akteri spomenutih strahota – pritom još i slobodni, briga pravosuđa za duševnu bol čita se ili kao odvratno licemjerje ili kao odvratna cinizam.

Objavivši početkom šezdesetih *Eichmann u Jeruzalemu: Izvještaj o banalnosti zla*, Hannah Arendt je doživjela žestoke napade zato što je svoje stavove iznijela na nepriličan način. Ubrzo je odgovorila esejom *Istina i politika*. U našem kontekstu, kao odgovor oboljelima i njihovim dušobrižnicima, dovoljno je izvući jednu rečenicu: "Istina, premda bespomoćna u frontalnom sudaru s postojećom moći, posjeduje svoju vlastitu snagu: što god da bi moćnici mogli izmisliti, nesposobni su otkriti ili izumiti održivu zamjenu za nju." ☒

Feral Tribune
SLOBODA NARODU!

Nema više K Lokotaru

Knjižnica Ivana Gorana Kovačića, 7. ožujka 2002., talk show K Lokotaru, gosti: Dalibor Šimpraga, Branko Ištvančić, Hrvoje Zalar

Karlo Nikolić

Kratke proze *Kavice Andreja Pupilina* objavljivane su u kulturnom magazinu *Godine nove*, da bi vremenom postale svojevrsan multimedijски projekt kojeg čine monodrama, film i zbirka kratkih priča. Na prošlotjednom talk showu FAK moderatora i književnog kritičara Krune Lokotara u knjižnici Ivana Gorana Kovačića predstavljeni su svi oblici toga projekta s gostujućim umjetnicima Daliborom Šimpragom, Brankom Ištvančićem i Hrvojem Zalarom.

Večer je, ovom prigodom preseljena u obližnji kvartovski birc, počela projekcijom filma Branka Ištvančića nastalog po pričama *Kavica* u kojem glavnu ulogu marginalca Žendre igra Hrvoje Zalar. Film pomalo sporog ritma, s likom s naočalama za sunce koji prepričava svoje zgrade neznancima koji ga ne "šljive" ostavio me prilično hladnim. Nakon projekcije, uz besplatnu kavu i mineralnu za sve prisutne, uslijedio je kratak razgovor s redateljem Ištvančićem koji je pojasnio svoje motive za snimanje filma u produkciji Akademije dramske umjetnosti, a onda i s Daliborom Šimpragom. "Moram priznati da nisam ovako zamišljao film," počeo je Šimpraga, "Žendra je čini mi se u knjizi malo više fajterski nastrojen. S druge strane, film mi je bio zanimljiv jer čovjek kad počne pisati ima neke velike zahatjeve prema tome što radi, pa osjeća da sve može odrediti. Između ostalog i to kako ga drugi čitaju. To, naravno, nije moguće. Kad kažem da film nije onakav kakvim sam ga zamišljao to jest kritika, ali s druge mi je strane drago što je Branko to napravio na svoj način jer takve stvari malo spuste čovjeka na zemlju i čine ga skromnijim".

Kad se danas priča o literaturi pisanoj u žargonu nemoguće je ne spomenuti ime Borivoja Radakovića. Čovjek koji je početkom devedesetih progovorio glasom poniženog, ali i gnjevnog ksenofoba

i lokalpatriota Bože Bluma, Šimpragi je dao hrabrosti za predočene radova svog alter ega Andreja Pupilina publici: "Boro Radaković je u *Quorumu*, a kasnije i u knjizi *Sjaj epohe* objavio priču *Dobro došli u plavi pakao* u kojoj jedan Bad Blue Boy priča svoje dogodovštine. Neki su fragmenti *Kavica* nastali prije nego što sam pročitao tu priču, ali nisam ih mislio objavljivati. Tek kad sam pročitao Borinu priču vidio sam da se takve stvari mogu legitimno objaviti i čitati kao književni tekst. Bori Radakoviću u tom smislu pripada zasluga što je razbio granice diskursa i otvorio put pisanju na slengu." Šimpraga je zatim pročitao priču *Bilo mi je prvi put samo jednom* koja, kako i naslov kaže, razbija granice spolnog iskustva, a onda prepustio prostor glumcu Hrvoju Zalaru koji je odigrao dio monodrame također nastale po motivima *Kavica*. Bilo je to prvi put da se na ovoj tribini kao interpret književnog djela pojavio profesionalni glumac jer je autor/voditelj Lokotar od početka inzistirao da pisci sami čitaju svoje radove. S tammnim naočalama na nosu i "ožujskim" u ruci, Zalar je svoj posao odradio pomalo rutinerski, ali ipak uvjerljivije no na celuloidnoj vrpici. Blagolagoljivi je domaćin organizirao i nagradnu igru. Od sudionika se ovaj put tražilo da pročitaju budućnost pisca iz tobožnjih otisaka kave isprintanih na papiru. Riječ jer zapravo bila o Roschbauovim mrljama, jednom od klasičnih psihotestova. Na kraju je spomenut zajednički izdavački projekt *Durieuxa, Buybooka* i *Otvorenoga kulturnog foruma* (u kome s *Kavicama* sudjeluje i Dalibor Šimpraga), a onda se Lokotar oprostio od publike jer je 7. ožujka održana posljednja tribina *K Lokotaru*, čiji su gosti bili Miljenko Jergović, Tatjana Gromača, Đermano Senjanović-Čičo, Ante Tomić, Robert Perišić, Roman Simić, Edo Popović, Drago Glamuzina, Rade Jarak, Milko Valent, Gordan Nuhanović, Goran Tribuson i drugi.

Priča je počela nedugo nakon Lokotarova dolaska na radno mjesto knjižničara u čijem je popisu radnih obveza bilo navedeno i održavanje književnih tribina. Te tribine u početku nisu značajno

odskakale od ostalih, no ubrzo se krenulo s izradom punkoidnih plakata, scenografije i s uvođenjem nagradnih igara radi animiranja publike. Za gostovanje Zorana Ferića prostor knjižnice preuređen je u liječničku ordinaciju, povodom predstavljanja knjige Drage Glamuzine *Mesari* knjižnica je postala mesnica, a na promociji poezije Tatjane Gromače organiziran je buvljak. Iščašene nagradne igre uključivale su, primjerice, crtanje Goranke Tribuson, pogađanje sportske prognoze ili javno čitanje u kartonskoj kutiji, a organizirane su i tematske večeri uz projekcije filmova. Tek da se zna, u knjižnici Ivana Gorana Kovačića prvi put su prikazani i kasnije u Močvari *proslavljeni* filmovi o Milku Đurovskom i posljednjoj YU reprezentaciji, a upravo zahvaljujući uspješnom vođenju svog literarnog sučeljavanja Krune Lokotar postao je moderator FAK-a, preničešvi nekonvencionalan model komunikacije s piscem iz knjižnice na *stage*.

U nešto više od dvije godine postojanja, talk show *K Lokotaru* stekao je uistinu kulturni status, no ostao je, za razliku od masovno popularnog FAK-a, vezan uz uži krug ljubitelja. "Tu je zapravo dosta ljudi prodefiliralo," kaže Lokotar, "jedan dio ljudi stizao je s Filozofskog fakulteta, a drugi je bio nekakav poluprijateljski kružak koji je dolazio jer je znao da će se ovdje dobro zabavljati i čuti nešto novo. Osim časnih iznimaka, studenti nažalost nisu pokazali interes kakav bih recimo ja pokazao da sam imao prilike prisustvovati sličnim tribinama. Jedan od mogućih odgovora na to jest da studente ionako osim spavanja i cijena hrane u menzama ništa ne zanima, a drugi je da ne čitaju plakate, jer je fakultet bio redovno plakatiran. U to sam se imao priliku uvjeriti jer je jedan od plakata stajao i na vratima knjižnice, a unatoč tome gomila ga ljudi nikad nije primijetila. Tu mome čuđenju nema kraja."

K Lokotaru se više neće ći zbog domaćinova odlaska na novo radno mjesto. Ono će također biti vezano uz kulturu i stoga se možemo nadati ponovnom pokretanju pomaknutih i duhovitih promocija kakvih u Zagrebu nedostaje. ☑

ukratk

čestitke i pohvale za odluku da *Ispovijedi maske* uvrste u ovaj svezak. Govoreći o razlozima

Najisplativija investicija

Europski glasnik, glavni urednik Dražen Katunarić, Godište VI, broj 6, Zagreb, 2001.

Duškanka Profeta

Neki vode ljubav svaki dan; drugi pet ili šest puta u životu, ili nikada. Neki vode ljubav s desecima žena; drugi niti s jednom. To je ono što se zove 'zakonom tržišta'. U ekonomskom sustavu koji zabranjuje otkaze, svatko si manjeviše uspije pronaći posao. U seksualnom sustavu koji zabranjuje preljub, svatko si manjeviše uspije pronaći ljubavnog partnera. U potpuno liberalnom ekonomskom sustavu, neki nagomilaju znatna bogatstva; drugi trunu u nezaposlenosti i bijedi. (...) Ekonomski je liberalizam proširenje područja borbe, njegovo proširenje na sve životne dobi i sve društvene staleže." Riječi su to iz romana *Širenje područja borbe* Michela Houellebecqua, čija je smjela teza o vezi ekonomskog i seksualnog liberalizma izazvala niz polemika na francuskoj kulturnoj sceni. Roman je u integralnom obliku objavljen u posljednjem broju *Europskoga glasnika* (u prijevodu Marinka Koščeca), a za njim slijedi opsežan *dossier* s reagiranjima na Houellebecqova djela te nastupe u medijima.

Uz *Širenje područja borbe* u *Europskom glasniku* objavljena su još tri integralna romana: *The Body Artist* Don DeLilla, u prijevodu Zdenke Andrijić, slijedi kraći roman ili duža pripovijest *Njezine bose noge po snijegu* Juana Mihoviloviča Hernandeza u prijevodu Jerka Ljubetića te *Ispovijedi maske* Yukia Mishime u prijevodu Voje Šindolića.

Uz *Ispovijedi maske*, u temu *Mishima* objavljen je i posljednji Mishimin razgovor s Furubayashi Takashiem, te esej Henryja Millera *Razmišljanja o Mishiminovoj smrti*. Urednicima *Europskoga glasnika*, a posebice Voji Šindoliću treba uputiti sve

Mishimina samoubojstva, Henry Miller kaže: "Tradicija se zbiljski može očitovati jedino kroz duh hrabrosti i prkosa, a ne u površnom očuvanju običaja i održavanju uspomena. Možda griješim, ali vjerujem da je uzdajući se upravo u ovakav osjećaj, Mishima namjeravao očuvati baštinu svojih predaka." Tradicija u kojoj se *čuvaju običaji i održavaju uspomena* često dođe do prijelomne točke nakon koje počinje hod unazad, hod u smrt. Zabrane Afganistanke pod talibanskom vlašću, kao i žrtve pod ruševinama WTC-a to potvrđuju.

Osim romana, koji čine trećinu ukupnog broja stranica novog sveska *Europskog glasnika*, može se čitati izbor domaće i strane proze i poezije, zanimljiv razgovor o razumijevanju romana koji je s Philipom Rothom vodio Alain Finkelkraut, rasprave o arhitekturi Jeana Baudrillarda, Toya Itoa i Daniela Liebskinda...

Kao i svih godina dosad, *Europski glasnik* donosi niz aktualnih tema, podsjeća na zaboravljene *klasičke*, otvara polemike; riječju – zaista nudi "prozor u svijet". Uzme li se u obzir i cijena od 139,00 kuna, jasno je da je riječ o najisplativijoj investiciji u osobnu biblioteku na području naših krajeva. ☑

najav

Reggae cirkus

Dragan Grozdanić

Sudeći prema izvođačima, u dvorani Pauk 16. ožujka održat će se reggae događaj godine. Nastupit će francuska grupa *Babylon Circus*, jedan od najvećih živućih *roots/ragga* glazbenika *Macka B* sa svojim pratećom gru-

pom *Royal Roots band*, te za mix pultom legendarni *dub* majstor *Mad Professor*. *Macka B* je jedan od najpoznatijih i najvećih *roots/ragga* glazbenika podrijetlom s Jamajke. Počeo je još osamdesetih, patentirajući svoj stil kao mješavinu reggaea i moderne plesne glazbe s tipičnim elementima jamajkanske glazbene tradicije. Njegovi političko-angažirani tekstovi dotiču se općih problema modernog svijeta kao što su rasizam, seksizam ili globalizacija, a istovremeno su u duhu rastafarijanizma i spiritualnih tema. Albume izdaje za *Ariwa Records*, diskografsku kuću *Mad Professora*, glazbenika i producenta kojemu je ovo drugi nastup u Zagrebu. Sve u svemu, primamljiv poziv za veselu i plesnu zabavu. ☑

foto: Jonke Sham

skupovi

Imperij i države

Uz predavanje Michaela Hardta
Globalizacija i Demokracija:
politika mnoštva

Leila Topić

Antonio Negri i Michael Hardt autori su *Imperija*, djela koja se smatra jednom od utjecajnijih teoretskih studija o globalizaciji. Povodom skore publikacije hrvatskog izdanja *Imperija*, Zagreb je nedavno posjetio Michael Hardt. Održao je dva predavanja na temu globalizacije i demokracije. Hardt predaje književnost na američkom sveučilištu Duke, dok je Antonio Negri na izdržavanju kazne u rimskom zatvoru Rebibbia. Osim po svojim knjigama, Negri je poznat i po svom društvenom angažmanu. Zbog radikalno lijevog mišljenja tijekom sedamdesetih, stekao je reputaciju ideologa terorizma te je osuđen na zatvorsku kaznu koja mu ipak omogućuje određenu slobodu komuniciranja.

Novi svjetski poredak

Neosporna je činjenica da globalizacija stvara novi svjetski poredak. No, kako definirati i zahvatiti taj poredak, koji se već artikulirao unutar globalizacijskih procesa? U prvome zagrebačkom predavanju naslovljenom *Globalizacija i Demokracija: politika mnoštva* Hardt je pojasnio značenje pojma *imperij*, ključnog pojma za razumijevanje globalizacije. Imperij je prikladno ime za novi svjetski po-

redak što ga oblikuju globalizacijski tokovi. No, valja ga razlikovati od klasičnog imperijalizma te antičkog imperija. Rimski imperij bio je svjetsko uređenje

koje je osiguravalo mir svojim građanima i borilo se protiv barbara izvan granica limesa, dok novi imperij podrazumijeva rasap dosadašnjeg pojma nacionalnog suvereniteta, kako je pojasnio Hardt. Za razliku od starog imperija, novi se oblikuje kao decentralizirani i deterritorijalizirani poredak koji podrazumijeva ukinuće podjele na prvi, drugi i treći svijet (što potvrđuju i postkolonijalni studiji). Identiteti imperija su hibridni, a hijerarhije fleksibilne. Hardt je istaknuo da je nacionalni suverenitet dobio sasvim nova obilježja, a sastoji se od niza nacionalnih i nadnacionalnih organizacija povezanih isključivo logikom vladavine. Upravo taj novi oblik suvereniteta je – imperij. No koncept nacionalnog suvereniteta ne gubi svoju važnost, nego je riječ o premješ-

tanju sadržaja i opsega suvereniteta. Povlači se pojam novoga imperijalnog suvereniteta iz kojeg slijedi i stajalište da nijedna država ne može predstavljati središte imperijalističkog poretka. Dakle, riječ je o imperiju kao svjetskom poretku koji globalizira mreže proizvodnje, obuhvaća odnose moći i razvija nadzornu funkciju; i protiv novih barbara, ali i pobunjenih robova unutar novoga poretka.

Biomoc

Hardt je istaknuo i važnost institucija koje razvija Imperij. Institucije imaju funkciju integracije, pokoravanja, isključivanja i uključivanja. Razvija se društvo kontrole demokratičnijim mehanizmima koji dopiru do tijela i mozga subjekta. Komunikacijski sustavi i mreže informacija sada organiziraju subjekte i stvaraju stanje "autonome otuđenosti" koje duboko prožima život i stvaralačke pobude subjekta. Novi oblik moći koja prisvaja, reinterpretira i preobličava sam život, Hardt i Negri nazivaju *biomoc*. Biomoc

proizvode institucije kao što su Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, Svjetska trgovinska organizacija, ali veliku ulogu igraju i transnacionalne kompanije. One su započele s procesom podjele teritorija i pučanstva, one raspodjeljuju radnu snagu svjetskim tržištima, prisvajaju bogatstva, hijerarhijski organiziraju proizvodnju... Posljedica tog procesa je pretvaranje država u puke instrumente kojima se mjeri protok ljudi, novca i robe.

Rješenje?

Hardt je istaknuo i pitanje opravdanosti ratovanja, odnosno legitimnost međunarodnih intervencija. Intervencije najčešće imaju "moralne" razloge; priča počinje zalaganjem različitih organizacija (nevladinih, religioznih) koje su vođene etičkim imperativima. No to je djelovanje samo predigra vojnoj intervenciji, koja je najčešće vođena Sjedinjenim Državama, a legitimizirana moralnim i humanom pozadinom te podržana komunikacijskim procesima koji joj osiguravaju podršku svjetskih razmjera.

Rješenje?

Hardt je naglasio da se unutar same mašinerije imperijalnog autoriteta oblikuju moguća rješenja. Negri i Hardt tvrde da imperij stvara najveći revolucionarni potencijal u povijesti poredaka moći. Sve podređene i iskorištene oni nazivaju pojmom "mnoštva" koje je izravno suprotstavljeno imperiju, a strategija koju predlaže je preuzeta iz borilačkih vještina; upotrijebi snagu protivnika protiv njega samog. Mnoštvo je, znači subjekt promjene. Mogućnosti mnoštva kriju se u spoznavanju novog imperijalnog poretka, življenju u njegovim okvirima, samoorganizaciji, ali i izgradnji novih modela zajedništva. ☒

Javni protest HNN-a

Kao građani i kao članovi udruženja Hrvatski neovisni nakladnici izražavamo javni protest zbog niza uvreda i objeda upućenih g. Branku Čegecu, pomoćniku ministra kulture, utemeljitelju HNN-a i članu njegova Nadzornog odbora, a koje mu je uputio g. Josip Laća i *Hrvatsko slovo* ('Nema doprinosa za nepodobne', *Hrvatsko slovo*, 25. siječnja 2002, tekst označen inicijalima H.S.; 'Čega se boji Čegec', *Hrvatsko slovo*, 8. veljače 2002, tekst potpisao Josip Laća).

Svjesni smo da naš protest kasni. To nam se dogodilo zbog jednostavne činjenice da ne pratimo dotične novine te smo o svemu upoznati naknadno.

Josip Laća i *Hrvatsko slovo* u svojoj harangi protiv Branka Čegeca pozivaju se na javno dostupne podatke koji su prošli sve redovite instance odlučivanja. Dakle, ako Laća i *Hrvatsko slovo* imaju svoje sumnje i nedoumice u ispravnost odlučivanja, neka ih provjere u institucijama vlasti. No oni umjesto toga nižu uvrede i klevete.

Ustajemo u obranu ljudskog dostojanstva Branka Čegeca. Činimo to zato jer držimo da je postupak *Hrvatskog slova* i Josipa Laće nedopustiv oblik ophodjenja u civiliziranom društvu i jer se protivimo praksi po kojoj svatko tko obnaša javne dužnosti može biti oklevetan, šikaniran i priveden linču, bez ikakvih posljedica po onoga tko to čini.

Takav obrazac ponašanja paradigmatička je metoda eliminiranja ljudi u već dobro poznatim totalitarnim sustavima i protiv nje najodlučnije ustajemo. Za HNN:

dr. Srećko Jelušić,
predsjednik Uprave

najav

Mjesec dana u KSET-u

Milan Pavlinović

U klubu KSET odvija se još jedna glazbena poslastica koju su nam pripremili revni voditelji kluba na čelu s neumornim Matom Škugorom. Od 10. do 16. ožujka klub organizira osam u nizu koncerata zajednički nazvanih *Earwingov tjedan muzike*, svojevrsnu uvertiru za treći po redu Međunarodni festival novog jazz-a koji će se održati u svibnju. Organizator ovog zanimljivoga glazbenog tjedna je neprofitna koncertna agencija Earwing Booking i KSET, a podršku je pružio i Gradski ured za kulturu. Nakon čak pet održanih koncerata u prva tri dana, 13. ožujka na programu kluba je još jedna videoslušaoonica na kojoj možete pogledati i čuti sastav sa zasigurno najdomjmljivijim scenskim nastupom – Pink Floyd. Earwingov tjedan se nastavlja u četvrtak, 14. ožujka nastupom amsterdamsko-londonske grupe 4 Walls. Bend sačinjavaju trojica glazbenika (klavir, akustični bas, bubnjevi i udaraljke), dok je četvrti član, vokal Phil Minton, predstavljen kao jedan od najvećih glasovnih improvizatora na svijetu. Premda ih se najčešće stavlja u kontekst avant jazz-a i glazbenih improvizacija, duhovitim i energičnim nastupom vokala i basista, 4 Walls se odlično uklapaju i u rock i underground okruženje. Godinu i pol nakon što je zatvorila prvi Earwing jazz festival, čikaška grupa Him se vraća ponovo u Zagreb, gdje će u sklopu mini turneje

kroz bivšu Jugoslaviju i zbog velikog interesa odsvirati koncerte 15. i 21. ožujka. Him je šesteročlani bend sastavljen od odličnih instrumentalista koji na mnoš-

tvu duhačkih, žičanih i elektroničkih instrumenata stvaraju glazbeni spoj jazz improvizacija, duba, rocka i elektronike i njihov čarobni i repetitivni *groovie* tjerat će vas na plesnu katarzu. Sve se završava Groodanjem, subotnjom zabavom koju će vam priuštiti odlični zagrebački šesteročlani DJ Team. Sljedeći tjedan klub se otvara koncertnim nastupima grupa s područja bivše države, pa tako 18. ožujka gostuje slovenska grupa Miladojka Youneed, a 22. i 23. ožujka, nakon

heroinskog incidenta prije dvije godine, svirat će stari beogradski rokeri Električni orgazam. Dan poslije, 24. ožujka, s glazbenicima okupljenim pod nazivom School Days nastupa zagrebačkoj publici već uveliko poznati čikaški saksofonist Ken Vandermark, proglašen prošlogodišnjim jazz glazbenikom godine. Ugodno iznenađenje predstavlja i ponovni dolazak Sabota, grupe koju čine Christophehr Rankin na basu i Hilary Binder na bubnjevima. Ovaj sjajni instrumentalni punk duet doselio se 1993. godine iz San Francisa u češki gradić Tabor, gdje su osnovali umjetničku udrugu Cesta, pokrenuvši pravi kulturni centar. Simpatični i otkačeni bračni par svako proljeće kreće na europsku turneju i poznati su po Nisan Patrolu u kojem prevoze kompletnu opremu. U ovih devet godina odsvirali su više od dvije tisuće koncerata na pet kontinenta te objavili šest albuma, pa svima koji vole odličan instrumentalni punk rock preporučujemo odlazak u KSET. ☒

INFO

Leipzig čita

LEIPZIGER BUCHMESSE
21.-24.3.2002

Dana 20. ožujka otvara se Međunarodni sajam knjiga u Leipzigu, koji je – s obzirom da mu je jedna od središnjih tema jugoistočna Evropa – izuzetnu pažnju posvetio hrvatskoj izdavačkoj sceni. Unutar programa *Leipzig čita* pozvani su da predstave svoja djela Igor Štikš (*Dvorac u Romagnu*) i Igor Lasić (*Vrpce iz Malmoea*). Na okruglom stolu o *teškim susjedstvima* govorit će Slavenka Drakulić, a *Leipziška nagrada za knjigu i evropsko sporazumjevanje* bit će dodijeljena Bori Čosiću. Dan uoči otvaranja sajma, na poziv *Goethe Instituta* iz Münchena, predavanje o prevodenju njemačke književnosti održat će Nenad Popović. Osim navedenih ljudi na koje je organizator sajma fokusirao najviše pažnje, priliku na sudjelovanje u velikoj *copyright exhibition* dobit će i svi drugi autori, tj. izdavači, koje je – po autorskom i nakladničkom ključu, a isključivo prema kriteriju kvalitete – selektirao Branko Maleš. Organizator i nositelj nastupa "hrvatskog štanda" u Leipzigu su Hrvatski nezavisni nakladnici, a financijski promociju pokriva Ministarstvo kulture. ☒

London, Prag, Zagreb

Čini se da su za domaći suvremeni ples konačno došla neka sretnija vremena, barem što se tiče *vanjskih poslova*. Na srednjoevropskoj plesnoj platformi *Dance Zone* održanoj prošlog tjedna u Pragu, na inicijativu i poziv njujorškog *Dance Theatre Workshop*, svoje radove je u tri dana prikazalo desetak najboljih grupa iz regije. Hrvatska plesna produkcija predstavljena je projektima *Čovjek-stolac* autorskog tima BADCo. i *Mi – Nous* koreografkinje Irme Omerzo. Dvadesetak američkih i evropskih producenata pokazalo je izuzetan interes za obje predstave, što je odmah rezultiralo i preliminarnim dogovorima za gostovanja i turneje. Zasad se zna da će *Čovjek-stolac* 2003. godine imati turneju u SAD-u, a 2004. u Poljskoj. BADCo. je pred najznačajnijim evropskim koreografima i producentima nastupila i polovicom veljače na platformi *Aerowaves* koja se održavala u The Place Theatreu u Londonu. Koreografija Nikoline Pristaš pod naslovom 2 kojom je BADCo. aplicirala, selektirana je kao jedna od jedanaest najboljih u konkurenciji od četiri stotine. Ova prezentacija rezultirala je brojnim pozivima na turneje, od kojih je zasad jedna dogovorena u Njemačkoj. Trenutačno grupa priprema nekoliko novih projekata, a najbliži je onaj što će biti predstavljen 15. i 16. ožujka u Teatru &TD. Riječ je o novoj verziji predstave *Diderotov nećak ili krv nije voda* gdje je ne samo formalnu, već i sadržajnu promjenu u predstavi unijela plesačica Ana Krajtmajer. Osim nje, ponovimo, u predstavi nastupaju Nikolina Pristaš, Pravadan Devlahović, Tomislav Medak i Jelena Vukmirica, a ostatak autorskog tima čine Ivana Sajko, Miljenko Bengez, Goran Petercol i Goran Sergej Pristaš. ☒

najave

Radionica Bernardine Evaristo

Andrea Pisac

Britanski savjet za kulturne veze iz Zagreba, uz pomoć partnera iz Zadra, Zagreba i Londona, organizirat će još jedan prigodan program Britanskih dana. Od 18. do 22. ožujka, Zadranici će imati priliku ojačati svoje gospodarske i kulturne veze s Velikom Britanijom. Od kulturnih se događanja ističe dolazak mlade britanske spisateljice Bernardine Evaristo, koja će od utorka do četvrtka ponuditi tri književne radionice učenicima srednjih škola. U njezinu će se društvu također naći i studenti anglistike na Filozofskom fakultetu u Zadru. U srijedu, 21. ožujka, britanski veleposlanik Nicholas Jarrold otvorit će *Britanski centar*, vrijednu donaciju Britanskog veleposlanstva Odsjeku za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta. Britanska će spisateljica čitati svoju poeziju i u Zagrebu, te razgovarati o kreativnom pisanju u radionici koja će se održati u subotu, 23. ožujka u 11 sati u prostorijama Britanskog savjeta, gdje se mogu dobiti karte.

Bernardine Evaristo autorica je dvaju cijenjenih romana u stihu. Prvi, pod nazivom *Lara* (1997.) kao glavnog protagonista donosi englesko-nigerijsku obitelj

čija se prošlost miješanja rasa opisuje kroz razdoblje od sto i pedeset godina. Godine 1999., knjiga joj je donijela književnu nagradu *Emma* za najbolji roman.

Drugi roman u stihu, *Emperor's Babe*, vodeće britanske dnevne novine poput *The Independenta* proglasile su knjigom godine. Mnogi ga nazivaju trijumfom imaginativnog pisanja zbog njegova duhovitog, zavodljivog i lirskog karaktera, koji u isto vrijeme povlači društveno i politički vrlo ozbiljne paralele s današnjim problemima rasne i etničke prirode. Evaristo, općinjenom načinom života Rimskog carstva na području Londona, smješta radnju u Londinium, u godinu 211. Slično današnjem izgledu, tadašnji je grad prostor sirotinjskih četvrti i raskošnih vila. Društvo je u jednakoj mjeri zasićeno onima koji ne moraju raditi za život i djecom koja su eksploatirana kao radna snaga od najranije dobi. Zuleika, živahna kćerka sudanskih doseljenika, kao djevojčica je udana za ostarijelog rimskog biznismena. Dosta joj je

raskošnog života, seksa i vječno odsutnog muža. Kada u jednom trenutku upozna Septimusa Severusa, rimskog cara, život joj se zauvijek mijenja. Osim ljubavne priče, Evaristo uspješno premošćuje vremenski jaz u opisima kasnorimskog svijeta koji je prepun orgijastičke dekadencije baš kao i naš vlastiti.

Evaristo je vrlo uspješna interpretatorica svoje poezije. Sudjelovala je u dvadeset i osam međunarodnih čitalačkih turneja od 1997. godine. Dvije godine kasnije, kao predstavnica Velike Britanije na turneji *Literaturexpress Europa 2000* gostovala je s ostalih 105 europskih književnika u 11 zemalja u šest tjedana. Trenutačno predaje na Sveučilištu East Anglia. ☒

INFO

Živio, kumašine!

Dragan Grozdanić

Kumašin, kulturna udruga mladih alternativaca iz Šibenika osnovana je početkom listopada prošle godine i predstavlja pravo osvježanje kulturnoga života grada.

Udruga okuplja mahom mlade ljude s velikom dozom entuzijazma i ideja, a osnovana je radi razvijanja, djelovanja i utjecaja mladih u svim sferama gradskoga života, pogotovo u kulturnim i umjetničkim akcijama. Kao prioritet u djelovanju Udruge postavljene su ekološke aktivnosti: čišćenje okoliša i zagađenih područja, okolnih gradskih tvrđava, organiziranje

dobrovoljnih akcija pošumljavanja ogoljelih površina. Udruga predlaže gradskim vlastima zaštitu postojećih i podizanje novih zelenih površina, sprječavanje nezakonitog i nekontroliranog odlaganja otpada, te briga za zaštitu prirodnih resursa od štetnih i neracionalnih zahvata koje su čovjekovom nebrigom i nepažnjom sve učestalije. Udruga djeluje i pri okupljanju glazbenih umjetnika, scenskih amatera, organiziranju koncerata, a surađuje i s drugim kulturnim organizacijama u Šibeniku, udrugom *Heksa* i Županijom. U tijeku je i suradnja sa zagrebačkim *Urkom*, koji djeluje pri klubu *Močvara*, da bi se jedan dio glazbenih aktivnosti kluba prenio i u ovaj dio Hrvatske. Također, u skoroj budućnosti uz pomoć *Močvare* trebala bi se organizirati turneja alternativnih bendova povodom osnivanja izdavačke kuće kluba. Od starijih aktivnosti Udruge prije službenog registriranja spomenimo organizaciju punk koncerta na šibenskom kupalištu Jadrija prošlog ljeta, čišćenje okoliša oko gradske tvrđave Tanaja, promociju

knjige *Snaga utopije* Dražena Šimleše i promociju dokumentarnog filma o demonstracijama antiglobalista u Pragu 2001. godine.

Od najnovijih aktivnosti udruge važno je istaknuti promociju knjige *Vegetarijanstvo* u suradnji s Društvom prijatelja životinja iz Zagreba, te predavanje na temu o besmislenosti lova, uz prikazivanje filma o mučenju i iskorištavanju životinja. Udruga djeluje javno i obavještava članove o radu putem povremenih sastanaka, sjednica Skupštine i pisanih izvještaja. U planu je i pronalaženje odgovarajućeg prostora za aktivnosti Udruge, prvenstveno za organiziranje koncerata, izložbi, tribina poezije te prostora za skate park, a jedan od mogućih prostora je onaj bivše tvornice TEF-a, koja je danas u vlasništvu Grada. U svakom slučaju, stiče se dojam da u Šibeniku stvari kreću iz početka. U gradu gdje mladi bježe gdje god mogu i većina od njih se nikada ne vrati, *Kumašin* je našao snagu da krene i opstane, a sve ideje su dobro došle i svi kontakti su otvoreni. ☒

Akcija/Frakcija

Hrvatski institut za pokret i ples u suradnji s MM Centrom, Teatrom &TD, Teatrom Exit, DK Gavella, HDLU, Zagrebačkim kazalištem mladih i Klubom MaMa

predstavljaju

Malu frontu novog plesa i performansa

Četvrtak, 14. 3.

19.00

DK Gavella, Frankopanska 6
Irma Omerzo
Mi-Nous

20.30

Teatar Exit, Ilica 208
Kratke koreografije
Željka Sančanin & Saša Božić / Oberyu

Mjesta na kojima

Marija Šćekić / Hysteria Nova
Ti-i-Me...sindrom 4A
Sanja Petrovski / Zadar Dance

Ensemble

Noć s četvrtka na petak
Željka Sančanin & Barbara Matijević / Oberyu
Hard To Dig It

22.00

MM Centar, Savska 25
Zlatan Dumanić
Nismo znali furbariju

15. 3. 2002.

18.00

ZeKaeM (Pokusna dvorana), Teslina 7
Matula/Omerzo/Indoš
Nijhanje

20.00

Teatar &TD, Savska 25
G.S. Pristaš/BAD Co.
Diderotov nećak ili krv nije voda

21.30

MM centar, Savska 25
Slaven Tolj
2002.

22.00

Teatar &TD, Savska 25
Nikolina Bujas-Pristaš / Bad Co.

16. 3. 2002.

12.00

MaMa klub, Preradovićeveva 18
Video prezentacija:
Linkt, Fractal Falus, Dance Centre
Tala, Exit Theatre, Studio Mare, Boris Bakal, Let 3, Liberdance

18.00

ZeKaeM (Pokusna dvorana), Teslina 7
TRAFIK (transitive-fiction theatre)
DANCEUROPE

20.00

HDLU, Trg žrtava fašizma bb
Vlasta Delimar
Prinček

21.30

Galerija SC, Savska 25
Gravitacijska skupina
Raster/Koža/Val

Bilo je nekih vremena u Hrvatskoj kad se na valu turističkog sezonskog bogatstva mijenjalo pokućstvo svakih nekoliko sezona. Činili su to mnogi, vidjeli jedni od drugih, pa kad ih je krenulo... Moglo se tada čitati po oglasima kako neki daju pokućstvo samo radi besplatnog odvoza. Onda je došao rat, pa se namještaj mijenjao tako da bi se dovlačenjem novog stari (ili zatečeni) bacao kroz prozor. Vremena se opet mijenjaju, pa je, sudeći prema oglasima, opet niknula klasa koja nudi stolove i stolice za besplatan odvoz. Više nije baš sve u turizmu. A i oni koji ga danas proslavljaju mogu raditi naveliko. Mogu uništiti pola Rogoznice, Primoštena ili Vodica, mogu minirati što ih volja (pa i Zmajevu oko u doslovnom i prenesenom smislu). I mogu to raditi kad se sježe. Za razliku od Bože Kovačevića.

Božo Kovačević, koji se na početku mandata sadašnje vlade činio ozbiljnim mladim ministrom zaustavljan je na razne načine. Konačno se primirio. Sve ga je manje. Vjerojatno mu je ponestalo eksploziva jer su branitelji sve vratili MUP-u, pa je crno tržište Boži postalo preskupo. Čini se da je to shvatio i njegov predsjednik stranke, dovodeći u pitanje smisao (i ostatak?) Bože Kovačevića u Vladi nakon foteljaške krize. Ili Zlatko Kramarić nastoji ostaviti otvorenom Pandorinu kutiju? Ako je tako, onda on cijenu vješa na Kovačevića jer mu je on cijeli izbor. A sve je razumljivo ako je to dobar način kojim bi se sljedećih tjedana mogla nastaviti kristalizacija našeg poludragog (je li drugi dio polumrsko) kamenja oko kojeg je voda sve dublja, a koncentrični krugovi sve širi i sve manji.

To što je Budiša stabilizirao HSLS na račun cijelog naroda, može samo njemu izgledati kao uspjeh. Istina je da ovaj narod još nije nikomu uspio uspostaviti račun, pa neće ni njemu, a poznato je da ceh u Hrvatskoj plaćaju oni najbrojniji. Oni su već toliko iscrpljeni da lakše podnose nekoliko novih fotelja nego nekoliko novih izbora. Za njih je već i Sanader zabrinut. Špotajući političare na vlasti on se propeo od nezadovoljstva i zaključio da je vladajućima interes vlast, a ne dobrobit naroda. Narodu je zasad jasno zašto mu na toj skrbi nije zahvalan. Sanader ima druge brige, ali se nada da će iznenadnu verbalnu skrb kad tad naplatiti. Ako ga u tome ne spriječi Pašalićeva neosjetljivost.

Jer on igra na Mesića. I dijasporu. To su vjerojatno varijacije nekad poznate pomirbe ustaša i partizana. Pokojnik koji ju je izmislio uspio je posvaditi sve i neometano vladati. Pašalić upravo modernizira varijante te škole. On je u Saboru zabrinut za vrijeme kad će Hrvatskoj ostati samo zemlja na rasprodaji i to: Slavonija i otoci. Čini se da je pronašao još neke nezbrinute rođake. Sa smislom za realno ljutio se posred Sabora na Ninićevu primjedbu o nepoznatom petom otkatu. Učinila mu se niskim udarcem. Primjedba.

Isti je čovjek bio zabrinut za buduće nezaposlene zbog privatizacije HEP-a. Ta

više zabrinuta opozicija, što je i opravdano. Jer kako stvari stoje većina tog srebra mogla bi biti rasprodana za fotelje. A one su potrošna roba. Sad je veliko pitanje na čemu su sjedili brojni Matešini potpredsjednici – u slučaju da Račanu ponestane brojnih i kvalitetnih fotelja.

Bilo je i Vladinih briga. Ministar Vlahušić snebivao se na činjenicu da u Hrvatskoj nije moguće smijeniti nekog stalno pijanog šefa rodilišta. A nije moguće zato jer su se za njegovo mjesto i ostanak angažirali mnogi političari. Ovom narodu je već davno jasno što su mu političari, ali nitko nije očekivao da im potvrde za to iz-

njosti ili neke čudne koincidencije. Pod uvjetom da rasprodaja jest u cijeni od 5,5 kuna po komadu. Ili samo trgovački, a možda i stranački trik.

Bilo bi dobro da svaka stranka zna što joj predsjednik uvozi, trži ili gdje naplaćuje postotke pa pripomogne u najdužoj izbornoj kampanji koja se ovom prigodom vodi pred svima nama. Čija špica, odnosno završnica stalno izmiče, a sredstva i snaga se iscrpljuju. Rezultati su neizvršeni – skoro kao tri kune što ih čitatelji *Ferala* plaćaju za dušu Marice Meštrović i Željka Olujčića. Jer nikad se ne zna koliko se ljudi u Hrvatskoj još sprema duševno oboljeti. Što bi suci lako mogli prepoznati. Jer čini se da oni prepoznaju i to da oni koji su naplatili dušu ne troše tako tragično stečena sredstva na tijelo.

Narod zasad neće naplaćivati ničiji pa ni svoj ceh. Čeka se sljedeće uzbuđenje Velikog vijeća, koje će senzibilizirati Malo. Nakon toga Budiša će posjetiti vikendicu, okopati grincajg i nakon polugodišnjeg vikenda vratiti se za predsjednika stranke. I potpredsjednika Ivica Račana, koji bi za to vrijeme od Sabora mogao zatražiti glasanje o povjerenju Vladi. A svaki put kad im se zaljulja stranka ili Vlada, dio HSLS-ovih dužnosnika počne izražavati lojalnost kompletnoj koalicijskoj četiri oka. Bilo čija. Usput pripominjući tko je lud.

Za razliku od onih što iz turističkih ili nekih drugih razloga mijenjaju pokućstvo svakih nekoliko godina, čini se da je u Hrvatskoj nekima i tijesno. Zato, ako u malim oglasnicima ugledate da netko nudi besplatne garniture, ormare, stolice i ogledala obratite pozornost. Ako netko ponudi nešto trosjeda bilo bi dobro sjetiti se premjera. Ograničene kapacitete Vladinih prostora trebati će racionalizirati. Potpredsjednici (i kojekakvi drugi zamjenici) mogli bi uskoro u užem kabinetu sjediti kao u bobu. Neki će uskakovati preko trosjeda, a neki ležati dok se kosina približava. Važno je sudjelovati. Na kraju ipak nije važno je li to stolica od unutrašnje politike ili od drugih privatnih poslova. To nije shvatila samo Doris Pack koja je nedavno rekla: «Učinila sam sve da pomognem. I bivšoj i ovoj vlasti. Svi obećavaju sve, ali ne učine ništa». U uredu u kojima radi gospođa Pack dužnosnici duže radne stolice. Fotelje su rezervirane za goste. ▣

Daljinski upravljač Kinder-jaja na rasprodaji

Potpredsjednici bi uskoro mogli u užem kabinetu sjediti kao u bobu. Neki će uskakovati preko trosjeda, a neki ležati dok se kosina približava

Grozdana Cvitan

je privatizacija s onom Ininom uzbudila i Ivana Jarnjaka dok se Šeks uzbudivao prodajom Dubrovačke banke. Jadransku Kossor uzbudivali su siromašni i bolesni, a usput se upitala i što je to obitelj. Valjda je u međuvremenu našla odgovor. Jer to je ono što zavisi od toga prijavljuješ li nekog na koga dobivaš sobu, dvije ili tri u državnom stanu, na koga renoviraš kuću ili s kim se razdvajaš kad to sve središ. Rojs je bio zabrinut za cijenu metra autoceste, a Mateša za nekoliko tematskih blokova. Prava drama nastala je kad se netko sjetio spomenuti rasprodaju obiteljskog srebra. Moglo se primijetiti da među ljubiteljima i poznavateljima srebra prednjače oni čije bivše i sadašnje supruge te nešto ljubavnice čine opće mjesto hrvatske političke kulture. Ima li ta činjenica neke veze s njihovim zabrinutim uzdasima za srebrom. Ipak, ovdje je najsigurnije i najsigurnije državno srebro, a onaj tko se domogne beštaka i svijećnjaka od provizija više ne mora ni zavoditi – njegovo srebro omogućit će mu dovoljno burni *background* muške zanimljivosti. Za srebro je ipak malčice

daju pijani ginekolozi. U tako dramatičnom i brigama opterećenom izvansaborskom i saborskom životu briga Zlatka Canjuge nije bila suviše izražena. Vjerojatno zato jer se spremio za sudjelovanje na skupu o ravnopravnosti spolova. Nešto brige pokazao je i naš kolumnist Pavle pitajući zastupnika Milana Kovača, koji je obećao kratko izlaganje, relevantno pitanje: *Po čemu si bio kratak?* I njegov partijski drug Arlović pokazao je sličnu brigu nad nedostatkom kvoruma. Mirno je odgodio glasovanje za pet dana i krenuo na ručak. Njegova potpredsjednička fotelja umnožena je još prije dvije godine, kad se nisu svi hvatali čak i na stolice.

Zabrinut je bio ministar Fižulić, pa nije otišao u Ameriku. Ali dok mu se fotelja jednako prašila i provjetrala otišao je u Jugoslaviju. Sad smo mi zbunjeni jer nikako ne znamo gdje je zastupao interes Hrvatske, a gdje *Turbo limacha*. Vjerojatno na istom mjestu gdje i Sanader, koji se slikao u Austriji. U međuvremenu *Diona* na uglu Gundulićeve i Hebrangove rasprodaje kinder-jaja. Bilo u tome povijesti, sadaš-

Kad usporedimo brojeve bruto društvenog proizvoda po glavi stanovnika u Hrvatskoj i Europskoj uniji, dolazimo do poražavajućeg odnosa od jedan prema pet. Naime, tih dvadeset posto bruto društvenog proizvoda po glavi stanovnika pokazuje koliko je zaostatak za svijetom kojem težimo. Od njih kupujemo više-manje sve, ali zato im nismo ništa u stanju prodati bez gubitaka ili državnih subvencija. Kad pogledamo rijeke automobila koje teku našim preuskim uličicama ne možemo ni pojmiti koliki je to kapital izvezen, dok u tim automobilima nema ama baš ni jednog dijela proizvedenog u Hrvatskoj. Naravno, ako se u naš proizvod ne računa dopumpani zrak u gumama ili vozač/vozačica.

Rasprodaja

Kako nam stoji željeznica, najbolji je pokazatelj to da nam od Zagreba do Splita treba više od osam sati, za što bi u bilo kojoj zapadnoj zemlji sigurno bilo potrebno manje od tri sata, pogotovo jer je to veza između dva najveća grada u državi. Osim veličine i odnosa jedan prema četiri u korist Zagreba, povezuje ih i brojka od pedeset tisuća nezaposlenih. Uz najvjerojatniji daljnji rast. Naime, međunarodni kontrolori nazovi nezavisnih država tipa Hrvatska i sličnih i dalje nisu zadovoljni visinom plaća, brojem zaposlenih u javnim službama kao ni brzinom kojom takve države, Hrvatska uključena, rasprodaju državno vlasništvo. Nekad je to bilo društveno vlasništvo koje je bivša vlast pretvorila u državno, pa ga tako pokušala prelitati u vlas-

tište džepove kao privatno vlasništvo. Uz nametnuti rat, gubitak tržišta zbog raspada dotadašnje države, pretvorbu plus direktore po političko-rodijačkoj podobnosti, uspjeli su zajedničkim snagama bruto nacionalni proizvod svesti na sedamdesetak posto, kakav smo imali početkom devedesetih. Naši susjedi, Slovenija, Mađarska, Italija, Austrija, nastavili su se raz-

RH-a podržavaju samo oni koje ti otkazi ne pogađaju direktno. Pričati o maloj plaći može se u nedogled, ali kad treba ostati i bez te male plaće, e onda se itekako štiti i tvrdi da nam fali policije i vojske. Vojske još fali. Možda i fali, ali visokoobrazovanih kadrova koji nisu prestari. U modernim vojskama koje su u članstvu NATO-a, pripadnici su stari u prosjeku dvadeset i

Kratko i jasno Jesmo li spremni za promjene?

Pričati o maloj plaći može se u nedogled, ali kad treba ostati i bez te male plaće, e onda se itekako štiti i tvrdi da nam fali policije i vojske

Pavle Kalinić

vijati nakon pada Berlinskog zida, dok smo mi tonuli. Danas je Slovenija prosječno razvijena zemlja, prema europskim kriterijima. Češka prednjači zajedno s Poljskom i vrlo brzo će postati punopravne članice Europske unije. Mi ćemo još malo pričekati. A to ne ovisi samo o onima koji nas vode, nego i o onima koji glasuju.

Manjak vojske i policije?

Pitanje je koliko su ljudi spremni za promjene kad se one tiču njih samih. Otkazi iz predimenzionirane policije i MO-

dvije ili dvadeset i tri godine, prosječno obrazovanje je više od srednjoškolskog. Kod nas su pripadnici HV-a nešto slabije obrazovne strukture, dok su skoro upola stariji od standarda kojem težimo.

Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka bdiju nad našim financijskim transakcijama i državnim fondovima kako bi i protiv naše volje uveli naše gospodarstvo u svjetsku utakmicu. Naravno, ne kao nekoga tko vodi, nego kao nekoga tko će slušati i ponizno slijediti sve zadane upute. Kapital još nije stigao u Hrvat-

sku onoliko koliko je to cijela Istočna Europa očekivala od bogatijeg, prebogatog i uvijek željenog imaginarnog Zapada, koji uostalom nikad nije ni postojao osim u hollywoodskim filmovima.

"Ničije" vlasništvo

Banke su rasprodane, Hrvatskim telekomunikacijama gospodari Deutsche Telekom koji je, nota bene, u većinskom vlasništvu njemačke države (nama to nije bilo dovoljno dobro), hoteli se i dalje dijele po političko-financijskoj podobnosti, planira se rasprodaja Ine, HEP-a, JANAF-a i Croatia osiguranja. Navalni narode, pa dok traje da traje. Što li ćemo prodavati kad sve rasprodamo, jer ionako novac od prodaje/rasprodaje uglavnom ide u krpanje proračunskih rupa, a ne u razvoj. Branitelji totalne rasprodaje napadaju kako se samo neupućeni bune protiv privatizacije koja je preduvjet razvoja. Ako se tko upita zašto se prodaje stranci, opet napadaju da je tu u pitanju uskogrudni nacionalizam! Ali ne znaju odgovor na pitanje koja je to država rasprodala skoro devedeset posto bankarskog sustava i više od pedeset posto telekomunikacija. Kad završi privatizacija hotela, nitko iz Hrvatske neće imati u vlasništvu ni jedan hotel na Jadranu. I kad im se predloži – ako je toliko dobro sve prodati – zašto gospodo rasprodavači ne prodate vlastite stanove ili kuće i odete u podstanarstvo? Tu ili nema odgovora, ili se vade da to nije isto. Naravno da nije isto – stan je u privatnom vlasništvu, a telekomunikacije su ionako "ničije"! ▣

nje, «love parade», Grličev dokumentarac...

– Na to gledam malo drukčije nego moji najbliži suradnici. To

Što se tiče skandala, njih će opet biti, jer se sve svodi na to kako koji lobi kotira, odnosno reagira, koji je Petar nazvao Pavla i tko

profilirati i pokušati zaštititi raznorodne proizvodnje i ciljeve. Osim toga, mislim da je problem izvaninstitucionalnog načina gledanja na stvari konačno postao institucionalan. On naravno nije proveden kroz legislativu, ali ite-

stvari pospješe. Međutim, kod nas su to očito jedini načini komuniciranja u svim segmentima politike, pa tako i u kulturi.

Koje su bile njihove zamjerke?

– Koliko sam shvatio, glavna zamjerka je bila da smo jako smanjili sredstva za amaterizam. Dokumentacija pokazuje da tomu nije tako, da su čak i zahtjevi bili nešto manji nego proteklih godina, a iznos je u principu, što se programskih sredstava tiče, ostao isti. Nesporazumu je pridonio i – moram sad to javno reći – jedan tehnički problem. Na web siteu je objavljen prvi popis, a ne onaj koji je verificirala komisija. Što je otvorilo mogućnost da svi manipuliraju s tim kao nekom tajnom odlukom protiv nekoga drugoga. U međuvremenu, mene nitko ništa nije izravno pitao, a kad sam vidio da se čudno oblaci gomilaju, sjeo sam s gospođom Kokez koja odgovara za tu djelatnost, i vrlo brzo smo sve riješili. Želio bih istaknuti da je financijski plan prošao u zadnji čas zahvaljujući Vlasti Pavić – tada još dogradonačelnici za društvena pitanja – koja je inzistirala da se više s tim ne odugovlači.

Budžet

I, konačno, koliki je budžet za kulturu?

– Budžet za kulturu iznosi 280 milijuna kuna. Za programe od toga ide otprilike sto milijuna kuna, a 180 milijuna na tzv. hladni pogon i, naravno, na plaće 1628 djelatnika koje ovaj grad opslužuje. S potpisivanjem kolektivnog ugovora prema kojem se djelatnicima u kulturi podiže osnovica plaće (koja je zaista mnogo manja nego ostalima koji koriste sredstva proračuna) za nekih 150 kuna i za što postoji politička volja, a Skupština treba donijeti konačnu odluku – rebalans proračuna će iznositi oko deset milijuna kuna. Nadam se da ćemo tu razliku dobiti u drugoj polovici godine jer inače će stradati programi.

Ne čini Vam se da su troškovi za tzv. hladni pogon i plaće prilično nesrazmjerni programskim sredstvima, pa u krajnjoj liniji i proizvodu koji dobivamo?

– To nije dobar omjer, međutim on je društveno zlo. I nužnost. Zlo zato što mnogi od tih ljudi koji primaju plaću ne žele raditi više i bolje. Nužnost zbog činjenice da su plaće i male i nepravedne. Ako pomnožite 1628 ljudi sa 40 radnih sati, a to sa 52 radna tjedna, dobit ćete fascinantno broj sati “posla” prema kojemu možete postaviti rezultate – koliko je proizvedeno predstava, koncerata... Odnosi su, blago rečeno, vrlo zanimljivi. To se može riješiti samo višegodišnjim mukotrpnim radom. Nije u redu da dobivaju plaću ljudi koji u javnosti nisu prisutni. Naime, ako ne radite ništa dobivate četiri tisuće kuna, to je fantastična plaća. Ako radite, onda je to jako jadno. S druge strane, sredstva su vam vezana i nemate načina da stimulirate one koji rade. Imate, recimo, glumce koji u nekim kazalištima primaju plaću po 15 godina, a da ne izađu na scenu. Naravno, ljudi ne rade iz raznorodnih razloga. Za neke od njih, ravnatelji će vam reći kako ih na sceni neće redatelji. Ali to se onda rješava kontrolom i, prvenstveno, organizacijom proizvodnje.

Vladimir Stojsavljević, pročelnik Ureda za kulturu grada Zagreba

Kultura je investicija u bolji život

Važno je zadovoljiti pretpostavke prema kojima će ljudima koji žele nešto učiniti za ovaj grad to biti i omogućeno

Agata Juniku

Što dana nakon preuzimanja neke javne dužnosti, jedan od smislenijih običaja nalaže da nositelj te iste dužnosti *podnese račune*. Osim formalnog razloga, povod za ovaj razgovor činjenica je da je, neposredno prije poznatih preokreta u gradskom poglavarstvu, prihvaćen prijedlog proračuna sredstava za kulturu za tekuću godinu. Olakotna okolnost pak ovog razgovora, vođenog usred krize gradske vlasti, jest ta što je Vladimir Stojsavljević, došavši na mjesto pročelnika putem natječaja, potpisnik ugovora na četiri godine i kao takav ne podliježe političkim revizijama.

– Prvih sto dana prošlo je bolje nego što sam očekivao. Nisam naročito zadovoljan, ali nisam niti nezadovoljan. Čini mi se da smo pripremu proizvodnje za tekuću godinu obavili vrlo solidno, upravo se potpisuju ugovori i kreću sredstva za prva tri mjeseca. Sve je ispoštovano, između ostalog i to da programi ne izlijeću iz planiranih sredstava, da se baš ne podliježe euforiji, kao što je u umjetničkoj proizvodnji uvijek moguće. Na toj razini, korisnici sredstava i ovaj ured postigli su, čini mi se, uspješnu suradnju. To treba zahvaliti ne samo novom timu (Andrei Zlatar, Stipi Pojatini i meni), nego i velikom razumijevanju kolega i vrlo kvalitetnim savjetnicima za pojedine djelatnosti. Riječ je o vrhunskim, nestranačkim ljudima, koji se razumiju u struku, kao i u odnose lobija koji su prirodna činjenica ovoga posla, ali koji mogu i negativno utjecati na rezultate.

Pretpostavljam da javnost vaš rad mjeri dvostrukim kriterijima – za jedne ste preradikalni, za druge preblagi. Kako vi na to gledate?

– Mogli smo biti mnogo radikalniji, čini mi se da smo i po prirodi takvi. Ali osobno sam suzdržao – a mislim da je tako i s Andreom Zlatar i Stipom Pojatinom – silnu želju da se što prije vide promjene jer mnogo je nagomilanih problema, a ako ih pokušate riješiti čvrstim stavovima, lomi se mnogo toga. Valjda je to neki početak moje zrelosti. Čini mi se dobro to što smo krenuli blažim pristupom jer se iza mnogih stvari koje su očito nepravda često kriju vrlo složene situacije. Prvo ih treba upoznati, a onda donositi odluke.

Amaterizam nije sporan

Na istom tragu barem dvostrukih kriterija, prvi trimestar je prošao u znaku medijskih obratnica. Bile su sporne mažoretki-

su prirodne trzavice koje će se uvijek javljati. Ako ih mediji zlopotrebljavaju, njihova stvar. Mažoretkinje su konačno otišle na Karibe zahvaljujući jednoj “instituciji” našeg ureda, a ta je da se nešto sufinancira mimo planskih sredstava, izravno iz Poglavarstva. Moj stav nije da nam mažoretkinje ne trebaju, već da u planiranju novaca i proizvodnje treba razlučiti odgovornosti. Dakle, ne zastupam čistunsku ideju da se ovaj ured treba baviti isključivo kulturom u užem smislu, jer danas je, u doba novih tehnologija, teško uopće pojmiti kulturu na taj način. Ispomoćno smo smislili dispoziciju sredstava za urbanu kulturu, ali – da ne bude nesporazuma – ne kontra folkloru. Kulturnoumjetnička društva, kao uostalom i amaterizam, imaju veliki udio u društvenom životu ovoga grada i nikako ih ne treba sprečavati. U to može ući i smotra folkloru, ali neka drukčija smotra, ne ovako pasivna, razasuta po ulicama grada, pa tko vidi vidi, tko ne vidi ne vidi. Pokušavamo stvari što više umrežiti, u smislu da ljudi što više surađuju, na dobrobit onih koji im daju novac, a to su naši porezni obveznici. Da rezimiram, riječ je samo o tome da odnosi snaga moraju biti drukčije postavljeni, a to počinje već od načina na koji su sredstva raspoređena. Sada se sve temelji na činjenici natječaja, ali njega ćemo pomalo mijenjati jer on takav kakav jest formalno ne pokriva interese koji se javljaju, a osim toga objavljuje se samo jednom godišnje, što koči upravo ono što daje neku boju i živost gradu.

što treba napisati. Ali to me ne uzrujava. Važno je zadovoljiti pretpostavke prema kojima će ljudima koji žele nešto učiniti za ovaj grad to biti i omogućeno. Bili to KUD-ovi ili jutra poezije za petero ljudi. Svega mora biti. Mislim da u svojim nakanama moramo biti potpuno prepoznatljivi, ali ne možemo nijednu stvar iskrižati u ime druge.

Koji su ključni strukturalni i infrastrukturni problemi ovog ureda koje bi trebalo hitno rješavati?

– Ako zanemarimo svakodnevnne probleme koji su prirodni i zbog kojih Ured uostalom i postoji, pravi problem je u tome kako korisnici doživljavaju odluke. To jest, kako se ljudi odnose prema činjenici da je jedna određena skupina ljudi – koja može biti i dio nekog lobija – u određenom vremenskom segmentu odlučuje drukčije od, recimo, onih pret hodnih. E sad, to je paradoks i problem demokracije – nešto bolje ljudi zasad nisu izmislili – i na njega moramo pristati.

Lobiji su prirodni

Zadatak je Ureda između svih tih tenzija prokrčiti prohodan put. Onima malima koje nitko ne zagovara, kao i velikima kojima se možda netko osvećuje... Na razne načine. Nikoga ne bih denuncirao, ali to je tako. Naime, u našem društvu još nije razvijena svijest o tome da je lobiranje legitiman način postupanja u demokraciji. To se kod nas uvijek prevodi kao igra klanova, a u medijima se odmah plasira nepovjerenje. Usprkos tome, čini mi se da ovaj ured ima snage sve to

Kad je izbio Prvi svjetski rat Einstein je pitao Freuda što treba učiniti, na što ovaj odgovorio vrlo jednostavno: “Treba pospješiti kulturnu proizvodnju”

prije sto godina, međutim naše društvo još toga nije svjesno. Problem je što mnogi u nama ne vide mnogo više od političkog plasmata, ciljanja na određeno biračko tijelo. Naravno da je i to dio kulturne proizvodnje, ali pitanje je na koji se način ti odnosi reguliraju. Dok se ti odnosi ne počnu mijenjati, uvijek će biti prostora za proizvodnju senzacija i naslovnica.

Je li bilo problema pri prihvaćanju prijedloga proračuna?

– Jest. Da budem iskren, ne znam zašto je do toga došlo. Prijedlog proračuna je prošao sve razine – Odbor za kulturu, Odbor za financije, Skupštinu, onda je Poglavarstvu trebalo dva mjeseca da ga konačno prihvati. Primjedbe nisu bile ni pismeno ni izravno rečene, već su bile poslone kao poruka kroz medije. Osobno, čini mi se vrlo djetinjastim da vam netko s kim se svaki dan vidate šalje pismo putem novina. Nisam nekomunikativan ni nerazuman čovjek i vjerujem da uvijek ima načina da se

Važno je da se aktiviraju odluke, da se zakoni počnu primjenjivati takvi kakvi jesu ili da se hitno mijenjaju. Primjerice, kada bi se primjenjivao kazališni zakon, ne bi se moglo dogoditi da glumac dobiva plaću, a da ne igra

Komisije i Ured

To je, primjerice, kao povremeni sukobi između komisija i ovog ureda. Neke potrebe grada nisu isključivo stvar stručnosti i estetike. Vi ne možete tvrditi da će dokumentarac o Zagrebu biti genijalan, ali je neosporno da ga grad treba. Kao i sve one druge stvari koje su unutar grada vrlo žive, a često vrlo vidljive. S druge strane, treba sufinancirati i potpuno nevidljive projekte čiji rezultati dolaze kroz petnaest godina. Dakle, da se vratim na pitanje, važno je poboljšati organizaciju proizvodnje da bi ljudi shvatili trebaju li ostati u svom poslu ili ne. Naravno, socijalni mir je određenim strukturama posljednjih deset godina bio najvažniji, pa su javnosti uvijek predočavane obmanjujuće priče. I takozvano "ne talasaj" direktivu.

Kako konkretno Ured može inicirati promjene?

– Ured utječe nametanjem dinamike za sveopću racionalizaciju. U smislu rasporeda sredstava tzv. materijalnih, kao i programskih troškova. Ako pogledate na webu koliko su ljudi tražili novaca i koliko dobili, odmah ćete vidjeti da je to ogromna diskrepancija. Zato prilikom potpisivanja ugovora svaki savjetnik pita nositelja programa je li s doznanim sredstvima u stanju realizirati program. Ljudi se uglavnom snalaze, što je odlično. Imaju sponzore, neke tajne rezerve. Ali riječ je o tome da se na taj način osiguravamo od situacije da netko uzme novac, kakav takav, a ne uspije realizirati program. Ideja je stvoriti ozračje sveopće odgovornosti. Ured ne smije biti samo pasivni sufinancijer, već netko tko i potiče stvari. Ali i oni koji neposredno odgovaraju za tu proizvodnju, moraju mijenjati svoj pristup. Čini mi se da bi kroz tri godine situacija mogla biti značajno bolja. Važno je da se aktiviraju odluke, da se zakoni počnu primjenjivati takvi kakvi jesu ili da se hitno mijenjaju. Primjerice, kada bi se primjenjivao kazališni zakon, ne bi se moglo dogoditi da glumac dobiva plaću, a da ne igra. Ne vidim zašto bi netko u kulturi bio povlašten. Naravno, neke društvene povlastice treba ostaviti, tj. izboriti – umjetnici su zbog imanentnog rizika posla već kažnjeni – ali nema razloga da na davno stečenim zaslugama budete zauvijek na nekom mjestu. Riječ je o

tome da se čuvena parola "Nitko nas ne može toliko malo platiti koliko mi malo možemo raditi" zamijeni onom "Nitko nas ne može toliko platiti koliko mi radimo". Mi, istina, živimo Dickensov kapitalizam prvobitne akumulacije, ali se taj realitet mora što prije mijenjati. A ne žrtvovati naraštaje i naraštaje.

Problem prostora

Deseci nezavisnih udruga nadaju se programima koji bi riješili njihov bladni pogon, tj. najam prostora. Bilo je riječi o

jenjaju stvari. Ima malih investicija koje jako bitno promijene stvari. Recimo, ako se kazalište u Dubravi uz mali pomak profesionalizira, dobit ćemo jedno ozbiljno dječje kazalište, što je apsolutno potrebno u ovom trenutku. U suradnji s ravnateljem, radimo na tome da se uz male preinake centar u Dubravi, ta – moram tako reći – promašena investicija, može početi upotrebljavati takoreći sutra. U Novom Zagrebu inzistiramo da se dovrši Centar za kulturu, odnosno da se naprave ateljei, što će za mali

korumpirani, što ne znaju posao, što su nesposobni... kako god, neminovna je činjenica da ti objekti sporo rastu. Moramo početi od te činjenice, a uzroke pomalo mijenjati. Od tih velikih investicija, naši prioriteti su svakako Muzej suvremene umjetnosti, Glazbena akademija, Plesni centar, Institut za film... Ali mi smo to dužni onima koji sad to žele, a ne prema nekoj vječnosti. Ta kombinacija odnosa prema vječnosti i prema svakodnevnici je, nažalost, ovdje uvijek u korist vječnosti. Ja sasvim sigurno mis-

lim da treba napraviti Muzej suvremene umjetnosti, ali dok se on ne izgradi, mislim da treba u ovom gradu održati barem pet veličanstvenih izložbi suvremene umjetnosti, a one se mogu održati i po hangarima, kao što se i u svijetu održavaju. Ili, dok se izgradi Plesni centar, svi naši najbolji plesači će biti u penziji. Mislim da im do tada treba omogućiti da pokažu svoju vještinu. Moramo se brinuti o svakodnevnici, a dugoročne strateške planove poštovati i uporno raditi na njima. ■

U društvu s Robertom Wilsonom

"preuzimanju" nekih vojnih objekata. U kojoj je to fazi?

– U ovih sto dana to nismo riješili, ali smo uvidjeli načine na koji bi se ti problemi počeli sustavnije rješavati. Pokušavali smo dobiti u tu svrhu neke vojarne, proces je zasad zbog poznatih događaja u Poglavarstvu nažalost stao, ali vjerujem u pozitivan ishod. Ti prostori bi nam mogli pomoći u rješavanju čitave lepeze problema. Pokušavam u tom smislu reagirati što brže i što je moguće efikasnije. Mislim da ćemo do kraja godine imati ne samo strategiju, nego vrlo jasan plan. Drugo, mislim da postoji mogućnost da se u postojećim prostorima stvari racionaliziraju. Da se, primjerice, ljudi u siromaštvu ne glože međusobno tako da jedni druge potplaćuju programskim sredstvima, što je uvelike običaj u gradu. Naime, kod nas je nepisano pravilo da festivali plaćaju tzv. najam kazalištima, čak kazališta međusobno plaćaju jedna drugima, a to naravno mogu raditi samo programskim sredstvima, što je smiješno. Jednim velikim dogovorom, stvaranjem razumijevanja u raznorodnim sredinama, može se za godinu dana situacija normalizirati, a time se otvara mnogo prostora za razne ljude. Ovo sad zvuči kao oprezna izjava, ali nije. Vjerujem da ćemo do kraja godine izaći u javnost s vrlo otvorenim i jasnim planom.

Centri za kulturu na gradskoj periferiji troše dosta novaca, a uglavnom ne rade baš punim kapacitetom. Je li u planu neka revitalizacija u tom smislu?

– Čini mi se optimističnim što se na tom planu pojavljuju ideje za male investicije koje bitno mi-

novac deseterici umjetnika riješiti problem prostora za rad. Peščenica je evo već krenula. Duboko vjerujem u taj projekt, koji nije zamišljen samo za Akademiju dramske umjetnosti, već i za ljude koji tamo stanuju. KNAP je rezultat težnje da se omogući radni prostor onima koji su netom završili akademiju i onima koji se bave projektima koji možda nisu prihvatljivi u gradskim kazalištima, koji su možda preradikalni i sl. Osim toga, otvara se mala scena HNK "Vlado Habunek". Vjerujemo da se tamo mogu gledati i predstave koje će zadovoljiti kvart. Peščenica je zaista izvrstan primjer kako se za nekih dvjesto tisuća kuna može pokrenuti kazališna scena. A društvo koje se okupilo oko nje je provjereno i sposobno za pokretanje novih projekata.

Dučani kulture

Dakle, Vaša ideja bi se radno mogla nazvati Povratak dućanima kulture? Da pojasnimo, riječ je o projektu koji ste početkom osamdesetih vodili upravo u Novom Zagrebu.

– Da, dućane kulture treba obnoviti. Oni su bili mladenačka blesava ideja, blesava po tome što su svi vidjeli u njoj pogrešnu ambiciju. Oni su, naime, trebali demonstrirati da je vrijeme sudac svega i da treba što prije otvarati sve mogućnosti za ljude koji se žele baviti svojim izražajnim mogućnostima, za opće dobro. Zato mi se baš danas čini da male investicije treba više gurati nego ove velike koje ja zovem "mramor, kamen i željezo". Jer, kad se kreće u izgradnju velikog objekta, to ide jako sporo. Možemo govoriti da je to zato što su ljudi

Rekli ste da je vrijeme da se počne javno govoriti ne samo o onome što Ured treba, već i o onome što Ured želi da se u gradu događa. Što je sljedeće u tom smislu?

– Poduprli smo koncert Cesarije Evore koji će se održati početkom travnja. Mislim da je fantastično što će ju Zagrepčani moći čuti uživo. Mislim da je važno i što smo poduprli koncert grupe U2, naročito ako se uzme u obzir činjenica da je Bono Vox doista simbol jednog modernog, vrlo pametnog i izuzetno uljudenog čovjeka, pri čemu nije toliko važno što on svira, već to što on sve radi za ovaj svijet pun nepravdi.

Dugoročno značajniji projekt je, čini mi se, ipak međunarodna platforma suvremenog plesa...

– Nakon pet godina suradnje i predstavljanja pojedinačnih, vrlo kvalitetnih, autora suvremenog plesa iz Britanije, došli smo u dogovoru s Britanskim savjetom u Zagrebu i Londonu na ideju da konačno u Zagrebu napravimo veliku međunarodnu platformu u kojoj će osam grupa pokazati kako suvremeni ples danas izgleda. Oni su investirali tridesetak tisuća funti, mi isto toliko, i u jednom vikendu, na kraju Tjedna suvremenog plesa, Zagrepčani će imati prilike vidjeti najrecentnije plesne predstave Velike Britanije. Kako je London veliki centar izvoza i uvoza plesne umjetnosti, ovim projektom otvara se mogućnost za daljnju suradnju. Inzistirat ćemo na reciprocitetu, tako da će se investicija isplatiti i našoj plesnoj zajednici, a ne samo gle-

dateljima. Inače, mi smo Plesnu platformu dobili u konkurenciji s Pragom koji ima apsolutno bolju infrastrukturu. Ali ključna razlika između Praga i Zagreba je u ovom slučaju bila činjenica da su svi Britanci koji su nastupali u Zagrebu naše gledatelje prozvali najboljom publikom na svijetu. "Ne moramo imati slamu u glavi, ako na slami spavamo", rekla bi Vesna Parun.

Spominje se mogućnost realizacije projekta Zagreb 2005. Kako tu stvari stoje?

– Izvorno je to ideja gospođe Andree Zlatar i ona je pokrenula sve što je za to trebalo. Gospodin Bandić je potpisao prve akte i taj proces ide. Iako se čini da je četiri godine mnogo, one brzo prođu, a riječ je o velikoj i ozbiljnoj investiciji. I ako se u to upuštamo onda za to moramo biti spremni. Ne moramo biti spremni na način da gradimo kao za Olimpijadu, ali moramo se ozbiljno potruditi. Da pojasnim, ne možemo dobiti status kulturne prijestolnice Evrope u punom smislu zato što nismo u EU. Ali možemo biti grad-partner prijestolnice Evrope. E sad, zašto mi to radimo? Za nas je to vrlo važno jer se na taj način otvaraju oni fondovi i oni putovi koji su nam inače zatvoreni. To je fantastično za umjetnike, naročito one neverbalnog izričaja, jer onda njihovi projekti mogu participirati u raspodjeli sredstava iz Evrope. A te stvari su obično vezane za najmlađe ljude. Preko takva jednog projekta oni si otvaraju putove gdje će, već prema sposobnosti, doći do nekog cilja. ■

Danas - ne može

Da brojnost dobro plaćene birokracije nije jamstvo da će neka služba obaviti svoju kulturnu i humanu misiju, pokazuje primjer raznih njemačkih ureda za kulturnu razmjenu koji imaju središte u Zagrebu

Mirko Petrić

Konferencija *Dizajnerska izobrazba: međukulturni dijalog* poslužila je u mnogo pogleda i kao test mogućnosti sredine u kojoj je održana. Sponzori i publika pokazali su koliki je potencijal Splita za ugošćavanje kulturnih i znanstvenih događaja koji grad stavljaju na kulturnu mapu Europe. Na poziv za financijsku podršku konferenciji odazvali su se svi kojima su se organizatori obratili, bez obzira na ideološke razlike i razlike u količini novca kojima pojedina ustanova raspolaže. Manifestaciju su pomogli podjednako Grad Split i Županija splitsko-dalmatinska, veliki sustavi i male tvrtke koje djeluju u gradu. Pokazalo se, doduše, da – kad je riječ o tvrtkama koje djeluju na nacionalnoj razini – Hrvatska još uvijek živi napoleonsku centralizaciju: ni odluku o sponzorstvima u visini od 900 kuna nije moguće donijeti bez suglasnosti središnjice u Zagrebu.

Red vožnje za Split

Nadalje, pokazalo se ponovno koliko je bolna prometna izoliranost Splita. Jedina izravna i pogodna svakodnevna veza s Europom je let za Frankfurt. Razmjerno su dobre i veze s Londonom, Parizom i Amsterdamom. No, da biste iz Splita doletjeli, primjerice, u München, potrebno je ustati prije zore, te nakon petosatnog čekanja veze u Zagrebu stići na određite tek u 14 sati. Nedjeljom za Zagreb postoje samo dva leta, jedan polijeće u sedam sati ujutro, a drugi tek u 19:40 navečer. U većini dana u tjednu Split s Anconom povezuje tri trajektne linije (tvrtke Adriatica Navigazione, Jadrolinija, SEM), no u petak navečer za Anconu nema polazaka. Isto vrijedi i za izravni let avionom za Rim. Gost konferencije, direktor festivala *Image* iz Firenze Marco Brizzi morao je pak biti u Anconi u subotu u 17:20 sati, a jedini trajekt koji iz Splita vozi subotom stiže u Anconu tek oko 19 ili 20 sati. Spasonosno rješenje nađeno je u trajektu *Jadrolinije* koji, prema javno objavljenom redu plovidbe i višestrukim uvjerenjima šalter-skog osoblja, plovi za Anconu petkom navečer iz Zadra. No, na dan putovanja, isto vam šalter-skog osoblje nonšalantno i bez daljnjih objašnjava priopći da trajekta te večeri neće biti (!!!). Nakon panične provjere nepraktičnih i skupih letova iz Splita za Rim ili Milano preko Frankfurta ili Beča, te uvijek ponovnog upoznavanja nezgodne činjenice da izvan sezone *Jadrolinijina* dužobalna pruga od Dubrovnika do Rijeke

Montaža - Boštijan Botas Kenda

prometuje samo dva puta tjedno (naravno, ne petkom), ostaje jedino moguće rješenje. Osmosatna vožnja autobusom do Rijeke, noćenje u hotelu, ustajanje u 5 ujutro da bi se uhvatio prvi jutarnji autobus za Trst, te još sedam i pol sati vožnje vlakom od Trsta do Ancone. (Srećom, Brizzi je konačno u Anconu stigao nekih pola sata prije nego što je u Italiji počeo štrajk željezničara.)

Operacija Putovnica

Najtužnija priča s konferencije je svakako neuspjeli dolazak u Split delegata Gomes Foundation iz Gvineje Bisao, koji se ima zahvaliti prvenstveno mrzovoljnosti i nečovječnosti jedne službenice odjela za vize Veveposlanstva Republike Hrvatske u Rimu. Gomes Foundation svakako je na konferenciju u Split željela poslati delegata da bi učio o novim trendovima u dizajnerskoj izobrazbi, te uspostavio veze i buduću suradnju sa splitskim Odsjekom za dizajn vizualnih komunikacija. Od organizatora je Gomes Foundation dobio sva potrebna pisma, upravni odbor organizacije nominirao je delegata, te pokušao za njega ishoditi vizu. Kako Republika Hrvatska u zapadnoj Africi nema diplomatskih predstavništava, Gomes Foundation DHL-om je poslao delegatovu putovnicu u hrvatsko veleposlanstvo u Rimu. No, putovnica je u Rim stigla prekasno, te su se organizatori obratili Ministarstvu unutrašnjih poslova s molbom da delegatu Gomes Foundation omoguće dobivanje ulazne vize na aerodromu u Zagrebu. MUP je, uz veliku ljubaznost i učinkovitost, vrlo brzo odlučio udovoljiti zahtjevu organizatora.

No, delegatova se putovnica nalazila u veleposlanstvu Hrvatske u Rimu, odakle je trebala isti dan stići u Gvineju Bisao, kako bi delegat Gomes Foundation iz Dakra (Senegal) uspio kasnim večernjim avionom krenuti za Pariz. Mислеći da putovnica DHL-om ne može stići isti dan na odre-

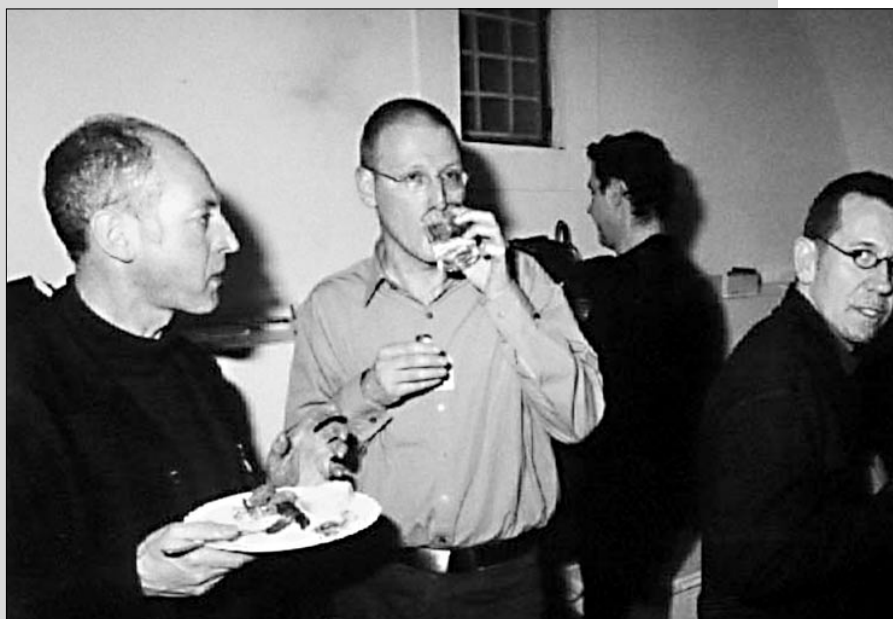
dište, organizatori u Splitu su Gomes Foundation predložili da na hitnom sastanku nominira drugog delegata, za kojega bi onda ponovno pokušali od MUP-a ishoditi dobivanje vize na aerodromu u Zagrebu. Nakon vijećanja, uprava Gomes Foundation izvijestila je da u tako kratkom roku ne može organizirati potrebne zdravstvene provjere niti naći delegata koji jednako dobro govori engleski kao onaj koji je već bio predložen. Također su dodali da imaju obavijest od DHL-a da uskoro kreće izravni let iz Rima i da bi putovnica ako se smjesta pošalje na vrijeme mogla stići na određite.

U tom trenutku na scenu stupa gospođa Šteović iz veleposlanstva u Rimu, koja putovnicu ne želi poslati DHL-om bez pretplatničkog broja naručitelja, jer bi to iziskivalo troškove koja ona ne može pravdati. Nakon dvosatnih pokušaja stupanja u kontakt s Gvinejom Bisao (na e-mailove nije bilo odgovora jer je upravo trajao hitni sastanak Uprave, ustoj telefonske linije nisu baš dobro radile), iz Gomes Foundation stiže e-mailom vijest da je pretplatnički broj DHL-a poslan veleposlanstvu e-mailom isti dan kad je upućen zahtjev za izdavanje vize. Gospođa Šteović konačno u kompjutoru pronalazi potreban broj. Organizatori u Splitu sretno je obavještavaju da je iz Gvineje Bisao javljeno da putovnica, ako se smjesta pošalje DHL-om, još uvijek može na vrijeme stići na određite. Gospođa Šteović nas pak uvjerava da putovnica tog dana više ne može DHL-om stići nikamo, nego da je to moguće tek dan kasnije. Na upit zašto je tome tako, kad smo iz Gvineje Bisao dobili uvjerenja u suprotno, gospođa Šteović u 16:28 sati odgovara: "Danas nije moguće, jer je moje radno vrijeme isteklo."

Njemačkih nula kuna

Da brojnost dobro plaćene birokracije nije jamstvo da će neka služba obaviti svoju kulturnu i humanu misiju, pokazuje i primjer raznih njemačkih

Hrvatska još uvijek živi napoleonsku centralizaciju: ni odluku o sponzorstvima u visini od 900 kuna nije moguće donijeti bez suglasnosti središnjice u Zagrebu

ureda za kulturnu razmjenu koji imaju središte u Zagrebu. Riječ je o vjerojatno najbrojnijem i za svoju zadaću teorijski govoreći najopremljenijem predstavništvu neke strane zemlje u Hrvatskoj. Kratko iskustvo organizatora splitskog skupa govori da u Zagrebu postoji poseban ured za kulturne veze i razmjene pri veleposlanstvu, zatim Goethe Institut koji u sklopu posebnih programa promovira njemačku kulturu te, konačno, služba za razmjenu studenata i znanstvenika DAAD. Od svih ovih ureda organizatori splitskog skupa dobili su ukupno nula kuna financijske pomoći za pokrivanje putnih i drugih troškova njemačkih sudionika skupa. Njihovi su godišnji planovi striktno postavljeni, također i uvjeti o tome kome se novac može dodijeliti i kakva treba biti uloga njemačkog donatora u organizaciji skupa. Zajedničko im je i to što da biste negativni odgovor od njih dobili u pravilu protekne dva do tri tjedna, te

de i programe, a ne u vlastitu birokraciju. Zahvaljujući Britanskom savjetu, Talijanskom institutu za kulturu, Francuskom institutu, Austrijskom kulturnom forumu, te službama za kulturu veleposlanstava SAD-a i Kraljevine Nizozemske, studentska i srednjoškolska publika koja je dva i pol dana u tišini s velikom koncentracijom pratila izlaganja na – povremeno tematikom i pristupom heremetičnom – znanstvenom skupu, bila je u prilici naučiti puno o dizajnu i svijetu koji ih okružuje. Hrvatski znanstvenici i edukatori uspostavili su pak trajne veze i započeli nekoliko zajedničkih projekata s inozemnim gostima. Ovo vrijedi i za njemačke goste i ustanove, kojima je u ovoj prigodi bilo pomalo i neugodno što su na skup došli zahvaljujući novcu poreznih obveznika i sponzora iz zemlje daleko siromašnije od njihove. ☒

*dizajn plakata i vizualni identitet Maris Cilić

TEMA

28.02.2002. **DESIGN EDUCATION**
ADIALOGUE ACROSS CULTURES

studirati dizajn

vas – tek kad ih sami nazovete – upute na to da dopis morate poslati na neku drugu od brojnih njemačkih službi za kulturne veze, izraze blagu uvrijeđenost što se od njih traži da pomognu nešto što nisu oni sami inicirali, a – ako ste lošije sreće – u paketu još dobijete i predavanje o tome što su interesi njemačkih poreznih obveznika koji službe za razmjenu kulturnih događaja financiraju.

Srećom, kulturni centri i diplomatska predstavništva drugih zemalja u Hrvatskoj ulažu u lju-

Kako dizajnirati budućnost

U Velikoj Britaniji i u zapadnom društvu uopće, cilj je dizajnerskim rješenjima ne zanemarivati potrebe starijih ljudi i ljudi s fizičkim poteškoćama i hendikepima, te onih koje socijalno marginaliziraju nove tehnologije

Međunarodna konferencija Dizajnerska izobrazba: međukulturni dijalog, Split, od 28. veljače do 2. ožujka 2002.

Mirko Petrić

(koordinatorka konferencije)

U kratkom trenutku stanke između dvaju razgovora sa sudionicima konferencije *Dizajnerska edukacija: međukulturni dijalog*, direktor Britanskog savjeta u Zagrebu Roy Cross upitao me prve večeri skupa što je bila namjera organizatora kad su se upustili u pripremu tako zahtjevnog skupa. Moj je odgovor bio kratak. Organizacijom konferencije željeli smo postići u osnovi dvije stvari: ponajprije, u sredini u kojoj djelujemo uspos-

foto: Mario Javorčić

Od Helsinkija do Splita

Osobito nas, međutim, veseli na skupu započeta suradnja inozemnih gostiju i ustanova za dizajnersku izobrazbu iz Hrvatske. Game designer i glazbenik Mathias Fuchs i digitalna umjetnica Sylvia Eckermann, Austrijanci trenutačno na radu na Sibelius Akademiji u Helsinkiju, još su za trajanja konferencije, u dodatno zatraženom terminu, zainteresiranoj mlađoj publici počeli demonstrirati mogućnosti programa *Unreal*. Julia Cassim s Royal Collegea of Art u Londonu s kolegom iz Splita Tomislavom Leročićem i studentima i studenticama Odsjeka za dizajn vizualnih komunikacija, vodit će kolaborativni projekt iz područja inkluzivnog dizajna. Projektu su se pridružile i dvije studentice Zavoda za dizajn tekstila i odjeće iz Zagreba, koje će raditi pod vodstvom profesora Tonča Vladislavića. Deset studenata i studentica Odsjeka za dizajn vizualnih komunikacija pozvano je također da, pod vodstvom profesora Tomislava Leročića i Ivice Mitrovića, u lipnju sudjeluje u radionici interaktivnog dizajna koja će se održati na Fachhochschule Vorarlberg u Austriji. Splitski odsjek za dizajn uključio se, također, u empirijsko istraživanje prihvaćenosti kompjutorskih ikona nove Macintoshove generacije računala, pod vodstvom profesora Martina Krampena i Michaela Kneidla. Konačno, profesor Glasgow School of Art Alastair Macdonald izrazio je spremnost sudjelovati u radionici koja bi se bavila urbanom obnovom grada Splita, na iskustvima koje je u tom području njegova škola stekla prigodom pretvaranja svojedobno urbano i ekonomski depresivnog Glasgowa u britansku prijestolnicu arhitekture i dizajna.

Uzimajući u obzir uistinu dragocjene doprinose svih sudionika i sudionica skupa, ovom prigodom istaknuo bih tri predavanja za koja smatram da bi već na razini načelnog pristupa morala biti osobito zanimljiva hrvatskim dizajnerskim edukatorima.

Inkluzivni ili i-dizajn

Prvo od tih predavanja jest predavanje već spomenute Julije Cassim, koja je govorila o inklu-

Richard Kimbell smatra da je u postmodernom svijetu dizajniranje visoko individualan proces i da standardizacija može uništiti ono što je u dizajnerskoj djelatnosti danas najvažnije

zivnom dizajnu, u Hrvatskoj gotovo nepoznatom pojmu, usprkos tomu što ga je prošle godine ista osoba već predstavila prigodom kraćeg posjeta Zagrebu. Iz obzora dominacije neoliberalne paradigme i uništenih tradicija socijalno svjesne misli, što je Hrvatskoj zajedničko s drugim tranzicijskim zemljama, u društvu u kojemu živimo gotovo posve izostaje razmišljanje o potrebama drugih. Predavanje Julije Cassim ne samo da je podsjetilo publiku da u društvu postoje i ljudi koji nemaju jednak dostup drugim ljudima i uslugama kao oni mlada i zdrava tijela, nego je vratilo vjeru u to da je i u današnjem kontekstu usitnjenih interesa, problema i potreba populacije, moguće sustavno misliti i sustavno provoditi akcije usmjerene na opće dobro.

Današnji Helen Hamlyn Research Centre pri Royal Collegeu of Art pokrenut je milijunskom donacijom osobe po kojoj nosi ime, nakon što je današnji direktor Roger Coleman dugo vrijeme na njegovu osnivanju uporno radio bez opreme i iz jedne posve neugledne sobice. Danas je centar velika i ugledna ustanova koja se brine o tome da "dizajnerska praksa bude povezana sa socijalnim razvojem i interesima". Centar promiče inkuzivna rješenja, odnosno rješenja u dizajnu kojima je cilj korištenje proizvoda omogućiti što većem broju ljudi u društvu. U Sjedinjenim Državama i Japanu vrsta dizajna za koju se centar zalaže naziva se ponekad *univerzalnim dizajnom*, no taj naziv suradnici Helen Hamlyn centra opovrgavaju: u dizajnu ne može nikad biti univerzalnih rješenja, ali se moramo truditi da rješenja koja proizvodimo u sebe uključuje potrebe što većeg broja korisnika: odatle naziv inkluzivni

ili i-design. U današnjoj Velikoj Britaniji i u zapadnom društvu uopće, cilj je, tvrde u centru, dizajnerskim rješenjima ne zanemarivati potrebe starijih ljudi i ljudi s fizičkim poteškoćama i hendikepima, te onih koje socijalno marginaliziraju nove tehnologije i novi načini rada.

Zanimljiv je i način na koji centar organizira djelovanje i promiče svoje ciljeve. Royal College of Art ustanova je za isključivo poslijediplomske studije. Svake godine postdiplomante se poziva na sudjelovanje u natječaju za inovativna i-design rješenja, a nakon žiriranja najuspješniji se prototipi nude na razvoj komercijalnim tvrtkama. Uz to, suradnici centra neprestano rade s malim tvrtkama (do 50 zaposlenih) u kojima se proizvodi većina proteza i drugih pomagala namijenjenih ljudima s fizičkim poteškoćama. Centar organizira redovite serije seminara i predstavljaju novih proizvoda, bazu podataka i druge oblike interakcije sa svima kojima su informacije iz područja potrebne. Julia Cassim, koja je na čelu ovoga programa,

zajnerske izobrazbe još u povojima. Kimbell, ponajprije, želi naglasiti da je u korijenu svake dizajnerske djelatnosti kreativno modeliranje, te da u nastavi dizajna valja takav pristup poticati. Nadalje, on smatra da je u postmodernom svijetu dizajniranje visoko individualan proces i da standardizacija može uništiti ono što je u dizajnerskoj djelatnosti danas najvažnije. Konačno, na pitanje jesu li u zapadnom svijetu, primjerice u Velikoj Britaniji, potrebni naizgled odviše brojni dizajneri koji se ondje školuju (preko 55 tisuća samo u Britaniji), odlučno odgovara potvrdno. Dizajn je danas, između ostaloga, motor ekonomskog razvitka, a u svakom nas slučaju posve okružuje. Ono što je oko nas moramo razumjeti, a očekivati da će svi diplomirani dizajneri raditi u industriji jednako je očekivanju da svi profesori engleskog jezika predaju svoj predmet na visokoškolskim ustanovama. Neki od njih postaju novinari, neki diplomati, neki trgovci, neki nešto treće. Studij engleskog jezika i književnosti nije im zacijelo u tome odmogao, a neće ni studij dizajna. Štoviše, smatra Kimbell, nastavne sadržaje iz područja dizajna valja uključiti i u programe osnovnih i srednjih škola, te dječjih vrtića.

Vlast i moda

Predavanje Kimbellove kolegice s Goldsmiths Collegea Angele McRobbie, koje je zbog nemogućnosti dolaska predavačice u Split održano kao video-konferencija sa studijem u Londonu, također je u mnogočemu poučno za domaću dizajnersku i modnu scenu. Poznato je, naime, da studentice i studenti Tekstilno-tehnološkog fakulteta često osvajaju nagrade na inozemnim natjecanjima, a da za brojne diplomantice i diplomante u domaćoj industriji nema mjesta. Ono što je profesorica McRobbie govorila o zalazu mlade modne scene u Londonu, moglo bi – bude li razumijevanja i dobre volje – otvoriti oči nekome tko radi na odgovornom mjestu u, primjerice, zagrebačkom Gradskom poglavarstvu. McRobbie je, naime, govorila o tome da je britanska mlada scena došla do kraja prvenstveno zbog toga što mladi dizajneri i dizajnerice, zbog poskupljenja stambenog i izlagačkog prostora, sve teže mogu samostalno raditi nakon diplomiranja. Jedino što im je danas moguće nakon diplomiranja, da bi preživjeli u Londonu jest rad za veće kompanije, pri kojem se nužno gubi kreativnost koju su imali na studiju ili radeći kod kuće četiri dana u tjednu i prodajući na tržišnici preostala tri dana u tjednu. Razmjerna zaštićenost fakultetskom stipendijom ili doznakom za nezaposlene, te mogućnost prodaje odjeće izrađene u jednom ili dva primjerka bila je ključna za svojedobni bum kreativnosti na mladoj londonskoj sceni, koja se danas sve više premješta u Berlin, gdje je gradska vlada shvatila da valja stimulirati, odnosno elementarno omogućavati ovakvu djelatnost mladih. Nadajmo se sličnom potezu neke od naših gradskih vlada, koji bi uz razmjerno malen uloženi novac, donio višestruke plodove, ne samo u kulturnom smislu. ▣

foto: Mario Javorčić

taviti odgovarajuću akademsku razinu razgovora o temama iz područja dizajna. Osim toga, željeli smo da konferencija potakne promjene u području domaće dizajnerske edukacije.

Sada kad je konferencija završena, možemo sa zadovoljstvom reći da su oba cilja organizatora ispunjena. Svima koji su skup pratili postao je posve razvidan raspon mogućnosti akademskog govora o dizajnu, a nadasve činjenica da nikako nije riječ o prvenstveno oblikovnom predmetu zasnovanom na manualnim i softverskim vještinama pojedinca ili pojedinke, već o kompleksnom interdisciplinarnom području koje, uz ostalo, traži znanstveni rad i stalnu suradnju s ekspertima u području tehnologije. Na okruglom stolu koji je organiziran nakon završetka međunarodnoga dijela konferencije, predstavnici i predstavnice svih ustanova za dizajnersku izobrazbu u Hrvatskoj međusobno su se upoznali s poteškoćama u radu i inicirali promjene u području organizacije nastave i nastavnih programa.

Za dinamiku obrazovanja

Svim ustanovama koje se bave dizajnerskom izobrazbom u Hrvatskoj zajednička je slaba prostorna, tehnološka i kadrovska opremljenost

Okrugli stol Studirati dizajn u Hrvatskoj održan u sklopu konferencije Dizajnerska izobrazba: međukulturni dijalog, Split, 3. ožujka 2002.

Inga Tomić-Koludrović

Nakon međunarodne znanstvene konferencije *Dizajnerska izobrazba: međukulturni dijalog*, na Umjetničkoj akademiji u Splitu održan je okrugli stol *Studirati dizajn u Hrvatskoj*. Na okrugli stol bili su pozvani predstavnici svih visokoškolskih ustanova u Republici Hrvatskoj koje se bave edukacijom u području dizajna, predstavnici Ministarstva znanosti i tehnologije, Nacionalnog vijeća za visoku naobrazbu, Hrvatskog dizajnerskog društva i domaćina skupa Sveučilišta u Splitu. Pozivu su se odazvali i u raspravi sudjelovali Nina Režek-Wilson, Ante Tonči Vladislavić i Ratko Janjić-Jobo sa Zavoda za dizajn tekstila i odjeće Tekstilno-tehnološkog fakulteta u Zagrebu, Ivan Doroghy i Zlatko Kapetanović sa Studija dizajna pri Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, te Tomislav Lerotić i Mirko Petrić s Odsjeka za dizajn vizualnih komunikacija Umjetničke akademije u Splitu. Umjesto oboljelog Mate Jurkovića s Katedre za likovnu kulturu i grafički dizajn Grafičkog fakulteta, na okruglom je stolu podatke o katedri iznijela Jasenka Pibernik. U ime Hrvatskoga dizajnerskog društva u raspravi je sudjelovala Ira Payer-Baletić.

Jedna crtaonica i dva kompijutora

Rad svih visokoškolskih ustanova za dizajnersku izobrazbu u Hrvatskoj opterećuju brojni problemi, a svrha splitskog razgovora bila je razmjena informacija o tim problemima, upoznavanje s načinom organizacije pojedinih studija, te otvaranje rasprave o adekvatnosti postojećih nastavnih programa i potrebi njihove izmjene, u skladu sa smjernicama reforme visokoškolskih ustanova zacrtanim u Bolonjskoj deklaraciji i drugim programskim dokumentima Europske unije. Nakon uvodnog upoznavanja s osnovnim postavkama navedenih dokumenata, predstavnici pojedinih ustanova iznijeli su podatke o njihovim nastavnim programima, kadrovskoj strukturi, strukturi studentske populacije, tehnološkoj opremljenosti, prostornoj problematici i načinu financiranja.

U raspravi su se, uz osnovne zatražene podatke, pokazale i specifičnosti profila pojedinih studijskih programa i poteškoća u njihovoj realizaciji. Svim ustanovama koje se bave dizajnerskom izobrazbom u Hrvatskoj zajednička je slaba prostorna,

foto: Vesna Božanić Srdar

tehnološka i kadrovska opremljenost. Na Zavodu za dizajn tekstila i odjeće najbolnji je problem nedostatak prostora: 96 studenata i studentica, primjerice, raspolaže jednom crtaonicom s dvanaest mjesta. Slično je i na splitskom Odsjeku za dizajn vizualnih komunikacija, gdje sve četiri godine na smjeru grafičkog i web dizajna rade u jednoj klasi sa šest računala, a profesori nemaju ne samo kabinete, nego ni zbornicu u kojoj bi se mogli pripremiti za nastavu i odložiti kapute. Na Grafičkom fakultetu u Zagrebu, prostor pak nije povećan od 1958. godine.

Kad je riječ o tehnološkoj opremljenosti, najgore stoji smjer grafičkoga dizajna Studija dizajna u Zagrebu, koji raspolaže sa svega dva računala. Predstavnici Zavoda za dizajn tekstila i odjeće također su se požalili na slabu opremljenost knjigama, časopisima i računalima. Ni ondje gdje je računalna opremljenost znatno bolja, kao što je to slučaj na Odsjeku za dizajn vizualnih komunikacija u Splitu, sadašnje stanje ni izdaleka ne zadovoljava potrebe ustanove. Nakon četiri godine djelovanja odsjeka, njegova je oprema hardverski na rubu izdržljivosti, a softverski ne zadovoljava ni minimalne kriterije. Ministarstvo znanosti i tehnologije ustanovama koje se bave dizajnerskom izobrazbom ne dostavlja ni skupne licence za najelementarnije programe poput Microsoftova *Worda*, a kamoli specifične programe za grafičku obradu teksta ili digitalnu montažu pokretne slike. Na okruglom stolu iznesen je prijedlog da se utvrde softverske potrebe na svim ustanovama koje se bave dizajnerskom izobrazbom, te od Ministarstva znanosti i tehnologije zatraži skupna pretplata na edukacijske verzije najpotrebnijih programa.

Kolegij Beton za dizajnere

Problemi s kadrom pogađaju sve visokoškolske ustanove za dizajnersku izobrazbu. Na svima njima premalo je stalno zaposlenih nastavnika, a vanjska surad-

nja preslabo je plaćena da bi se u nastavnom procesu na nju moglo ozbiljnije računati. Na nekim ustanovama i pojedinim njihovim smjerovima, primjerice na studiju VII. stupnja na Tekstilno-tehnološkom fakultetu, odviše je velika zastupljenost tehnoloških u odnosu na dizajnerske predmete. Na donedavno inter-fakultetskom Studiju dizajna u Zagrebu, problem je i u tome što nastavnici u studij dizajna unose pristupe sa svojih matičnih fakulteta i iz svojih matičnih struka, primjerice, strojarstva i brodogradnje ili šumarstva. Poveželi se ovakav pristup nastavnika sa zastarjelim i neadekvatnim nastavnim programima, događa se da na studiju grafičkog dizajna studenti i studentice slušaju kolegij s naslovom *Beton*, a nemaju nijedan kolegij iz područja tipografije. Na Studiju dizajna u Zagrebu također je nedovoljna zastupljenost teorijskih predmeta sa specifično dizajnerskim sadržajima.

Kadrovske poteškoće i nerazriješen odnos oblikovnih i teorijskih sadržaja unutar nastavnog programa zrcale se i u postupku izbora u zvanja. Pokazuje se da su kriteriji za izbor u znanstveno-nastavna zvanja u teorijskim predmetima daleko oštriji od kriterija za izbor u zvanja u umjetničkim disciplinama. S obzirom na veliku zastupljenost oblikovnih predmeta na nekim smjerovima, to dovodi do disbalansa u mogućnostima napredovanja i slabi aspekt znanstvenog istraživanja koji se na sličnim ustanovama u svijetu naglašava i koji će i kod nas postati znatno važniji uvođenjem europskih modela organizacije studija. Apsurdno je da se u Hrvatskoj nastavnici u oblikovnim područjima smještaju u područje s nazivom *znanost o umjetnosti*, a istodobno im nije moguće natjecati se za znanstvene projekte ni uzimati znanstvene novake (jer očito nisu znanstvenici).

Doktorat ili web dizajn

Slične ustanove (umjetničke akademije) u mnogim zemljama

Ministarstvo znanosti i tehnologije ustanovama koje se bave dizajnerskom izobrazbom ne dostavlja ni skupne licence za najelementarnije programe poput Microsoftova Worda, a kamoli specifične programe za grafičku obradu teksta ili digitalnu montažu

financiraju Ministarstva kulture, a u jednom segmentu nastave bi način financiranja i kriterije napredovanja valjalo prilagoditi ovakvim inozemnim rješenjima. S obzirom da su studiji dizajna, pogotovo u području interaktivnoga dizajna i novih tehnologija, eminentno interdisciplinarni, idealno bi bilo da se dio sadržaja financira iz sredstava Ministarstva znanosti i tehnologije, a dio iz sredstava Ministarstva kulture. Stanje kakvo danas jest višestruko zakida znanstvenike (materijalno, društvenim ugledom, nemogućnošću napredovanja i utjecaja na rad ustanove) i stimulira ih za ostanak u struci. Primjerice, diplomiranom inženjeru elektrotehnike koji se bavi multimedijalnim tehnologijama potrebno je, da bi ostvario docenturu iz tog predmeta, minimalno osam godina rada, uz precizno popisane uvjete koji se moraju zadovoljiti (magisterij, doktorat znanosti, odgovarajući broj članaka u časopisima s međunarodnom recenzijom). Ista ta osoba, ako dizajnira nekoliko web-siteova, može dobiti docenturu u vrlo kratkom roku, bez primjene ikakvih objektivno mjerljivih kriterija.

Adekvatno vrednovanje rada znanstvenika ključno je i za ostvarenje primjene planiranog modela studija 3 + 2 + 3, u kojoj će dodiplomski studij postati manje važan, a za profiliranje rada i procjenu uspješnosti ustanove postat će presudni magistarski i doktorski studij. Najuglednije europske ustanove u području dizajnerske izobrazbe naglašavaju važnost znanstvenog istraživanja i na takvom istraživanju temelje svoj ugled. U Velikoj Britaniji, primjerice, objavljuju se godišnja izvješća nezavisnih evaluatora o uspješnosti pojedinih ustanova, na kojima je jedan od presudnih kriterija broj i akademska uspješnost znanstveno-aktivnog kadra. Kod nas, pak, dekani pojedinih ustanova nisu dopuštali ni elementarno studentsko vrednovanje uspješnosti pojedinih nastavnika u radu tijekom godine.

Pedagoška zrelost

Studij dizajna zahtijeva sve više od svakog pojedinog predavača interdisciplinarni pristup radu i niz vještina koje se nekad nisu smatrale presudnima za uspješan rad u području. Ovo nisu samo tehnološke vještine, nego i poznavanje socijalnih i kulturnih prilika, pregovaračke sposobnosti u suradnji s industrijom i drugim sveučilištima, te sposobnosti organizacije rada odsjeka i brzog odgovaranja na potrebu česte prilagodbe nastavnih programa u području koje se tehnološki iznimno brzo mijenja. Iznad svega, međutim, potrebno je naglasiti potrebu za pedagoškom zrelošću nastavnog kadra i ugrađivanja pedagoških sadržaja u proces edukacije i uvjeta za izbor u zvanje. Ovo je osobito važno stoga što se pokazuje da mladima koji iz srednjih škola dolaze na zahtjevan studij dizajna često nedostaje ne samo obrazovne, nego i intelektualne i emotivne zrelosti za uspješno svladavanje zadataka koji se pred njih postavljaju.

Zaključci okruglog stola, za koje su se svi sudionici složili da ih valja prosljediti Ministarstvu znanosti i tehnologije i Nacionalnom vijeću za visoku naobrazbu, su sljedeći: u području koje se brzo razvija i tehnološki često mijenja, potrebno je dopustiti brže i češće izmjene nastavnih programa. Potrebno je, zatim, hitno poboljšati razinu tehnološke i prostorne opremljenosti svih visokoškolskih ustanova za dizajnersku izobrazbu u Hrvatskoj, koja je trenutno ispod svih kriterija. Konačno, potrebno je omogućiti brže zapošljavanje stručnjaka ili adekvatnije nagrađivanje vanjskih suradnika u tehnološki i kulturološki brzo izmjenjivom području, koje stalno zahtijeva nova zvanja. Potrebno je, također, omogućiti znatno fleksibilniji način izvođenja nastave, s naglaskom na radionički pristup i sudjelovanje kvalificiranih, prema mogućnosti i inozemnih, vanjskih suradnika. Tražena fleksibilnost, međutim, nikako ne bi smjela ugroziti minimalne pedagoške i stručne standarde. ☐

*Tekst je napisan kao izvještaj za Ministarstvo znanosti i tehnologije i Nacionalno vijeće moderatorice okruglog stola Inge Tomić-Koludrović. Oprema teksta je redakcijska.

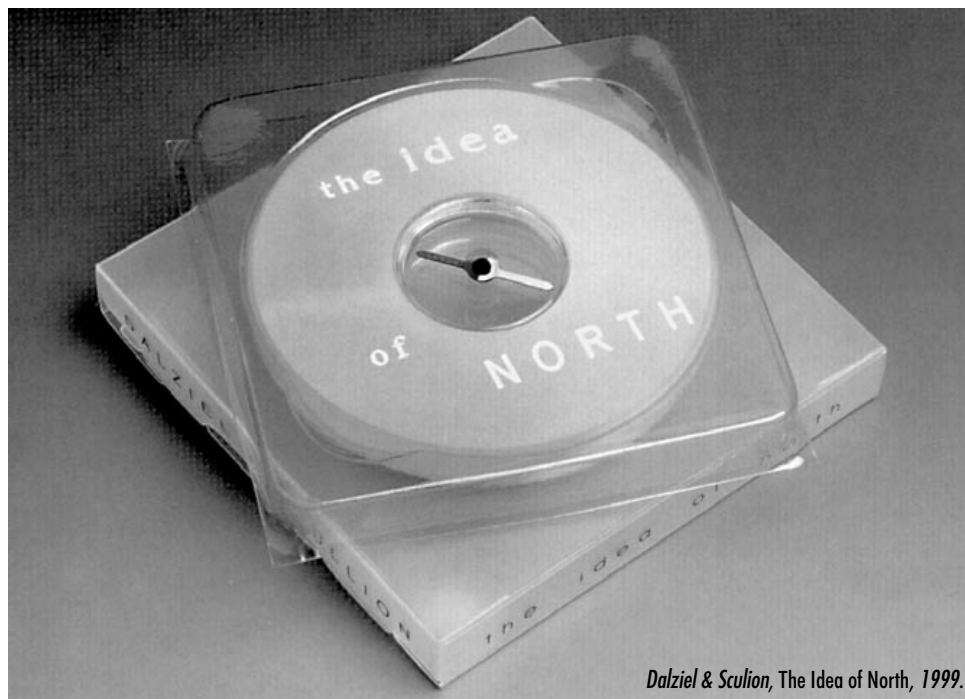
Dijalozi o dizajnu

Moramo biti sugestivni, jer dizajneri koji su bili najbolji studenti često u životu ostaju kratkih rukava

Uz Međunarodnu konferenciju Dizajnerska izobrazba : međukulturni dijalog, Split, od 28. veljače do 2. ožujka 2002.

Nila Kuzmanić Svete

Sva tri dana Međunarodne konferencije *Dizajnerska izobrazba: međukulturni dijalog* (*Design Education: A Dialog accross Cultures*) velika dvorana Umjetničke akademije na Gričama bila je prepuna, a publika nije samo slušala, nego i postavljala pitanja. Primjerice, pitanja postavljena drugoga dana Angele McRobbie za videokonferencije koju je držala u londonskom studiju, a prenošenu *via* British Council u Zagrebu. Ona je objašnjavala kako su velike korporacije i lanci modnih kuća poput Marks&Spencera uništili britanski *fashion boom* osamdesetih, odnosno autonomiju dizajnera. Njih se obrazuje četiri stotine godišnje, a velike kuće zapošljavaju troje do petero, i to na šest mjeseci, najviše na godinu dana opstane tek dvoje koji profitiraju na globalnom tržištu. "To je," tvrdi Angele McRobbie, "kontraproduktivno na dulje staze". "Što biva s ostalih 395 mladih dizajnera?" – zanimalo je buduće splitske dizajnerice. "Idu na jeftinu odjeću, na *street fashion*, ili – s obzirom da velike kuće kontroliraju preko klubova, glazbe i jean-

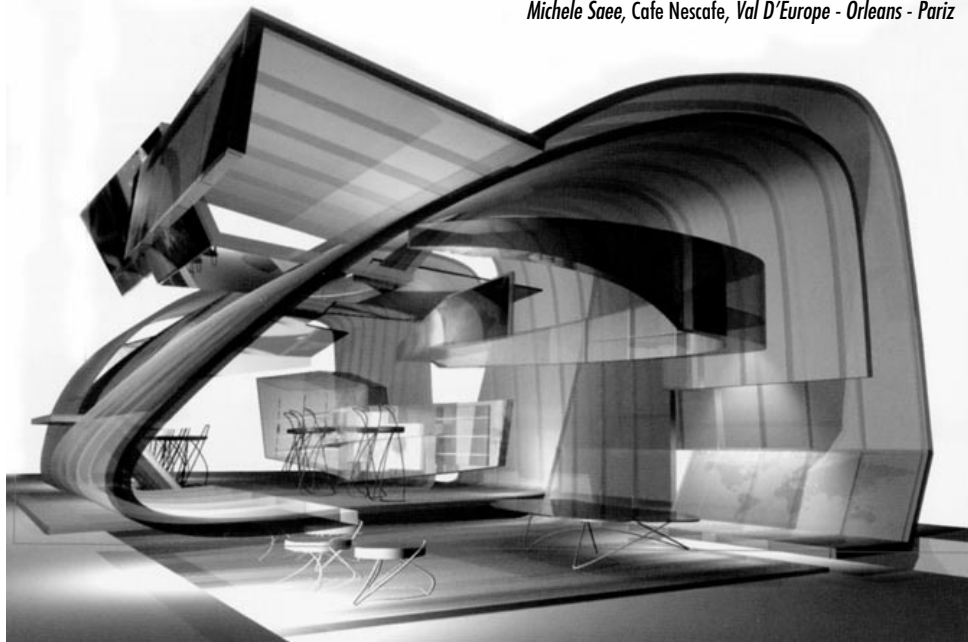

Dalziel & Scullion, The Idea of North, 1999.

Paul Hodgson, Comedy Basic, 1997.

Michele Sae, Cafe Nescafe, Val D'Europe - Orleans - Pariz

sa i te "nezavisnjake" – odlaze u Berlin. Ondje se, za razliku od britanske vlade, shvaća da je gospodarska budućnost na strani mladih modnih umjetnika i njihove kreativnosti. Rješenje bi bilo u spoju škole, studenata i velikih kuća radi masovne produkcije jeftine odjeće koju bi kupovali mladi od 16 do 24 godine). Ako je subkultura forma za *self generation*, logično je da modna industrija postaje subkulturna ekonomija", zaključila je McRobbie.

Događaj za Split

O tomu kako se dizajn i arhitektura mogu iskoristi na dobrobit grada govorio je na primjeru Glasgova Alastair Macdonald, profesor Odjela za produkt dizajn na slavnoj School of Arts. Naglasio je primjenu kreativnosti na *imageu* grada i njegovu gospodarskom prosperitetu. "Na primjeru *City Garden Festivals* koji su, prema vladinoj ideji, privukli 4,5 milijuna posjetitelja u Glasgow – mogao bi se poučiti i Split", tvrdi Macdonald.

Posebno je bilo dojmljivo izlaganje Julije Cassim iz Londona o maštovitom di-

zajnu pomagala za hendikepirane osobe, što bi moglo biti poticaj malim poduzetnicima; Richard Kimbell iz Londona sugestivno je dokazivao da dizajnerski *metier* razvija kreativnost primjenjivu na složenije, a još neiskušane, poslove. Mikula Radman iz Pariza davao je upute kako plasirati na tržištu svoju kreaciju kao *free lancer* (sâm oblikuje kristale kao i nakit za Chanel): "Moramo biti sugestivni, jer dizajneri koji su bili najbolji studenti često u životu ostaju kratkih rukava"; Tonči Vladislavić iz Zagreba govorio je o stresu kojem je, zbog imperativa brza reagiranja na promjene, izvrnut dizajner. On je bio i jedan od inicijatora skupa u Splitu, gradu u kojem je, zbog kolapsa kulture, zdravlja i školstva, ova konferencija bila prije kulturološki no znanstveni događaj.

U sklopu ovog *Dijaloga*, a u organizaciji British Councila, postavljena je u Multimedijalnom centru putujuća, vrlo posjećena, izložba *Artists' Multiples* (s koje na ovim stranicama prikazujemo fotografije). Okrugli stol na temu *Studirati dizajn u Hrvatskoj*, zajedno s Vladislavićem,

organizirali su Tomislav Lerotić i Mirko Petrić, dok je moderator bila vrijedna Inga Tomić-Koludrović. Kao bivši novinar, svesrdnu pomoć i u praćenju, i u sudjelovanju, pružao je koordinator konferencije Petrić svojim kolegama.

Prvi je nastupio sugovornik Marco Brizzi, profesor Tehnološke kulture projektiranja na Fakultetu za arhitekturu Sveučilišta u Firenci i na dislociranom studiju California State University u Italiji. Njegovo se predavanje odnosilo na utjecaj tehnoloških inovacija na projektiranje te probleme nove komunikacijske tehnologije, s naglaskom na onoj digitalnoj. Kao utemeljitelj i predsjednik udruge *iMage*, koja organizira međunarodni festival video zabilježbi arhitekture, prikazao

Michele Sae, Publicis Drugstore, Pariz

TEMA

28.02 (7.4.2) 2002. DEPARTMENT OF GOVERNMENT & INTERNATIONAL STUDIES, arts academy university of split croatia
DESIGN EDUCATION
A DIALOGUE ACROSS CULTURES

studirati dizajn

je, i to pretpremijerno (prije no što će ih pokazati na 6. festivalu *Beyond Media/Oltre i media*), dva vrlo zanimljiva projekta – simulaciju Banhoffa u Berlinu i nekodiranim jezikom *Flowers for the Swedish Girl*.

Privilegirani gradovi

Na naše pitanje o stanju u arhitekturi i dizajnu u Firenci Brizzi je prilično rezignirano odgovorio:

– Nekad smo imali brojne festivale i po jednu veliku izložbu mjesečno. Danas imamo samo jedan festival na kojem se izlažu svi radovi koje su studenti sami izradili. Zadnja je velika izložba bila *Firenze dei Medici nell'Europa del 500*, a to je bilo prije više od dva desetljeća. Recesija, nezaposlenost, pomanjkanje osjećaja za revitalizaciju... Raspitujete se za Michelangelov friz s kentaurima; još uvijek nije izložen... Ali se u drugim gradovima, poput Rima i Milana, shvaća da je kreativnost arhitekture i dizajna privilegija gradova koja donosi gospodarsku korist.

Kakve dojmove odnosite o Splitu?

– Ovakvi susreti na kojima dizajneri govore jedni s drugima, arhitekti isto tako, gdje se učimo pretvarati akademske ideje u jezik pojmljiv svima, na forumu gdje se studenti i građani uče obraćati se predavačima te jedni drugima, gdje se stvara povjerenje – korisni su i gradu i regiji. Split ima brački kamen sv. Nikola kao što Carrara ima mramor; to je njegova prirodna prednost koju treba iskoristiti u građevinarstvu, turizmu. Pri tomu dizajneri i arhitekti moraju biti sugestivni i uvjerljivi. ☑

*Vizualni identitet i plakat konferencije Maris Cilić

Cijena turizma

Tek oni koji su ostali nakon svih tih nedaća doživjeli su obrnuto iskustvo: nagli turistički bum

gleski dvorac – nema teorije da će netko asfaltirati put do njega, jer je kvaliteta upravo u tome što nije asfaltiran.

kakva jest, kad svi otočani u palačama uz more žive na zavidnom europskom prosjeku, žive u uništenom prirodnom prostoru, a ra-

Kompromisi dobrih rješenja

Ako je suditi po sredstvima kojima je potpomognuto izdanje, onda prepoznavanje baš i nije veliko, ali čini se da se ipak shvaća da su studije naših graditeljskih povijesnih cjelina uz obalu ono što je važno u našoj turističkoj ponudi, kao i to da netko tko iz Europe dolazi u urbanu cjelinu staru dvije tisuće godina ima i neki odnos prema tom urbanitetu. Predstavljanje graditeljskih i drugih jedinica na našoj obali izgleda da se konačno prepoznaje, kao što je i sâm prostor bio prepoznat. Uglavnom, knjiga je skoro rasprodana, pred drugim je izdanjem, pa je vjerojatno i to poruka o potrebi takvih knjiga.

Upravo ste se vratili s Raba gdje ste bili zbog nekog natječaja. O čemu je riječ, tko je i zašto raspisao natječaj, a i tko je nagraden?

– Mislim da se kod nas dogodio slučaj sretnih okolnosti i pozitivni presedan vezan uz spomeničku baštinu. Naime, u Rabu je raspisan natječaj kojim se željelo ujediniti spomenik palima u anti-fašističkoj borbi u Drugom svjetskom ratu i spomenik koji se kanilo napraviti za poginule u Domovinskom ratu. Spomenik NOB-u i konc-logoru, koji je bio neadekvatno smješten ispred gradskih bedema u varošu, uklonjen je 1990. godine. S druge strane, vraćanje identiteta ovog naroda u punom smislu, koji je netko stalno osporavao i što se napokon branilo i oružjem, željelo se izraziti spomenikom Domovinskom ratu. Dakle, dileme napokon nije bilo, ideološko određenje NOB-a i Domovinskog rata našlo su konsenzusom, a onda je dogovorom riješeno da se spomenici spoje. Spomenik iz NOB-a jest spomenik kulture, ali je tipičan socrealistički proizvod, likovno ne suviše kvalitetan, uz stihove Slobodana Novaka i predstavlja, uglavnom, dokument tog vremena. Međutim, dečki koji su u Domovinskom ratu s Raba otišli u Liku braniti dostojanstvo hrvatskog naroda, željeli su svoj znak vremena. Pametnim dogovorom izabrano je mjesto u parku gdje će se spojiti spomenici: sačuvan stari spomenik bit će tamo smješten u novoj projektnoj vizuri sa spomenikom koji je upravo odabran na završenom pozivnom kiparskom natječaju, a članovi žirija bili su Zvonko Maković, Hrvoje Giacomi, ja, te predstavnik Domovinskog rata i rapski gradonačelnik.

Kao najbolje izabrano je rješenje rapskoga kipara Mladen Šterbe naslovljeno Peti zvonik za branitelje, kojim se sretno i duhovito spaja naslijeđena baština i suvremeni likovni izraz.

Mislite li da je to rapsko rješenje dobar model kojim bi se moglo pokušati i na drugim mjestima u Hrvatskoj?

– To bi mnogo biti model, iako uvjeti nisu svugdje isti, a ni objektivno to nije svugdje moguće postići. Naše ideološke podjele i ideološka prokletstva iz Drugoga svjetskog rata nije još moguće riješiti jednostavno zato što smo svi izranjavani i svakog ima svoju ranu. Možda je pozitivnim nastojanjima i kompromisima moguće premostiti ideološke podjele. Na Rabu dečki nisu svoje sudjelovanje u Domovinskom ratu vidjeli kao ideološki različito od sudjelovanja njihovih očeva u NOB-u, pa je ovakvo rješenje moguće. Neg-

Miljenko Domijan, glavni konzervator u Upravi zaštite kulturne baštine Ministarstva kulture RH

Velika ulaganja, a rezultati?

Nije dovoljno upotrijebljena institucija natječaja, ispitivanja kvalitetnih domaćih, pa i stranih graditelja

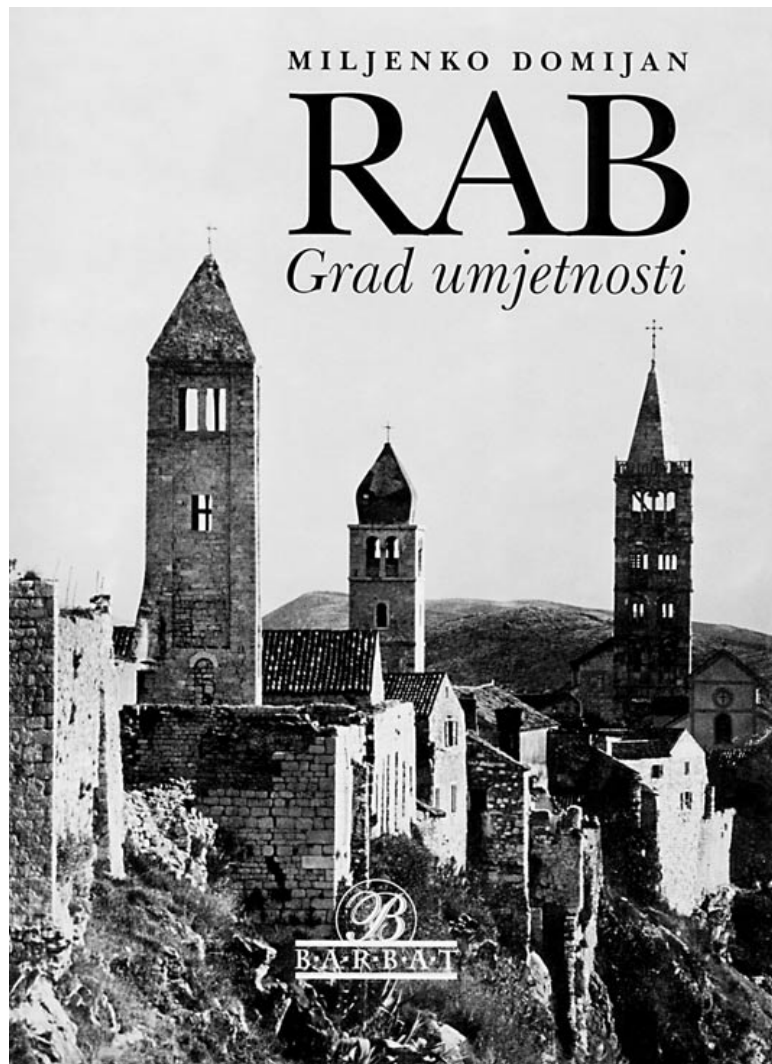
Grozdana Cvitan

Iako je to bio izdavački pot-hvat zbog obilja fotomaterijala, knjiga *Rab - grad umjetnosti* Miljenka Domijana rasprodana je takoreći odmah nakon objavljivanja i u *Barbatu* razmišljaju o drugom izdanju. Zato ovaj razgovor i započinjemo pitanjem kako autor tumači takvu brzu prodaju knjige koja jest studija o graditeljskoj umjetnosti jednog mjesta, ali isto tako može biti i specijalizirani turistički vodič zahtjevnije publike. Naime, knjiga je ponajprije studija graditeljskog nasljeđa Raba. Možda je to i rezultat činjenice da je Rab Domijanovo sentimentalno mjesto – uza zavičajnost, mjesto u kojem je njegov otac bio i počasni konzervator, a majka pripadnica ugledne stare rapske obitelji.

– Naravno da je knjiga rezultat i tih činjenica. Jer kad imaš obrazovanje i profesionalnu relaciju, onda je normalno da i taj zavičaj prepoznaješ. Zavičaj obvezuje. Vraćajući se kući, hodaš kroz spomenike, po spomenicima, i moraš vidjeti da se oni ili ruše ili su srušeni. Tu prestaje ravnodušnost i pokušavaš nešto napraviti kako bi se organizirala njihova obnova. A to znači da treba animirati otočnu i gradsku javnost, naći mogućnost izrade programa, projekata i, napokon, novaca za obnovu.

Vlada mišljenje da su otoci ponajviše zapostavljeni s obzirom na baštinu koja se na njima nalazi. Dijelite li i vi to mišljenje?

– Ne bih rekao da su zapostavljeni. Nitko ih namjerno ne zapostavlja. Činjenica jest da je došlo do depopulacije i to nije rezultat nečeg novog, nego nečeg što seže u prošlost. Čini mi se da je jedan od tragičnijih trenutaka bilo potpisivanje sporazuma o prodaji vina između Austrije i Italije krajem 19. stoljeća. Čudan je tadašnji postupak Austrije koja je ugovorom oštetila svoju provinciju Dalmaciju, a rezultat ugovora je bio da je nakon toga proizvodnja vina za otkup pala na samo deset posto dotadašnjih potreba. Tu počinje gubitak gospodarskih uvjeta za egzistenciju. Uskoro je vinograde uništila filoksera i počelo je iseljavanje takvih razmjera da je u pitanje došao život u Dalmaciji. Mađarska strana s Rijekom zanemarivala je Dalmaciju potpuno; nakon Prvoga svjetskog rata Italiji su ustupljeni dijelovi naše obale i otoka Rapalskim ugovorom (Lastovo, Vis, Lošinj, Cres i Zadar), onda je to još podcrtao Pavelić prodajući Talijanima (Rimski sporazumi) skoro cijelu Dalmaciju. Poslijeratna historija stvaranja proletera po svaku cijenu dala je svoj doprinos depopulaciji otoka.

omogućio je bogaćenje i to bez pravog rada. A ono što je do tada ostalo od baštine žrtvovano je nekontroliranom i nesuvislom trošenju postojećih prostornih resursa. Tipične betonare trebale su pogodovati tadašnjim njemačkim turistima koji su imali uglavnom vulgarne zahtjeve samo za sunčanjem, morem, nudizmom, bilo kakvom hranom i vinom, pa se na taj način upropastilo sve ono autohtono što smo imali. Proizvodnja zdrave hrane i vina gotovo je nestala, a pučka graditeljska baština stradala, što novogradnjom, što činjenicom da ona toj vrsti turista nije značila ništa. Uništavanje je bilo aktivno i pasivno. Tako se moglo dogoditi da se spriječi odlazak stanovništva (ponegdje, kao na Rabu, zabilježen je i prirast), ali stradalo je ono što danas nazivamo baštinom – sve od običnog suhozida (mociure), gomila, do vrhova arhitekture koji nisu vrijednost samo naših razmjera. Stradao je ambijent...

U knjizi spominjete činjenicu da svako novo vrijeme devastira postojeći ambijent. Je li se promijenio odnos turizma prema ambijentalnim vrijednostima i može li se što popraviti od onog što je devastirano?

– Promijenio se odnos, ali ostaje činjenica da smo nekoliko desetljeća utrošili dodajući beton, volumene i volumene, a onda danas imamo situaciju kad se traži autohtono, netaknuto i kvalitetno. To se prodaje skupo, ako je prazno, čisto i autohtono, odnosno autohtono proizvedeno kad su u pitanju hrana i piće. Južna Toscana je bila zabit, ali u nju – sačuvanu – već desetljećima stižu engleski lordovi. To je isto kao kad netko kupi en-

Na našim otocima postoji dvojnost: s jedne strane zapuštenost, a s druge ekonomski bum koji još traje i čiji je rezultat kroz izgradnju uništavajući. Ta dvojnost dogodila se još u 19. st., ali na neke druge načine. Selo je preživljavalo od vlastite proizvodnje, a grad stagnirao. Eksplozija turizma je ono, što je već tada prepoznato kao kvaliteta, krivo upotrijebila. Naša prazna polja i vinogradi sad su postala kuće-betonare bez kanalizacije, odnosno sa septičkim jamama koje odlaze u more. A to se na moru i vidi i osjeća. Neki prostori danas zaisa smrdje jer se te septičke jame prelijevaju u more, a to nije samo izolirani slučaj na Rabu – on se proteže do juga. Možda sad ljudi koji zarađuju deset puta više od svojih starih shvaćaju da to nije moguće bez posljedica, ali kako sad ponovno naviknuti otočnog žitelja da je dugoročna stabilna zarada manja, da kvalitetan život podrazumijeva autohtoni ambijent i proizvodnju, a ulaganje u njih je dugoročni interes. Danas kad je sve dijelom devastirano pitanje je što se može napraviti. Gotovo ništa.

Opće štete i privatna korist

Devastacija Raba, primjerice, počela je još prije Prvoga svjetskog rata i to od onih koji su imali najviše i smatrali da pridonose razvoju. Upravo su bogati češki i austrijski kapitalisti radili prve nove vile i hotele po staroj gradskoj jezgri devastirajući, rušeći bedeme i staru gradsku jezgru, krivo adaptirajući gotičke i renesansne palače i dobra namjera materijalnoj je kulturi učinila više štete nego koristi. Sada, u situaciji

zina njihova socijalnog bogatstva je katastrofalna. Osim toga, na Rabu, ali i drugdje, ne obnavljaju se spomenici stoga što postoji svijest lokalne zajednice o tome, nego stoga što se o tome brine i novce za tu obnovu daje država.

Postoji li državna uprava koja može zabraniti ružne kuće i maorske balkone duž cijele obale? Ljudi koji su to gradili nisu sirotinja i kako to da nitko ne može srušiti ta njihova strašila?

– To je mahom divlja gradnja. Primjerice, Pirovac ili Primošten, koji su bili lijepi primjeri ambijentalnih naselja, prestali su to biti, ili potez od Splita do Omiša gdje kuće doslovno "sjede" na cesti. Ta cesta ubila je više ljudi nego rat na tom prostoru, ambijentalno je prostor katastrofa, a o oblicima da ne govorim, jer nema nikakve arhitekture. Pučki graditelj je nekad bio dragocjen, jer je radio materijalom koji je poznao, a funkcija mu je određivala oblik i to smo prepoznavali kao likovnu baštinu. Danas on sa suvremenim tehnologijama i materijalima ne zna graditi. To znaju arhitekti, ali njih rijetko zovu da osmisle prostor i to rade oni koji divljom gradnjom imaju druge zadatke na umu. Iako ćemo, nažalost, naći i drastičnih pojava narušavanja prostora od suvremene projektne gradske, stambene i turističke gradnje. Uglavnom, uništili smo svoj najvrjedniji resurs, a to je bio netaknuti pejzaž, uljuden malim poljoprivrednim dobrima i pojedinačnim baštinskim elementima u koja su spadala sela, naselja i, na kraju, gradovi i na otocima i na kopnu.

Naslovljujući knjigu Rab – grad umjetnosti što se htjeli istaknuti?

– Htio sam napraviti monografiju, ne onakvu kakva se kod smatra turističkom, nego takvu koja bi se ponajprije odredila prema povijesnom graditeljstvu i spomeničkoj baštini. Dakle, određio sam i podcrtao mnoštvo likovnih vrijednosti koje na Rabu traju od antike do danas. Ona je značajna i davno prepoznata još u srednjovjekovnoj Arbi, kao dinamičkoj cjelini sačuvanoj do naših dana.

Je li turizam konačno prepoznao potrebu specijaliziranih knjiga kao što je ova? Potencira li se suradnja s turizmom koja bi bila na korist i baštine i turizma?

– Iako je bilo kojekakvih prigovora, izgleda da se konačno prepoznaje potreba specijaliziranih izdanja i ozbiljnih monografija. One su dragocjene ako govore o vrsnoći baštine i ambijenta. Pretpostavlja se da ako netko ima romaničku katedralu i možda najljepši romanički zvonik na Mediteranu, sačuvane pejzaže na velikom dijelu otoka, onda zasigurno ima i kafiće, restorane i hotele. Ali ono što ih je izgradilo i omogućilo tema je monografije, a to znači prostor uljuden marom otočnih žitelja star dvije tisuće godina, koji je kao takav posebno prepoznat.

dje takve dogovore nije moguće postići, primjerice na prostoru Ravnih kotara i Bukovice, gdje su stradavanja bila daleko veća. Ljudi su tamo propatili puno više u ovom ratu, identifikacija s bilo kojom egzaltiranom ideologijom onog ili ovog rata još je jaka i u prihvaćanju novih modela morat će sudjelovati – uz vrijeme – i mnogi drugi, od političara do svećenika. Uvjeriti ljude u princip dobra nije uvijek ni lako ni jednostavno.

Nedostaje duh sakralnosti i zajedništva

Kao dio ove vrste rasprava obično se postavlja i pitanje novih crkava. Međutim, problem s crkvama čini se dvojakim. S jedne strane stoji činjenica da mnoge značajne stare crkve, poglavito u Dalmatinskoj zagori, nisu popravljene, dok se u gradovima rade betonare upitne umjetničke vrijednosti, a i socijalno skandalozne. Što su sve problemi sakralne obnove i gradnje danas?

– Problem su neki zaleti vjere kao socijalnog čina koji nisu isključili politizaciju, a kad se gleda Crkva kao institucija, postoji i određeni klerikalizam. U ovom slučaju on se gradnjom ponovno bori za duše, koje su mu se devedesetih godina mahom vraćale. Bio je to često primitivan način, ali duhovnik kao institucija mora ga prihvatiti. Često sam osobno negodovao protiv snishodljivosti i pervertitstva pred nekim dušobrižnicima. Ti ljudi su shvaćali problem, ali oni zaista ne mogu reagirati tako da bilo koga udalje iz Crkve. To su ljudi kojima je zadaća širiti evanđelje i djelovati ljubavlju – i to je shvatljivo i jasno. Dakle, nije upitna ni činjenica potrebe novih bogomolja, nego razine i osjećaja poštivanja elementarnih normi ponašanja u tom segmentu ljudskog djelovanja. Što znači graditi novo? Bivajući nešto izuzetno kao materijalna emanacija duhovnoga gdje se ljudi okupljaju, crkva je uvijek kroz povijest težila i posebnosti prostornog i oblikovnog naglašavanja. Naučili smo iz naslijeđene arhitekture i prepoznavanja dragocjenih likovnih spomenika da se svaka zajednica od ranog kršćanstva nadalje potrudila napraviti crkve koje su u toj zajednici bile najmonumentalnije i likovno najkvalitetnije građevine. To danas vidimo u Rabu, Šibeniku, Dubrovniku, Hvaru, Trogiru... Čak i u seoskim zajednicama gdje su jednostavnije – najkvalitetnije su građevine. Tamo su se svi okupljali i željeli su to raditi u nečem izuzetnom. Ni danas crkva ne može biti obična kuća – ona i dalje treba biti izuzetna i odražavati duh sakralnosti i zajedništva. O tome kakva će biti odlučuje naručitelj, dakle Crkva. To znači da od Biskupske konferencije do zadnjeg župnika svi moraju imati na umu da vjernik očekuje kako odlazeći u crkvu odlazi na izuzetno mjesto čija građevinska kvaliteta izdvaja i upućuje i na duhovnu izuzetnost mjesta. Očito je da nije dovoljno upotrijebljena institucija natječaja, ispitivanja kvaliteta domaćih, pa i stranih graditelja. To se zanemaruje, a gradi se mnogo i loše, što uviđa mnogo mojih prijatelja svećenika liturgičara.

U zadarskom zaleđu nakon rata ni jedno selo nije imalo crkvu, pa je trebalo mnogo i obnavljati i graditi. Napravljen je

izbor. Neke porušene crkve nije bilo moguće obnoviti, bilo zbog nedostatka dokumentacije, bilo zbog njihova male važnosti u povijesti graditeljstva. Na takvim mjestima išlo se u natječaje i dobivena su neka kvalitetna rješenja (zahvaljujući upravo razumijevanju nadbiskupa Prende), ali onda bi prevladao loš ukus seoskog svećenika koji neka rješenja moderne arhitekture nisu prihvatili za vjernike svog sela i nije bilo struke koja bi ih uvjerila u drukčija mišljenja. Stvorila se tako mogućnost da likovna rješenja nameću ljudi koji za to nisu obrazovani, jer su oni bili investitori i to je postao problem. Mnogo je ljudi i u samoj Crkvi koji shvaćaju da novim gradnjama, bez obzira na njihovu brojnost i goleme utrošene sredstva, nismo dobili nijedan značajni kulturni i graditeljski prostor koji bi bio adekvatan bilo kojem naslijeđenom prostoru kroz povijest.

Spomenici ili samo obilježja

Obnavljajući spomenike u zadarskom zaleđu mi konzervatori smo često bili u prilici sudjelovati u procesu resocijalizacije prostora. Tada smo izabirali one građevine koje će ići tomu u prilog kao što su, primjerice, Sv. Martin u Pridragi, Podgrađe iznad Benkovca, Crno, Murvica, Kula Atlagića i niz drugih faksimila koje bi ljudi trebali prepoznati kao identitet u materijalnom obliku koji će pomoći povratku i stvarnoj duhovnoj obnovi. Ali danas imamo primjer u Dračevcu da ni svećenici ni puk nisu niti očistili porušeni spomenik crkvi iz 15.-19. st., već su pokraj toga izgradili nesuvislu novu bogomolju. Dakle, prisutna je i svjesna neobazrivost, ali nju nije moguće svaki put prevladati. Naravno, ono što ljudi vide kao činjenice jest da je sada taj graditeljski zalet neprimjeren trenutku življenja i da često graniči s neukusom.

Mnogo je pitanja vezano i uz obilježavanje vezano uz Domo-vinski rat. Koliko je u tim obilježjima umjetničke vrijednosti? Kako se dolazi do suglasja o tim gradnjama?

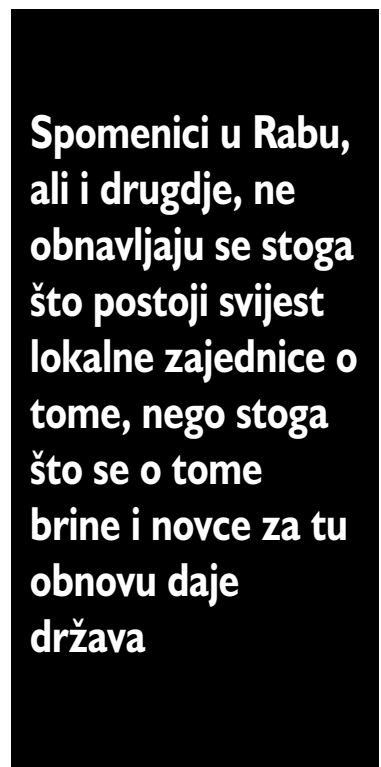
– Razmišljalo se o velikom spomeniku u Zagrebu oko čega je kvalitetno odrađen i dio priprema, ali ukupni problemi na prostoru Hrvatske nisu ništa lakši nego što je s gradnjom crkava. Niz spomenika postavljen je bez natječaja i usudujem se reći gore nego što je to rađeno nakon Drugoga svjetskog rata. Bilo je to vrijeme određenog likovnog izraza, socrealizma, ali su ga ostvarili kipari, ishode su odgovarajuće suglasnosti i sl. Danas se to, pogotovo u manjim mjestima i sredinama redovito zaobilazi, a likovno se postavljaju rješenja najgore vrste. To što je podignuto prije bih zvao obilježjima, nego spomenicima i mahom su ružni i nikom potrebni. Križomanija koja nas je bila zahvatila međveda je usluga križu kao simbolu Kristove patnje i kršćanstva uopće, koji je često ispolitiziran i krivo upotrijebljen, a da ne govorim o likovnim vrijednostima koje su minorne ili nikakve. To su voluntarizmi koji proizlaze iz populizma.

Očito nam treba više senzibiliziranja svih čimbenika koji o tome odlučuju: od običnog puka do političkih struktura i investitora. Ne znam koliko konzervatori i likovnjaci tomu mogu pridonijeti, ali pokušavaju. Rušenjem ideoloških barijera rapski je primjer dobar

model za neka buduća rješenja. Artizam nema još nigdje, pa ni u likovnosti, dobar odnos prema Domo-vinskom ratu.

Što je danas s Oltarom domovine i sa spomenikom Kuzme Kovačića na Medvedgradu?

– Koliko znam, taj kompleks se više ne upotrebljava za polaganje vijenaca itd. Sve to danas je zapravo dio povijesti koji priča o sudbini Medvedgrada. Na sjednici koja je bila posvećena budućnosti tog kompleksa iznio sam mišljenje da Medvedgrad mora biti povijesna ruina restaurirana do stupnja i razine do koje se došlo (druga je stvar je li do toga trebalo doći) i da je kombinacija muzejsko-turističke namjene i izletničke funkcije dobra. Hoće li se, ako se promijeni politika, promijeniti i namje-

na – to je stvar naše veće ili manje senzibilnosti i osvetničkog ponašanja, često nepotrebnog i uvijek uvažavajući činjenicu da su spomenici nevini, a stradaju samo zbog naše ludosti i krive upotrebe njih kao simbola.

Spomenik obnovljen, cjelina u korovu

Kovačićev spomenik je dostojanstven likovni pristup problemu. Nije agresivan, likovno je moderan i dosljedan i kao kiparska tvorevina na najvišem je vrhu kiparskog stvaralaštva u Hrvatskoj. Kao takva treba ga čuvati tamo gdje se nalazi, kao sjećanje na to vrijeme.

Koliko je novaca za očuvanje i obnovu baštine izdvojeno u Ministarstvu ove godine? Koliko je to u odnosu na potrebe?

– Iako je i dalje na djelu famozno probijanje Vladina budžeta za kvotu od jedan posto, u zaštiti spomenika imamo ponešto novaca više u odnosu na prethodnu godinu. To je činjenica kojom trebamo biti zadovoljni. Vijeće za kulturna dobra završilo je rad za ovu godinu i mislim da je taj rad kvalitetan. Ako se i realizira sve što je predviđeno za nepokretne i pokretne spomenike kulture, možemo biti zadovoljni. Formalno se ne možemo žaliti na gubitak sredstava. Lani smo imali puno više nego preklani, a ove godine nešto više nego lani. S obzirom na natječaj kao neminovnu demokratsku instituciju, uvijek se nađemo u teškoj situaciji s obzirom na broj zahtjeva koji prispiju na natječaj i koji u stotinama milijuna premašuju mogućnosti. Naravno, to onda ne zahtijeva samo uobičajene kriterije struke, nego i nega-

tivne kriterije eliminacije, a to znači određenje prema izboru: stanje spomenika, stupanj sačuvanosti ili stupanj hitrosti intervencije, a mora se uključiti i spomenike srušene ili oštećene u Domo-vinskom ratu, te ravnopravnu zastupljenost na cijelom teritoriju Hrvatske.

Posebno pitanje su prostori od posebne društvene skrbi. Tamo su spomenici stradali masovno, proizvodnje nema, za te prostore neka je neugledna crkva jednako dragocjena kao primjerice Sv. Donat za Zadar. U Vijeću za kulturna dobra i u Ministarstvu kulture uopće, razmišlja se ipak o svojevrsnom selektivnom pristupu kojim bi se odredili najvrjedniji pojedinačni spomenici i cjeline spomeničke baštine kao npr. korpus zagorskih dvoraca s Velikim Tabrom na vrhu, dubrovačkih ljetnikovaca, osječke Tvrde, dalmatinskih katedrala, istarskih fresaka itd. Možda bi bilo moguće napraviti cjelovit projekt i onda naći način drukčijeg financiranja za takve primjere, možda i kreditiranje koje bi bilo kvalitetnije i cjelovitije usmjereno mimo natječaja, gdje brojnost i rascjepkanost potroše sredstva, a značajni spomenici ostaju zanemareni. Uključivanje svih čimbenika i raspoloživih sredstava možda bi dalo drukčije rezultate (privatnici, gradovi itd.).

Zašto zamiru razgovori o sponzorstvu u kulturi prije nego su, zapravo, stvarno i počeli?

– Mislim da ljudi još nisu stvarno shvatili što im sponzorstvo znači, odnosno da je riječ o dvosmjernom odnosu u kojem svaka strana ponešto dobiva. Jer sponzorstvo nisu donacije i darovi, nego posao. Dosad smo imali neke blage ponude, ali one su uglavnom ostajale na razgovorima nakon kojih su se sponzori srdačno pozdravili i više se nikad ne bi javili. Imao sam razgovore s možda najlikvidnijom tvrtkom u Hrvatskoj za sponzoriranje restauracije svjetskog spomenika – grčke brončane statue Apoksimenosa. Odgovor je bio odrješito: «Ne!» Privrednici još ne shvaćaju da mi od njih ne očekujemo preveliki sentiment nego obostrani odnos u kojem oni dobivaju ugled i mogućnost promidžbe. Ovih dana sam listao katalog tvrtke Targheti i na duplerici kataloga tiskane su prekrasne fotografije s naše izložbe u Vatikanu. Oni su sponzorirali rasvjetu na izložbi i sad to nosi svaki njihov svjetski katalog. Ako oni to shvaćaju kao biznis i kao bitnu prisutnost u obnovi spomenika, onda bi valjda to trebalo biti moguće i u nas. Opća kriza svremene kulture pokušava se kompenzirati upravo u naglašenoj obnovi baštine, a svoj smisao u tom poslu nalazeiskusni sponzori. Međutim, kod nas je na sceni okrutni kapitalizam južnoameričkog tipa koji je proizišao iz rata i porača i koji zbog svoje provenijencije nema interesa za baštinu i kulturu uopće. Nije ga briga. Ali nitko ne traži sentimentalne razloge. Činjenica je da oni ne shvaćaju ni mogućnosti koje im nudi zakon.

Nestanak pučkoga graditeljstva

Što je ovog trenutka u najtužnijem stanju i što bi odmah popravljali da imate novce?

– Čovjek je ponekad sklon rezimirati i u tom smislu, s onim obnavljanjima na kojima sam sudjelovao,

možda mogu umrijeti u miru. U tom poslu politikantske gluposti koje sam pritom morao podnositi mirno zaboravljam jer nisu predmet ni mog znanja, ni struke ni zanimanja. U svemu tome mnogo je manipuliranja na koja ponekad treba pristati da bi se uopće moglo odrediti prema ukupnom poslu kojeg treba napraviti.

Ali kako se sad odrediti prema ukupnom prostoru? On je devastiran do katastrofe. Popravljali smo neke građevine, a onda je rat devastirao cijele prostore, primjerice Dalmatinske zagore, dubrovačkoga kraja, Banovine ili Slavonije. Tamo je u cijelosti uništeno pučko graditeljstvo, nastala su cijela naselja, a ljudi su otišli. To više nitko ne može popraviti. Ili pučko graditeljstvo na otocima: uništena su i velika naselja, ali i male urbane cjeline kao što su Olib, Silba, Premuda... Tamo praktično nema nijedne cijele kuće, a rušeno je aktivno i kroz turizam. To je korpus baštine koji gotovo možemo prekriziti. Iako smo o Istri puno pričali, pa smo tamo čak uspjeli instalirati Konzervatorski odjel koji radi, te se tamo možda jedino osjeća da je Županija zainteresirana za baštinu kao čimbenik bolje turističke prodaje, ipak ostaje činjenica da je korpus istarskih fresaka tragičan. Gotovo je zaboravljen korpus burgova hrvatske vlastele iz predturskih vremena (od 12. do 15. st.) koji su bili simbolima hrvatske državnosti. Šubići su bili neokrunjeni hrvatski kraljevi, oni koji su svojim utjecajem doveli Anžuvince na hrvatsko-ugarsko prijestolje itd., a što je danas s njihovim dvorcima u zagori? Tko još misli na Modruš? Modruš, kojeg spominju tekstopisci 13. i 14. st., gdje su bile tiskare i koji je danas potpuno zanemaren. Naravno, lakše je obnoviti neku romaničku crkvu ili crkvicu ili franjevački samostan jer znamo da imaju vlasnika i oni će ga održavati, a ako obnovimo zamak u divljini može se dogoditi da ga za pet godina opet prekrije korov. Sve su to činjenice, ali činjenice kojih je sve manje jer ta baština mahom nestaje. Gradovi poput templarske Vrane, koja je veličinom jednaka Trogiru, drvena graditeljska baština po kontinentu, gradovi kao cjeline, odnos puka prema gradu, divlja izgradnja – ništa od toga nije ni lako ni jednostavno rješivo. Ne bih želio ostaviti ovaj odgovor kao pretragičnu sliku, ali činjenica je takva kakva je. Bit će potrebe i za kvalitetnijim određenjima i za sve više ljudi koji će na tome raditi – i društvenih djelatnika i privatnika, ljudi koji će shvatiti da projektirati u zaštiti spomenika znači živjeti i zarađivati... Nadao sam se da će se narod više identificirati s baštinom i shodno još ratnoj sintagmi o tragičnoj identifikaciji baštine i baštinika. Očekivao sam više senzibiliteta i više obnavljanja. Mislim da je potrebno nastojanje u očuvanju baštine i od vlasti prepoznati kao proizvodnju, a ne potrošnju. To bi nam bilo dragocjeno, kao i sponzorstvo, kao i svijest o tome da bi ulaganje u očuvanje baštine bilo kvalitetno ulaganje u turizam. Sve više destinacija u svijetu tako zarađuje goleme novce. Zasad imamo neke blage intencije da se takva klima pomalo stvara, pa bi ovakvo realno očitovanje stanja naše kulturne baštine sutra moglo imati bolju sliku. ☒

ESEj

rije bar su isto toliko važne kao u poeziji” pratili su i druge Bogdanovićeve projekte. Štoviše, cijelo je njegovo djelo – podjednako graditeljsko i spisateljsko –

moćnosti čitanja nekog prostora su mnogobrojne, jer, kako Bogdanović piše, “ako se prihvati da se grad doista može čitati, onda prvu i najveću teškoću predstavlja ne samo preobilje znakova, no i zagonetnost napisanoga.”

Strast odgonetavanja

Najvećim dijelom Bogdanovićevi zapisi, bilo oni esejistički bilo autobiografski, posvećeni su odgonetavanju te zagonetke grada, rebusa urbanog života koji se, uos-

(“Jer, plašim se gradova bez memorije, baš kao što se plašim i ljudi bez podsvesti”). To se osobito odnosi na gradove bivšeg Istočnog bloka i njihovu uniformnu, propisanu estetiku gradogradnje, odnosno na prostoru bivše Jugoslavije dugo vladajuću “arhitekturu socijalističku po sadržini, a nacionalnu po formi”.

Ponekad Bogdanović fenomene urbanoga promatra kroz supostavljanje binarnih opozicija, temeljni dualizam uređenja svijeta, pišući, primjerice, o lijevoj i desnoj, ženskoj i muškoj supstanci grada, o gradovima živih i mrtvih, o gradoljubiteljima i gradomrziteljima, graditeljima i rušiteljima... Ponekad ga pak više zanimaju arhetipske i simboličke slike, kozmogonijske legende, mitološke predodžbe i magijske radnje koje prate utemeljenje pojedinoga grada, “dramatična dokumentacija” povijesti nekog prostora ili pak antički, etruščanski... principi gradnje (kao u eseju *Disciplina etrusca* iz knjige *Grad i budućnost*). Nasuprot tome, dio njegovih tekstova posvećen je gradovima budućnosti, megalopolisima i pseudogradovima koji poput “polipa” obuhvaćaju goleme prostore i u kojima je nemoguće ostvariti harmoniju urbaniteta, mjeru gradskosti koju nam još nudi, kako često i pomalo nostalgичno spominje, evropski grad.

Proučavajući *ličnost* pojedinih gradova, povijest arhitekture i fenomene urbaniteta Bogdanović se često *zabavlja* kombinirajući različite graditeljske elemente, premještajući građevine iz jednog grada u drugi, podižući zidove tamo gdje ih nema, *probijajući* nove ulice... ukraćko stvarajući vlastite, imaginarne gradove. U njima jedni do drugih stoje renesansne kupole i rimske građevine, palače Venecije i obale beogradskih rijeka..., a ta – danas bi se moglo reći postpostmoderna – igra nastala je u želji da se sačuvaju “tradicionalne slike”, tragovi *skladnog* odnosa čovjeka i grada te naglasi “tajanstveno srodstvo izuzetnih gradova”.

Jednako kao što je baveći se teorijom arhitekture isticao mnogostranost čitanja “teksta grada”, projektirajući razna spomen-obilježja Bogdanović također ne pristaje na banalni simbolizam, odnosno uobičajenu ikonografiju smrti ili pak ikonografiju soc-realizma koja je bila propisana u vrijeme dok je gradio svoje najpoznatije objekte. Na mostarskoj nekropoli tako nema križeva, nema srpa i čekića, ljudskih figura i grubog naturalizma u oblikovanju elemenata; sva ornamentika je, čini se, nastala kombiniranjem lokalnih, historijskih obilježja gradnje i Bogdanovićeve sasvim intimnih imaginacija. Spomenik u Jasenovcu možda je još *izrazitiji* primjer; golemi cvijet okružen nizom malih humaka u močvarnom zemljištu, projekt kojeg je zbog *sumnjive* simbolike i oblikovne *hereze* autor morao osobno opravdati pred Titom i partijskim vodstvom. Kako otkriva u knjizi *Ukleti neimar* ta je spomenička forma djelomično varijacija malih terakotnih figurica koje je nazvao Cvjetovi zla i godinama ih opsesivno izrađivao. U cjelini pak jasenovačko je spomen-obilježje nastalo povezivanjem prirodnih i zemljopisnih osobitosti cijelog područja te njegova specifičnog *energetskog polja* (“Vodeni čvor u koji se na relativno malom prostoru, upliću tri reke – Sava, Una, Strug – podseća na zmijsko gnezdo.”) s metaforikom smrti i užasa kojima je to područje obilježeno. Ipak, veliki cvijet koji se izdiže iz tog labirinta rijeka – “Labirinta dobra i zla” kako ga je nazvao – ne predstavlja samo simbol stradanja i ljudskih patnji; on nije *graditeljska replika* užasnih događaja, kao što su mnogi spomenici žrtvama Drugoga svjetskog rata, spomenici koji zbog nespretnog *prenošenja* stvarnosti u jezik arhitekture često – paradoksalno – označavaju tek gloriifikaciju smrti. Zapravo, Bogdanovićev je cvijet svojevrstna metafora *povratka životu*, jer, kako piše, “žrtvama koje su morale stradati samo zbog etničkog, rasnog, konfesionalnog ili političko-filozofskog predznaka obećao sam mistični povratak u večit krug života.”

Posljednji gradski čovjek

Priča o “neprestanoj borbi gradoljublja i gradoomraze u svakom trenutku istorije, u svakoj naciji, u svakoj kulturi, u svakom čoveku” koju je Bogdanović s toliko strasti dugo godina pripovijedao studentima, postala je stvarna

Uz knjige Bogdana Bogdanovića *Ukleti neimar*, *Feral Tribune*, Split, 2001. i *Grad i budućnost*, Naklada Mlinarec i Plavić, Zagreb, 2001.

Katarina Luketić

Kada sam prvi put kao mala bila na spomen-groblju u Mostaru, sve mi je izgledalo *čarobno*. Nije bilo onako monumentalno, hladno i *dosadno* kao na Kozari, Sutjesci i uopće većini partizanskih spomenika kamo su nas redovito sa školom vodili. Nije bilo ni onoliko *mučno* kao u Jasenovcu gdje su nam pri svakom dolasku iznova prikazivali filmove s mrtvim ljudima ili žlice, češljeve i ostali sitni logoraški pribor izložen po vitrinama. Na mostarskom je spomen-groblju, naime, sve bilo drukčije – bez zastrašujućih betonskih gromada, bez prevelikih partizana u jurišu, bez *mračnih* vizura okolnih humaka; nekako svijetlo, zanimljivo i gotovo veselo. Onako po mjeri.

Po spomeniku se moglo šetati i uživati, gledati grad i rijeku u podnožju. Zapravo, moglo se dipati po nizovima kamenih stupića koji su virili iz zemlje, lutati kamenim stazama između kojih je tekla voda, skrivati se iza zidova i dugo odgonetavati kružne oblike po njima koji su izgledali poput obješenih ratničkih štitova ili *tajanstvenih* astečkih ukrasa. Sve u svemu, bez obzira na poginule partizane, na tom se mjestu moglo maštati o nekom dalekom gradu, nestalom narodu, drugom prostoru i drugom vremenu.

Kasnije, kako su predodžbe o gradovima i spomenicima postajale složenije i kako se iza apstraktnih arhitektonskih formi počela naslućivati neka logika, postalo je jasnije da maglovit osjećaj ugone koji nosim kao uspomenu na taj davni posjet nije slučajna. Jer, mostarski je spomenik uistinu oblikovan kao kakav grad s ulicama, prolazima, kućama i trgovima; okamenjeni grad mrtvih, ali i grad kopija, ogledalo, negativ *pravog*, živoga grada koji se nalazio u njegovu podnožju. Ta partizanska nekropola je, kako je napisao njezin tvorac, beogradski arhitekt Bogdan Bogdanović u knjizi *Ukleti neimar*, “Mostar u malom, replika grada na Neretvi, njegov idealni dijagram.”

Arhitektura je poezija

I uistinu, u kamenim stazama spomenika ogleдалe se se ulice mostarske čaršije, u vijugavim tragovima vode smjer Neretve, a u nekropoli su čak bile ugrađene kamene ploče skinute sa starih mostarskih kuća te tisuće oblutaka koji su za njezinu gradnju izvađeni iz rijeke. Podudarnosti dvaju gradova – slučajno ili ne – valja tražiti i u podatku da je Bogdanović za graditelje spomen-obilježja odabrao korčulanske klesare, jednako kao što je veliki neimar Hajrudin nekoliko stoljeća ranije među ostalima zvao i Korčulane da mu pomognu pri gradnji Staroga mosta.

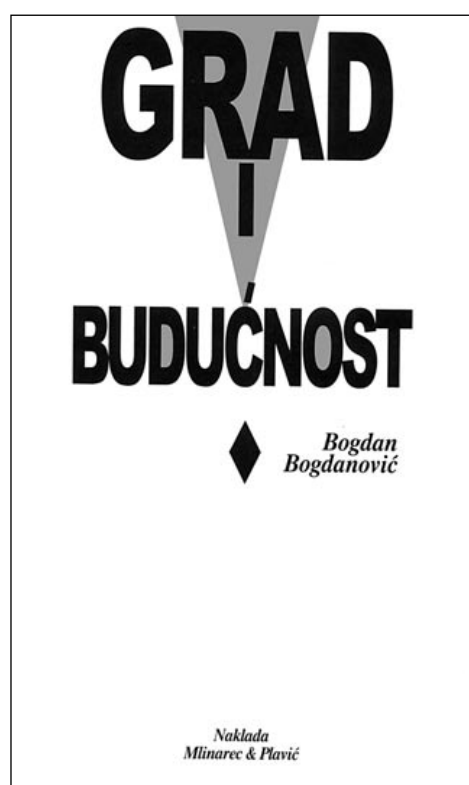
Ideja o zrcaljenju dvaju gradova, građevine za mrtve i uopće složena metaforika u kojoj se arhitektura doživljava gotovo kao poezija (“u mom poslu metafore i alego-

Najvećim su dijelom Bogdanovićevi zapisi posvećeni odgonetavanju te zagonetke grada, rebusa urbanog života koji se, uostalom, stalno iznova stvara ostavljajući nama kao njegovim odgonetačima tek strast traganja za rješenjima

Spomen obilježje u Mostaru

obilježeno metaforama, simbolima, znakovima i amalgamima koji su dijelom nastali kroz ozbiljno i dubinsko promišljanje urbaniteta, prirodnih, povijesnih, mitskih, kulturoloških, duhovnih... obilježja nekog prostora, a dijelom kroz imaginarnu igru samog autora. Sve što je sagradio Bogdanović je tako postavio u odnosu na okolinu – prirodni ili urbani *ambijent* – te u odnosu na to što je pojedini prostor tijekom godina memorirao, upijao u sebe kao kolektivno iskustvo, kao *energiju* nekog vremena, trag nečijeg života, emociju... Njegov govor o spomenicima, građevinama i gradovima karakterizira pak želja da se otkriju *dublji* slojevi iskazivanja urbaniteta, narav/ličnost/univerzum nekog prostora ili nekoga grada (“njegova ljudskost” kako često piše). Arhitektura tu prestaje biti tek *prostorno kombiniranje oblika*, a gradovi skupovi ulica, trgova, spomenika, kuća... Graditelj nije onaj koji poznaje samo tehničke i metodološke zakonitosti; on mora *umjeti* iščitati “sintaksu pojedinoga grada”, *osjetiti* njegovu kompleksnost, *razumjeti* principe po kojima je ustrojen, da bi se na kraju *prepustio* imaginaciji stvaranja/građenja. Pritom,

talom, stalno iznova stvara ostavljajući nama kao njegovim odgonetačima *tek* strast traganja za rješenjima. Bogdanović piše sa sviješću o tom obilju znakova koje nam nude gradovi i obilju mogućnosti njihova čitanja. On se *grozi*, kako navodi na jednom mjestu u *Ukletom neimaru*, ljudi koji tvrde da određeni simbol znači upravo *to* i ništa drugo, odnosno da postoji jedno *pravo* i mnoštvo *krivih* čitanja. Otuda, vjerojatno, takav uzlet imaginarnoga, izrazita poetizacija jezika, naglašavanje ne samo metaforične već i *metafizičke*, ezoterične komponente nekog prostora, koji karakteriziraju njegove tekstove. Otuda i kritika funkcionalizma u arhitekturi, inzistiranja na *čistoći* oblikovanja bez ornamentike ili jednoobraznog planiranja stanovanja, što gradove današnjice često pretvara u, s jedne strane, semantički osiromašene, a s druge, nakazne i hipertrofirajuće tvorevine bez ikakve fizionomije

Ispod pepela

Spomen-obilježje u Mostaru kao "idealni dijagram" toga grada nastalo je, dakle, ponovnim iscrtavanjem *brazde utemeljenja* i premještanjem artefakata iz prostora živih u prostor mrtvih, artefakata koji uza sve prenose i *energiju vremena* iz jednog grada u drugi. Takav odnos prema arhitekturi donekle podsjeća na tri desetljeća kasnije sagrađen memorijalni centar žrtvama Holokausta u Berlinu arhitekta Daniela Liebeskinde, genijalnu zgradu čiji tlocrt, unutrašnjost, izgled fasade i raspored prozora prate imaginarnu putanju koja spaja mnoštvo točaka na mapi grada, odnosno adresa stanovanja stradalih Židova. U oba slučaja spomen-obilježje postaje mjesto velikoga simboličkoga i metafizičkoga naboja, mjesto koje je oblikovano na način da u sebi sadrži uspomenu na stvarne događaje, na svaki pojedinačni, izgubljeni život.

Zamisao o gradu mrtvih i metodu podizanju *gradova ispod zemlje* objasnio je Bogdan Bogdanović u tekstu *Da li smo predosjećali kataklizmu* iz knjige *Grad kenotaf* i to na primjeru drugog spomen-obilježja, onoga u Vukovaru. Naime, proučavajući Goetheove zapise i crteže u njegovu *Dnevniku s putovanja po Italiji* on uočava prazninu u bilježenju datuma, odnosno to da za boravka u Puzzuolu Goethe nije napisao ni retka. Nekoliko desetljeća kasnije u drugim bilješkama Goethe piše kako je u davno vrijeme taj kraj potpuno promijenila vulkanska erupcija te prekrila hram pepelom sve do visine stupova. Njegovi crteži i opisi tog dopola vidljiva hrama Bogdanovića se toliko dojmili da je "stao iscrtavati obrise građevina i gradova koje je zatrpavao kišama plamena i pepela, ostavljajući samo vrhove gotskih arhitektonskih masa i prateće pinakle da štrče iz zemlje". Spomen-obilježje u Vukovaru, građeno krajem sedamdesetih godina, nastalo je kao rezultat igre

detalj sa spomen obilježja u Mostaru

zatrpavanja jednoga grada, kao *pompejski eksperiment*, eksperiment koji je tridesetak godina kasnije – i tom je tragičnom pretkazanju posvećen spomenuti tekst – za taj grad postao stvarnost. Jednako je tako nestao, zatrpan i *grad živih* Mostar, kao što je nestala i njegova kopija, Bogdanovićev grad mrtvih, ta izuzetna partizanska nekropola.

O tom *ritualnom ubijanju* gradova ovih prostora u posljednjih desetak godina, o stvarnim razaranjima, nestanku urbaniteta i strahu od gubljenja grada, govore gotovo svi autorovi zapisi nastali posljednjih godina. I kada piše o megalopolisima, tehnokratskoj civilizaciji, mjeri evropskih gradova i napućenosti prostora Dalekog Istoka, kao u knjizi *Grad i budućnost*, kroz tekstove se provlači iskustvo *zatrpanih* gradova Mostara, Dubrovnika, Vukovara, Sarajeva... i *nagrđene* fizionomije rodnog mu Beograda. Priča o "neprestanoj borbi gradoljublja i gradomraze u svakom trenutku istorije, u svakoj naciji, u svakoj kulturi, u svakom čoveku" koju je, kako svjedoči u više tekstova, s toliko strasti dugo godina pripovijedao studentima, postala je stvarna. Izvorna otvorenost grada i kozmopolitizam gradskog čovjeka na ovim prostorima trajno su ugroženi nasrtajima neurbanih, zakonu krvi i tla zakletih ljudi, onih istih ljudi koji su rasturili Bogdanovićevu Seosku školu za filozofiju arhitekture i opsjedali njegovu kuću u Beogradu držeći ga mjesecima u nekoj vrsti kućnog zatočeništva da bi ga na kraju prisilili da se trajno odseli iz zemlje.

Ipak, unatoč tome što su mnogi *pravni*, lijepi gradovi uništeni, a nacionalni i etnički principi zatrovali *osjećaj urbanosti* ovih prostora, želim vjerovati da nakon svega, kako piše Bogdanović, "ima gradova koji se ne mogu ubiti dok u njima opstoji i u sebi ih čuva i posljednji gradski čovek." ▣

ESEJ

Jeka zaleđa

Predrag Matvejić

Na istočnoj strani, planinski lanci dijele more od zaleđa, primorje od zagore. Nad padinama Crvene, Bijele i Sive Istre nadvila se Učka. Dinaridi se protežu duž cijele Dalmacije - Velebit i Senjsko bilo, Paklenica, Svilaja i Mosor, Biokovo i, iza njegovih ogranaka, vrleti Bosne i krš Hercegovine. Uz Crnu goru je planina Bijela, Orjen i slavni Lovćen. Makedoniju nadvisuju Prokletije, Pelagonidi, Rodopi i, nad njima, Šar-planina. U Albaniji, ispod vrhova Gur-i-Zi i Gur-i-Topit, ispriječile su se kraj obale Kakariqi i Salaria nedaleko od Skadra i Valone, Cika iza Saramande, pokraj Egeja. U tim se predjelima plima i oseka slute, ali se zapravo ne osjećaju. Valovi huče i valjaju se negdje u daljini, ali se ne vide i ne čuju. Po brežuljcima rastu iste trave kao i uz Jadran - sljez i metvica, kadulja i pelin među inim... Omara i suša zgušnjavaju im mirise. Raznose ih vjetrovi što se sunovraćuju s goleti i vrludaju po dolovima.

Tuda je manje šume i stabala nego drače i šikare. Više je gloga i graba nego jele i čempresa, smreke nego omorike. Manje je polja i pašnjaka od vrtače i kamenjara. Više ledine i tratine nego livade i njive. Ničeg nije previše.

Mudrac koji se rodio u unutrašnjosti Bosne i svojim djelom proslavio krivu Drinu, uspoređivao je raslinje u primorju i u zaleđu mora i teška srca zaključio: « I kad vidimo crn žilav borić uz sivu liticu, sve se prisećamo da on ima tamo dole rođenog brata, slobodnijeg, lepšeg, vitkijeg». Takve usporedbe rađaju sjetu.

Loza odolijeva studeni bolje od masline, koja traži unaokolo više blagosti. Smokva i mogranj, bajam i rogač rastu do međa koje sami odaberu. Izvori presušuju, čatrnje se prazne. U bunarima je manje vode nego tame.

Kad jugo i široko zapušu odozdo, s morske pučine, ispriječće im se litice i klanci, zadržavaju ih i umiruju. Kad odozgo okrenu bure i tramontane pometu sve pred sobom, navale i na samo more. Prvi donose vlage i kiše, kojih nikad nije dosta.

Drugi sasuše zemlju i razvedre nebo. Od prejaka svjetla čovjek obnevidi, u mrklu mraku nestane, ponekad zauvijek.

Kamen sijeva kad ga se krči. Šiblje pišti dok mu se lome stabljike. Ako se stijena skotrlja s glavice po urvini, jeka odzvanja do druge glavice i urvine uz nju. I jecaji se čuju nadaleko, s jedne strane do druge. Prijetnje također.

Više je staza nego putova, više putova nego cesta – a same ceste su nedovoljne. Od grada do gradića, od prvoga sela do zadnjega zaseoka ne ide se samo kroz prostor nego i kroz vrijeme.

Imanja su ograđena gomilom kamenja. Drukčija su nego što su bila, premda se u biti nisu izmijenila. Ne dopire daleko meket i mukanje, rzaji, topot kopita - nekadašnje su arkadije prepuštene zaboravu. Idile su predane nostalgiji.

Torova je ostalo više nego staja. Kotaca je manje od pojila. Marvi nedostaje blagodat ispaše. Stoka se ne dospijeva natrčati poljem. Koze brste sve do trna, ponekad i samo trnje. Čobani odlaze iz dana u dan, danas ih je manje nego jučer. Priče o pastirima i pastircama malo tko priča. Zadržale su se možda samo u predanju, kakvo nije na osobitoj cijeni.

Stare zanate pamte još samo starci.

Mnogo je predmeta i sprava koji nisu mijenjali oblike i namjene iako se premalo rabe i sve je manje onih kojima su nužni. Motika, lemeš, bradva i tokmak, mistrija i muljača, načve, škip i korito, bukara, mijeh, kazan, kaca i kantar, barilo i badanj, mlat i malj, nož manji nazvan čakija ili bičkija i onaj veći nalik na sataru ili ćuskiju, prangija i kubura - nema ih mnogo, tih i drugih sličnih pomagala. Svakom se od njih znalo mjesto, ono isto na kojem su oduvijek bili. Nisu pogodna za vremena što dolaze, ali su još ipak tu. Stoje jedno do drugog, makar kao uspomene. Tko pođe s onu stranu jadranskoga gorja naići će na njihov trag. Ne znamo tko i što ih zapravo čuva, za koga i zašto.

More je tu, odmah iza brda, a ipak je daleko. Onog tko mu pride iz zaleđa obuzme zanos ili strah netom ga ugleda s najbližega proplanka. Ne zna čime ga ono privlači ni što ga od njega dijeli. Hoće li ostati uza nj ili mu okrenuti leđa. Poći dalje ili se vratiti otkud je došao.

I na otocima postoje, za svakom višom gorom ili strmijom hridi, zagora i zaleđe koji se ne uspijevaju lako prilagoditi moru i obali, uskladiti se s njima. ▣

*Odlomak rukopisa knjige *Jadranski portulan*, iz poglavlja «Zagora».

u prvom licu

tvenoj zbilji protekloga desetljeća itetako imade.

I bez obzira bila posrijedi upravo Istra, ili Trst, odnosno Rije-

tivizirajući na trenutak okulare, pozicije i motrišta – recimo da se osobito novija i recentna povijest, što se već odigrala (kako ho-

Bolji je život drugdje

Poput mnogih pisaca i ovi autori u sebi nose određenu dihotomiju, ujedno shvaćenu kao bogatstvo i prokletstvo podrijetla i kulture, kako vlastite tako i onoga drugog, bliskog i srodnog, istodobno i drukčijeg. Ona opća već "poštapalica" o Tomizzinoj slavenskoj/hrvatskoj krvi odnosno podrijetlu a talijanskoj kulturi, stvar je pojedinačne sudbine i izbora, a nipošto nekakva moguća "receptura" i ne samo istarskoga suživota.

Bolji je život, dakako, onkraj ili negdje drugdje, bolji je život možda jedino moguć nakon tvornog života, gdje i literatura, ma utemeljena i na dokumentu ili autobiografskome, odnosno sadržavajući različite kombinacije suodnosa zbilje i fikcije, ne može dalje od kanona kršćanske eshatologije. Rečena velika povijest kao rijeka nosi male sudbine, naplavljuje ih, ponovno ih povlačeći za sobom u duboke virove neizvjesnosti, odlazaka i dolazaka, eksodusa, nastajanja i nestajanja, ljubavi i mržnje, katkad razumijevanja tuđega a nerazumijevanja vlastitog..., sve na povijesnoj potki i takovrsnoj panorami najmarkantnijih povijesnih etapa i zbivanja lokaliziranih u mikrosvijetu najistočnijega romanskog i najzapadnijega slavenskog izbojka kao referencijalne točke dodira prastarih europskih (i) kulturalnih kompleksa, ali i mogućega pokusnog uzorka koji postaje svemirom što, dakako, "umire smrću svakoga čovjeka" – riječju, tematizirano je područje iznimno turbulentno, neprispodobivo i jedinstveno kao malo koji obližnji zavičaj. Piščev *alter ego* piše i drhtavom rukom, postaje kroničarem spomenuta malog svijeta, Tomičine ruralne ko-

no izgleda nikada dostatno, nikada dovoljno dobro eda bi se o literaturi, zapravo o romanima jedne nesretne povijesti prije negoli o klasičnim povijesnim romanima, moglo neopterećeno govoriti samo iz književnoga, dapače knjiškoga motrišta i samo iz analitična neutralnog aspekta.

Jalovost, ludilo, smrt

O povijesti pak u Fabrija na više mjesta čitamo kao o trijadi jalovosti, ludila i smrti, zatim kao o posljednoj od velikih čovjekovih tlapnja i iluziji koja se, konačno, ponavlja utoliko što čovječanstvo na vlastitu iskustvu ne uči, pa stoga generacije i generacije ponavljaju već viđeno i doživljeno. Što je za Manna Lübeck, za Joycea Dublin, za Grassa Gdańsk, za Sveva i Sabu Trst, za Tomizzu Materada, ili za Milana Rakovca Pula u vrijeme anglo-američke uprave i tijekom neposredna drugoga svjetskog poraća, to je pak Fabriju – u komparaciji s Tomizzom za me pobudnijem piscu – grad Rijeka. Poezijom svoje osebujne proze pisac glavnim narativnim tokom prati nekoliko naraštaja i živote članova dviju obitelji, talijanske i hrvatske, u vježbanju nikad dovoljno dobro naučena života čija tragika i besmisao, pa i u groteskno-komičnim situacijama, kulminira rastankom dvaju izdanaka tih obitelji, koje će zauvijek razdvojiti granica, eksodus, politike, histerija i sveproždirući vulkan nemilosrdne povjesnice.

Konačno, i kao tema i kao locus odnosno topos, kao metafora napretka kojeg nema bez prošlostne pomirbe i mira s drugim i drukčijim kao i sa sobom i u sebi, bez mistifikacija i patetike novih mitologizacija današnjih intelektualaca i stvaralaca, navlastito bez potiskivanja ma kojeg od svojih gradbenih identiteta, i Istra bi se kao maleno mjerilo ili model jednako uzburkana planetarnog sela konačno mogla pokazati i potvrditi u pravome svjetlu spone, susretišta i stjecišta plemenitih i nadopunjujućih se nana i projekata.

"Psihopatologiju granice" – izravno povezanu s pojmom globalizacije koja je i strepnja i nada manjih i nezaštićenijih – najradije bih želio doživjeti kao temu prevladanu upoznavanjem ljudi, tzv. velikih i tzv. manjih kultura i jezika kojima se one izražavaju i razmjenjuju, naposljetku i naroda, i to poglavito u područjima intenzivnih prošlostnih pa makar i ne znam koliko neuralgičnih susreta i doticaja; namjerno ne kažem prožimanja jer takvo se što, uzevši pojam mjerilima stroge semantičke preciznosti, ipak i nažalost još uvijek rjeđe događa.

Bez inatljive recipročnosti

Držim kao ne treba posebno eksplicirati naslovnu "hipoteku", i zašto je ona prije svega "mentalna" i što znače takovrsne "granice" ovdje i sada – kao uzročno-posljedičan sintagmatski niz. Ono parcijalno, pa i kao samo sebi dostatno, i ono globalno, kao nivelirajuće i katkad u najmanju ruku nagluho spram posebnosti, ako nije preuzetno reći, moguće je tumačiti i kao dva lica istoga lika čovjekove situacije u vremenu i prostoru jer se, vidimo danomice, svaki pomak i problem, svaka ljepota i napor, osobito duhovna kretnja, a nak-

Regionalno kao univerzalno u planetarnom selu

Vježbanje boljeg života i hipoteka mentalnih granica

Boris Biletić

Prvi dio podnaslova ove vremenom pa dakle i opsegom vrlo ograničene – možda i preuzetno naslovljene – intervencije malen je pletter od naslova dviju amblematskih knjiga dvojice pisaca, naših suvremenika, Nedjeljka Fabrija (*Vježbanje života*) i Fulvija Tomizze (*Bolji život / La miglior vita*). Od predmetno-tematske do poetičko-strukturalne razine oni literarno transponiraju i autorski individualiziraju specifičnu građu određene društveno-povijesne stvarnosti, komplementarno tematiziraju istarsku odnosno sjevernojadransku kako prošlostnu pa dijelom i političku tako, posredno, i svekoliku suvremenu istovrsnu problematiku. Riječ je o kraju stalnih i živih, katkad i neuralgičnih i naizgled teško shvatljivih i još teže jasno odredivih civilizacijskih, kulturnih, etničkih, jezičnih, kao i osobnih te inih doticaja i prožimanja, sukoba i napetosti, u svakom slučaju uvjetovanosti i isprepletenosti koje na posljertku sežu do najčovjekomjernijih, najizvornijih i najosjetljivijih odnosa, onih obiteljskih i intimnih, što pečatom jedinstvenosti i neponovljivosti obilježuju i određuju svaku ljudsku sudbinu. Riječ je, uz to, u širem smislu i o jedinom području doslovna fizičkog doticaja triju velikih i drevnih ekumena Staroga kontinenta: slavenske, romanske i germanske.

Relevantnost opusa

Posrijedi su pisci estetski relevantnih opusa, što je u Tomizzino slučaju na europskoj recepcijskoj razini već i uvjerljiva realnost, također i o spisateljima čija poetička realizacija potiče višejezičnu i prekograničnu komunikaciju ali, kao u slučaju svih trajnih književnih vrijednosti, kulturološka se vrijednost njihova djela čak ni inicijalno ne iscrpljuje u kakvim regionalno-regionalističkim ili strogo omeđenim pokrajinskim okvirima nekakve polutanske kulturne klime zrakoprazna bastardnog prostora; znači kontekst je i njihova djela konkretan prostor u konkretnome vremenu, kako sinkronijski tako i dijakronijski. Kjednu, Istra odakle dolazim, ma što tko o njoj govorio, ni u kom smislu nije ni bastardan niti polutanski etnički ili kulturološki prostor, najmanje pak multietnički i višejezični samo tada i samo onda kada se njezin povijesno gotovo poldrug tisućljeća tihi no nezaobilazan, a danas pretežiti hrvatski biljeg amorfnom multi-kulti formulom kao floskulom hoće zanemariti, potisnuti pa i poništiti, čega pak u dnevnoj, osobito lokalnoj druš-

Ona opća već "poštapalica" o Tomizzinoj slavenskoj/hrvatskoj krvi odnosno podrijetlu a talijanskoj kulturi, stvar je pojedinačne sudbine i izbora, a nipošto nekakva moguća "receptura" i ne samo istarskoga suživota

ka, pa i Dalmacija, dakle areal jadranski gdje se u većoj ili manjoj mjeri ali zacijelo intenzivno osjeća rubna situacija, prisuće granice i pograničnoga ili prekograničnog u doslovnome ili donekle apartnoga i graničnoga u metaforičkom smislu pa mjestimice i u pogledu mentaliteta, svakako pak u smislu intenzivnih (u oba adrijanska smjera na žalost ne i jednako snažnih niti jednako motiviranih) kulturoloških interferenca – pa i onkraj svih partikularnih vizija i vizura, rela-

mo politicus voli reći) "na ovim prostorima", opak poigrala cijelim naraštajima, a naramak je obostranih iskustava donekle zajednički, u međuvremenu postavši što bremenom tzv. velike ili bolje kazati "službene" povijesti, što teško zaliječivim teretom na duši tolikih generacija. Mislim da Fabrijevo i Tomizzino djelo katarzično otvaraju putove mogućim rješenjima mnogih tegoba i tjeskoba, pokazujući ponovno staru istinu da je kultura, umjetnost posebice, ono polje u kojem se komunikacija s drugim i drukčijim mahom ostvaruje na poseban, temeljitiji i čistiji, otvoreniji i odgovorniji, konačno i hrabriji način. Potonja ustvrda osobito je valjana i aktualna u usporedbi s onime što čine "državne" historiografije i slične discipline.

lijevke uvijek na vjetrometini. Mikro- i makrorazina, mjesno i nacionalno suprožeto općim i globalnim silnicama, potka su sižejno-sadržajna mnogih životnih priča posve kontekstualiziranih, a vrijeme je radnje usporedno s najvažnijim prijelomnicama mjesne kao i europske prošlosti, njezine novije i najnovije povijesti. Proturječja nacionalna, etička i etnička, revolucije koje nisu jednoznačne podrazumijevajući različna motrišta, i evolucija koju svako prevratništvo i nasilje guši i vraća je bolno unatrag, potom bolan upit je li silom neminovnosti i vlastitih odluka u grubim i krvavim vremenima napušten zavičaj i novakovski zauvijek izgubljen, na posljertku i pitanje svih pitanja: poći ili ostati... Toliko je već o tomu napisano,

raju i sve što težinom pritišće i nadom ispunja, danas mjeri mjericima mundijalnog i jednako takvim zajedničkim nazivnikom... U planetarnu paralelizmu i sinkroniji vremena i epoha, pa i supostojanju tolikih civilizacija na istom planetu (gdje se jednako žestinom i fanatizmom poput stakalaca ruše američke čelične grdosije kao simboli svekolike svjetske moći i azijske prašnjavo-blatne potleušice najponiženijih), na čovjeku je da i u našoj točkici srednjoeuropsko-mediteranske civilizacijske matrice zabaci inatljivu recipročnost dobrog i lošega i jednostavno poradi na otvorenoj uzajamnosti, na ozbiljnim i znanstvenim demistifikacijama i demitologizacijama teških zavežljaja prošlosti, što pritišću ramena trajno krvava od siline povijesnih hipoteka i političkih slijepih, ne više ulica nego – avenija.

Govoreći ukratko iz aktualne građanske perspektive (a već je zamorno pa i besmisleno govoriti tranzicijske, jer koja su zapravo i čija točna mjerila, čije najpouzdanije motrište?), upitajmo se o entropiji koju onkraj bivše Željezne zavjese još uvijek žive čitavi narodi; naime, retoričan je upit kakve smo to sreće i kakvi su nam izgledi u stalnom procjepu, trajno raspeti između autizama, isključivosti, potom takozvanoga lijevog i takozvanoga desnog, to će reći razmjerno crnog i relativno crvenog, ovog ili onog jednouljaka; trajno u shizofrenu raskoraku između proscribirana, dakle ocrnjena i suvišnom medijskom uporabom potrošena, a praksom gdješto i profanirana, pojma loše interpretirane državotvornosti, znači apstraktnog i poput kakva apsoluta svemu nadređena pojma države kao oltara sama sebi svrhom, i tomu nasuprot terora, dakle strahovlade neupitna i nekritična, uglavnom bespogovorna tobože postideološkijskog internacionalizma i merkantilističkog kozmopolitizma..., a usred svega još je i uskogrudnost najlokalnijih kampanilizama, koji veze nemaju s modernom projekcijom europskog regionalizma *in spe*. U istarskoj pak inačici tu je još i desetljetno već agresivno na(d)metanje mjerilâ rodne grude i crno-bijelih svjetopoglednih perspektiva... A ne vidim bitne razlike u činjenici poistovjećivanja stranke/pokreta s državom i stranke/pokreta s regijom, štoviše mislim da se takva neprirodna i nedemokratska "sraslost" na manjmu i ograničenjem prostoru još negativnije odražava u cjelokupnome društvenom životu, posebice pogubno u kulturi i svakom obliku suptilna stvaralaštva.

Kako u najvećoj mogućoj mjeri, dakle, ostati svoj a ujedno sudjelovati u zajedništvu tolikih, idealno gledajući u mnogome neravnopravnih i nespojivih, a gdješto i veoma suprotstavljenih, posebnosti na kraju sudbinski upućenih jedne na druge, u metafizičkim eonima zacijelo i nebitnih?!

Prosječnici na sve strane

No, kako bilo, onaj tko nije oslobođen vlastitih inhibicija i zapreka, teško da može gradbeno sudjelovati u akcijama kojima je svrha ne samo puko oplemenjivanje elementarne društvenosti, mnogostruke pluralne for-

me, nego nije dorastao ni iole zahtjevnijem obliku participacije u ma kakvoj normalnoj ljudskoj razmjeni vrijednosti duha, duševnosti, estetike, intelekta... Mislim da nije teško dokazati kako su prosječnici na svim stranama, dakle i nehotični sudionici u svakovrsnim razmjenama pa i u ovom europskom mikrosvijetu gdje se nalazimo i djelujemo, posve neupućeni ma i o najosnovnijim značajkama vlastite kulture i mentaliteta, a kamoli one najbližih susjeda. Činjenica koja ne začuđuje, jer isuviše je lažnih kumira/idola/fetiša unutar civilizacije smrti i površnih udvaranja na crti perfidne zamjene uloga žrtve i krvnika te posipanja pepelom nakon svake društvene katastrofe. A mi smo u novije doba jednu u Hrvatskoj tijekom godina Domovinskoga rata proživjeli i dijelom preživjeli.

Ako je samo o Istri, poimence o hrvatskoj Istri riječ, može ju se shvatiti i stalnim eksperimentom i dežurnim neuralgičnim žarištem u Hrvatskoj, kojom režimi, bilo koji, ovdje i vani /što je stoljetna navika/ stalno eksperimentiraju! – pa ona, sve ako i jest najdražim zavičajem, u rečenoj dimenziji i nije nužno baš neko utježno životno okružje. Slično je, u glavnim crtama, i u još nekim hrvatskim povijesnim regijama. Jer mikrorazina u ovome kontekstu, tek stupnjevito uvažavajući sve individualno i kolektivno, može postati potencijalnom univerzalnom vrijednošću.

A tko nam to danas i ovdje o sudbinama odlučuje, čemu ta sveprisutna svaštarska moć političara koji dolaze odasvud, u sve se pačaju, u sve se kao razumiju, sve same nadmene "renesansne" pojave, mnogi svojedobno očito bez "dječje sobice" (njem. *Kinderstube*), dakle bez kućnoga odgoja i elementarne naobrazbe! Čast rijetkim iznimkama. Tko su, zapravo, oni; za što su konkretno i doista osposobljeni, čime se stvarno bave, što uopće znaju, žele i mogu riješiti?! Slično se događa svakomu tko se ne snalazi, koji je inhibiran i posve iscrpljen ideologijama i pripadajućim diskursom, tko naposljetku ne zna kako i kamo s tradicijom u suvremenosti, konačno oslobođenih mnogih do jučer neslučenih i nedostupnih mogućnosti, tek sričući abecedu upravljanja vlastitom sudbinom.

I zaključno, svaka je hipoteka – počevši od intim(n)e – breme i težina, uvijek postoje stanoviti uvjeti, nešto je uvijek zalog i sve ima svoje težloge i cijenu, no mudrome čovjeku jasnih ciljeva katkad je hipoteka i svođenje računa s njome, osobito ona prošlosti i tegobnih iskustava, jedini put najprije osobna rasta i samorazvitka, neizvjesna ali i otvorena mogućnost boljitku osobnome, svojih najbližih kao i svih srodnih, otvorenih i slobodnih u svijetu što se zlom i predrasudama najbrže provincijalizira i globalno povezuje, gdje svakovrsni – pa i oni tobože neubojiti – projektili zavora i nesmisla prečesto lete i sve češće katastrofično skreću s putanje. ☒

*Pročitano na jednoj od sesija Zagrebačkih književnih razgovora i Regionalne konferencije P.E.N.-a; Zagreb, tijekom studenoga 2001.

u žarištu

Liberalna, socijalna ili etnička država?

Svrha prava nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj

Uvodno priopćenje na okruglom stolu *Prava nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj: prilog raspravi o donošenju ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, u organizaciji Hrvatskoga helsinškog odbora za ljudska prava, Hrvatskoga pravnog centra, Vijeća za nacionalne manjine; u Zagrebu, Mala vijećnica Hrvatskoga sabora, 22. veljače 2002.*

Ivan Padjen

U raspravi o (ne)donošenju ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina korisno je ponovno postaviti prethodna pitanja o naravi prava nacionalnih manjina te njihova odnosa prema ustavnom određenju Republike Hrvatske kao liberalne, socijalne i nacionalne države. To ću učiniti u obliku pet pitanja.

Prvo, *koja je svrha prava nacionalnih manjina?* Liberalni je odgovor da temeljne slobode i prava državljanina i građanina te zabrana nacionalne, rasne, vjerske i slične diskriminacije dostaju i kao jamstvo sloboda i prava pripadnika manjina. Socijalni je odgovor da solidarnost, koja traži da imućniji pomažu najsiromašnije, dostaje i za uklanjanje najteže uklonjive nacionalne diskriminacije, a to je ona ukorijenjena u siromaštvu. Socijalni odgovor spojiv je s liberalnim samo ako ima jasne i ostvarive ciljeve koji se mijenjaju, ovisno o okolnostima, i ako ti ciljevi nisu potpuno ekonomsko izjednačavanje svih građana. Primjerice, s liberalnim su ciljevima spojivi socijalni ciljevi kao što je uvođenje komunalija u slamove ili uvođenje općega zdravstvenog osiguranja. Nacionalni odgovor kao cilj postavlja primjereniju ili razmjernu ili čak iznadrazmjernu zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina u javnim dužnostima i službama. Nacionalni je odgovor spojiv s liberalnim samo ako ima ciljeve analogne socijalnim ciljevima koji su spojivi s liberalnim. Dakle, ako ne smjera potpunom izjednačavanju, nego smjera uklanjanju određenih razlika između raznih nacionalnih skupina u državi.

Drugo, *koje nacionalne skupine u današnjoj Hrvatskoj imaju položaj očito lošiji od položaja drugih nacionalnih skupina?* Očito Romi. No nije očito koji je položaj izbjeglih Srba ili Hrvata izbjeglih iz Bosne u Hrvatsku ili Hrvata izbjeglih iz dijelova Hrvatske zahvaćenih ratom u druge dijelove Hrvatske. Dovoljno je da navedem primjer Srbina koji se odmah nakon «Oluje» vratio u Hrvatsku i uložio zahtjev za obnovom. Zahtjevu mu u idućih pet godina života nije udovoljeno. Država izbjegava priznati pravo na obnovu njegovim nasljednicima. Je li on bio diskriminiran kao Srbin ili kao osoba sta-

rije dobi? Jesu li on i njegovi nasljednici uopće diskriminirani po nekom od tih osnova ili su samo nove žrtve hrvatske politokracije

pol kile Rakića i Dučića, nego da se svi ti parohijalni literati zajedno smanje na pol kile u korist univerzalnijih vrijednosti: infor-

Nacionalno rješenje manjinskog pitanja spojivo je s liberalnim samo ako ne smjera potpunom izjednačavanju, nego uklanjanju određenih razlika između raznih nacionalnih skupina u državi

je, koja se služi većim brojem pravnika nego bilo koja druga država u danas ljudima poznatom svemiru? (Da podsjetim: da imaju toliko diplomiranih pravnika *per capita* koliko Hrvatska, hiperjuridizirani SAD imao bi ih 900.000 ili 1,200.000, a ne samo 750.000).

Treće, *trebaju li nacionalne manjine biti zastupljene ili čak razmjerno zastupljene u Saboru Republike Hrvatske?* Nema sumnje da trebaju biti zastupljene u Saboru. Štoviše, vjerujem da pozitivnim mjerama, ali više političkim nego pravnim, treba postići da sastav sudaca i državnih službenika približno odgovara etničkom sastavu hrvatskih državljanina. Međutim, da bi neka manjina – bilo koja: nacionalna, spolna, vjerska ili neka četvrta – imala ustavno pravo na razmjernu zastupljenost u Saboru trebaju prvo biti zadovoljena dva uvjeta. Prvi je da razmjerno predstavništvo držimo idealom. No, to nije slučaj. Drugi je da postoje barem neki izgledi da u Saboru budu izabrani nestranački, odnosno neovisni zastupnici, koji koliko-toliko jamče da je demokracija koju imamo liberalna, a ne korporativna. No, ni to nije slučaj, dapače, od toga smo sve dalje. Na prvim višestranačkim izborima bilo je nekoliko stotina izbornih jedinica, na posljednjima samo desetak, a na idućim će ih biti vjerojatno samo pet.

Četvrto, *koliko kulturne i prosvjetne autonomije trebaju uživati nacionalne manjine?* Liberalni je odgovor: toliko koliko žele. No, sasvim je drugo pitanje što je pametno željeti. U uvjetima globalizacije nije rješenje da se na dvije kile Šenoe i Kumičića malim hrvatskim Srbima doda

matike, poduzetništva i prava.

Napokon, peto: *Znamo li uistinu o komu ili o čemu govorimo kad govorimo o nacionalnim manjinama u Republici Hrvatskoj?* Stručnjaci za nacionalne manjine stalno me uvjeravaju da sam u potpunosti u krivu kad u ovoj zemlji hrvatskog katolicizma i srpskog pravoslavlja gledam na međunacionalne odnose kao da su inačica međuvjerskih. No dobro, pogledajmo ih tamo gdje nisu. Ako ste član Židovske zajednice od nekoliko stotina članova, imate velike izgleda da u Saboru budete mnogostruko iznadzastupljeni u odnosu na etničke Hrvate. Međutim, kao pripadniku te iste Židovske zajednice ugovorima sa Svetom Stolicom zajamčeno vam je da pripadate drugorazrednoj vjerskoj zajednici. Ako ste Bošnjak u Hrvatskoj, imate sve izgleda da pripadate drugorazrednoj vjerskoj i

U uvjetima globalizacije nije rješenje da se na dvije kile Šenoe i Kumičića malima hrvatskim Srbima doda pol kile Rakića i Dučića, nego da se svi ti parohijalni literati zajedno smanje na pol kile u korist univerzalnijih vrijednosti: informatike, poduzetništva i prava

drugo ili trećerazrednoj nacionalnoj zajednici. Ako ste hrvatski Talijan, zajamčen vam je u oba razdjela prvi razred.

Političari nas uče da u tom ludilu ima sistema. Nadam se da će rasprava o (ne)donošenju ustavnog zakona o nacionalnim manjinama pokazati da, ludilu unatoč, naša multietnička država nije baš sasvim trula. ☒

Politika u svojoj najcrnijoj fazi upravo onih godina kada je Milošević i putem ovog lista stvarao politički i društveni am-

čila se na gledatelje prava jezezič-ka kupusarija. Karakterističan ulomak: "Ja ne govorim sad ee o tisku, jer vam kažem, to, to je

činjenica da spomenuti «federalci» «u likovima poput njega vide reprezentante kulture bosansko-hercegovačkih Hrvata».

nom. Koja je, rukunasrce, istina ne samo FTV-a, nego i Federacije BiH, odnosno cjelokupne daytonske podjele BiH na dva entiteta.

Premda je ta podjela neupitno provedena po načelu etničke segregacije, to načelo i pored svoje očitosti ne smije biti javno priznato. Primjerice, ima li očitije činjenice od one da su daytonskim priznanjem Republike Srpske zapravo ovjerenjena postignuća genocidne politike bosanskih Srba? Da je Daytonom udaren štambilj na Karadžićev politički program, potvrdila je i eresovska politička vrhuška koja je prije nekog vremena proslavila desetu obljetnicu RS-a, što znači da su slavili njeno paljansko, a ne daytonsko krštenje. No, to da je RS ultimativno ozbiljenje "pozicije nacionalne", danas se ne bi usudio javno priznati ni jedan međunarodni predstavnik u BiH! Kao projekt kojim je američka diplomacija htjela staviti točku na rat između bosanskih Hrvata i Bošnjaka, Federacija, naravno, ima znatno drukčiju daytonsku prethistoriju od RS; no, kao koncept pukog zbroja dvije etničke komponente, ona nije do zrcalni odraz eresovskog Kalibana, dvoglava inačica Republike Srpske. Jedino što se tu broji opet je "neka pozicija nacionalna".

Dramatično i nepismeno

Glavna fronta bosanskohercegovačkog *Kulturkampf*a ne ide razdjelnicom bošnjačka vs. hrvatska vs. srpska kultura, nego nacionalno vs. supranacionalno. Otud «nacija», nepojmljiva, dakle traumatska (ima nekog vruga u tome što urednik ne zna artikulirati svoje hrvatstvo), ostaje glavni ulog na koji igraju najoportunije strukture moći u BiH, koje, između ostalog, ravnaju i FTV-om. *Dani* su svoje čitatelje *in ultima linea* samo podsjetili na tu činjenicu. Da FTV pak ima barem bogdu smjelosti i kritičkog duha pozabaviti se rašivanjem nacionalnih uniformi i stereotipija, danas bi, primjerice, nudila Ivanu Lovrenoviću da napiše scenarij za dokumentarnu seriju o bosanskim Hrvatima, a ne bi betonirala predrasude o Hercegovcima Miloševim sprdačinama.

Stoga, kada urednik tvrdi da kritika *Dana* "ide i na neku poziciju nacionalnu", te da je to "toliko sumnjivo, tako dramatično" i "politički nepismeno", on govori tek pola istine. Kritika *Dana* uistinu "ide i na neku poziciju nacionalnu", ali ono što je sumnjivo, dramatično i politički nepismeno nije ta kritika, nego «pozicija nacionalna» sama! I ako postoji išta dubioznije i politički nepismenije od te «pozicije nacionalne», to je onda upravo eftevoovski stav – fingirati da smo savršeno nesvjesni igre u kojoj dragovoljno sudjelujemo, te držati mucave, afektirane moralke kad nas u toj himbi uhvate, upravo je to ultimativna "politička... zamka bezvezna i... smicalica". A to što urednici hine da pojma nemaju o načelu etničke segregacije i pariteta, načelu koje danas kroji bezmalo sve u BiH, pa tako i FTV, dolazi od toga što oni to načelo tabuiziraju, na lomaču bacajući svakog dovoljno glasnog drznika koji to načelo osudi. ■

Televizijski totem i nacionalni tabu

Glavna fronta bosanskohercegovačkog *Kulturkampf*a ne ide razdjelnicom bošnjačka vs. hrvatska vs. srpska kultura, nego nacionalno vs. supranacionalno. Otud «nacija», nepojmljiva, dakle traumatska, ostaje glavni ulog na koji igraju najoportunije strukture moći u BiH

Nebojša Jovanović

Novi oganj planuo je naočigled bosanskohercegovačke javnosti. No, iako je pao u olimpijske dane, nije u pitanju nikakav nostalgичni krijes koji bi podsjećao na doba kada je olimpijski plamen gorio na stadionu Koševo. Riječ je o vatri koja ima sažgati izvjesne ljude i činjenice, dakle o vatri autodafea. Premda se u svjetlu i dimu svakovrsnih paljevina što gore naokolo može doimati tek kao vatra više, ta je najnovija lomača – lomača, makar potpaljena na jednom elektroničkom mediju – ipak veoma znakovita.

Tritoni i tirani

U izdanju od 15. veljače 2002., sarajevski je magazin *Dani* oštro kritizirao Federalnu televiziju BiH jer nije izravno prenosila čitanje optužnice Slobodanu Miloševiću dva dana ranije. "Dok su oči cijelog svijeta bile uprte u sudski proces ubici Bosne (BBC je u Haag poslao ekipu od 50 ljudi), televizija te nesretne Bosne nije pokazivala gotovo nikakav interes za to", ustvrdio je u uvodniku jedan od urednika *Dana* Senad Pećanin, otkrivajući da je prijenos krenuo tek nakon političke intervencije iz vrha vladajućeg SDP-a. Iz tih su razloga *Dani* u rubrici *Bosanski barometar* «federalcima» dodijelili najgoru ocjenu: tri crne točke.

Premda *Dani* nisu jedini komentirali činjenicu da je FTV 13. veljače umjesto slike iz Haaga na oba svoja programa prikazavala dokumentarac o neoteničnom alpskom tritonu (*Oslobodjenje* je također prokomentiralo način na koji su entitetske televizije prenosile snimku iz Haaga), FTV je, vidi vruga, odlučila otpovrnuti samo "Pećaninu i njegovim suradnicima". Prvo se navuklo nešto navrat-nanos skupljene slame, u obliku priopćenja Programskog kolegija urednika FTV-a. Umjesto da priopćenje, sukladno medijskom bontonu, pošalju u rubriku reagiranja u *Danima*, «federalci» su od njega napravili prilog u vlastitom informativnom programu: dok glas iz *offa* čita priopćenje ("...uvodnik u posljednjem broju *Dana* pripada upravo onoj školi novinarstva što ju je predstavljala beogradska

bijent za buduće zločine i genocid. Pećaninova potreba da izvrše činjenice radi realizacije svojih nezasiatih medijskih, ali i drugih apetita, već je poznata javnosti kao što i mržnja prema Federalnoj televiziji proizlazi iz njegovog nezadovoljstva što nije zajedno sa svojim saveznicima prošle jeseni uspio staviti Federalnu televiziju pod svoju šapu... Stoga nije ni čudo da je kao primjer profesionalnog i moralnog pada uspio ući kroz pjesmu jednog od najvećih bosanskih pjesnika u historiji bosanskohercegovačke literature.", na ekranu, preko Pećaninove fotografije, ide tekst spomenute pjesme, koja u opusu svog potpisnika ima, blago rečeno, marginalan status, difamatorskim žvrljarijama već i prirodan.

Urednički jezezik

No, da će taj složenac (red paranoje, red poezije) biti neprobavljiv, bilo je jasno i njegovim kuharima: svjestan da vlažna slama pod *Danima* neće planuti sama od sebe, kolegij urednika FTV-a šalje jednog svog člana da je zalije kerozinom i kresne šibicom. Taj je spektakl imao biti izveden u emisiji *Pogledi*, odmah nakon repriziranog priopćenja (prvotno objavljenog koji sat ranije, u večernjem dnevniku). Da bi spektakl bio potpun, paljenje je obavljeno bakljom *ad hoc* instalirane rubrike – voditeljica je naprosto rekla: "Ovo je naša nova rubrika, a prvi gost rubrike je književnik i komentator Ivan Kordić. Dobra vam večer". Ovaj je otpozdravio s "dobra večer", što je ujedno bila i posljednja pismena stvar koju je kazao te večeri.

Jer, na stranu i pitanja poput: Zašto baš sad nova rubrika? Zašto upravo ta rubrika, a ne neka druga? Zar FTV ne zna odrediti pet tema važnijih i relevantnijih od vlastita narcizma? (Odabir prvog «gosta» to je samo potvrdio: premda najavljen kao književnik i komentator, Kordić je *de facto* nastupio kao urednik kulturno-umjetničkog programa FTV-a.) Sva ta pitanja i primjedbe, dakle, možemo baciti niz vodu, jer se oni tiču tek manjeg dijela nevolje. Pravi je kraval počeo tek kada je gostujući domaćin prozborio: s ekrana su provalili kašljanje, zamuckivanje, mumljanje, eekanje, ukanje, pauze, sru-

uvijek bio jedan fenomen, bio je fenomen, uu ee elektro elektronski mediji su malo jači..., ali... kad sad evo, kad smo mi gledali ovaj prilog koji je em em emitiran... ja ne mogu da shvatim daaa... jedan taj... ee recimo, *Dani* koji su... našem gledateljstvu ee, evo ja sam ovdje nešto zabilježio, dostupni u možda nula nula jedan odsto našeg gledatelja, gledateljstva, ali ja sad prpravim uzalud reklamu aa dužni smo našim gledateljima reći... da... oni iz broja u broj blate naše djelatnike a zašto to rade kad bi' ja sad mmogao... recimo, kao što mogu... onda bih rekao, pa... koji su to neovisni *Dani* i da li sam ja neovisan."

Niski humor

Ne citiram urednika kulturno-umjetničkog programa FTV-a da bih čitatelje *Zareza* nasmijao – cijela stvar prije tjera na suze. Citiram ga zato jer je njegovo igranje s otvorenim plamenom, u kojem je naposljetku planuo sam njegov dah koji je nosio sve te pijano zapletene rečenice, nakratko skrenulo pozornost s vruga u Haagu na stvarnu, no potisnutu jezgru cijele rasprave *Dani* – FTV.

Jer, u istom broju u kojem su FTV-u opravdano prišli neažurno praćenje suđenja Miloševiću, *Dani* su tekstom naslovljenim *Rodijaci provincijskog uma*, informirali čitateljstvo da je "trojac Federalne televizije, Jasmin Duraković – direktor, Ivan Kordić – urednik, i Dubravko Bibanović – reditelj" naumio pokrenuti igrani program ekranizirajući *Legende o rodijaku Čipi* Petra Miloša, "prepune niskog humora i vrhunskog lokalšovinizma." Ostatak teksta kao da pita zašto se posegnulo za djelom tipa koji se kroz svoj spisateljski i novinarski rad dokazao kao *paperback* Aralica: "Legenda o rodijaku Petru zapravo je umnogome poznata priča o talentiranom piscu otrovanom niskim političkim strastima. A pisati (...) o hodžama koji prde dok klanjaju, ili o 'Alijinim Hrvatima' Ivanu Lovrenoviću i Mili Stojiću, u vrijeme dok su se na propagandnom valu *Slobodne Dalmacije* kotrljale ljudske glave, ne da se opravdati ni puno boljom literaturom od Miloševe." Konačno, *Dani* poentiraju da sâm odabir Miloša i nije sporan, koliko je to

Eto razloga zašto je FTV odlučio perčin iščupati upravo Pećaninu i *Danima*, i eto zašto je od cijelog kolegija urednika pod svojim imenom na čistinu istrčao upravo Kordić (u ostatku teksta: urednik). No, upravo je urednikov nastup pokazao kako sav taj gusti dim od nabrzinu skupljene slame kojom je podložena kritika dustabanlijskog informativnog programa FTV, nije do dimna zavjesa koja treba prikriti mnogo ubojitiju kritiku, kritiku statusa kulture u programu FTV-a, ili, preciznije, *ispod* tog programa.

Urednici pojma nemaju

Urednikova paskvila je tu simptomatična: kroz nju je svoje izdanke pružio traumatski materijal što su ga priopćenja FTV-a imala potisnuti daleko od površine tv ekrana, te je na vidjelo izbio ono što najviše užasava 'federalce': "... takav se jedan tekst pojavio u ovim *Danima* ee gdje se govori, gdje se ide i na neku poziciju nacionalnu i tako dalje..., to je ee toliko sumnjivo ..., tako dramatično ee politički nepismeno jer ako neko..." (tu ga voditeljica presijeca pitanjem). I još: "... jer tamo se stavljaju dva imena i sad se spominju to neka konotacija nekih nacionalnih konteksta, recimo, šta ja znam, tamo kaže Alijini Hrvati. Ja znam da su ti Alijini Hrvati tad bili u Beču il' u Zagrebu, a možda sam ... ja nikad, ja sam bio samo Hrvat i uvijek... i ničiji Hrvat, ja sam... samo svoj ili samo iz Hercegovine, ali odjednom sad taj kontekst... sad... to je jedna politička eee jedna zamka bezvezna i... to je... smicalica."

To da je u suvremenom društvu «kulturno-umjetnički» program neke televizije glavni pogon kreiranja društvenog simboličkog polja, dakle i identiteta (istaknut ću za svaki slučaj: i nacionalnog identiteta!), to iznenaditi može izgleda samo urednika tog programa na FTV-u. Oko njega ljudi pričaju o "nekim pozicijama nacionalnim", tu su neki "nacionalni konteksti", ali njemu ništa od toga nije jasno! *Kakve veze sad ima nacija s FTV-om, a pogotovo s ovim što ja radim? Jesam li ja dospio na TV kao Hrvat, ili kao profesionalac?*, kao da se pita nesretni urednik, kojega bi odgovori na ta pitanja suočili s nepoželjnom, traumatskom isti-

Philippe Lejeune

Godinu dana poslije

Dnevnik

3.listopad - 7. studeni 2000.

S francuskoga prevela Gordana Crnković

Philippe Lejeune - Novi medij intime

Gordana Crnković

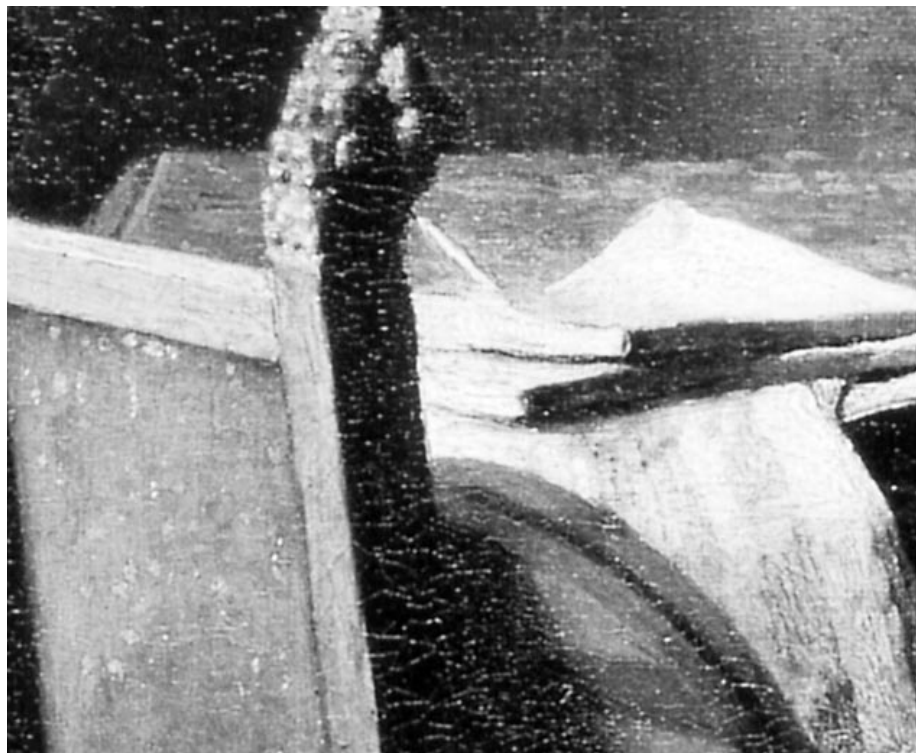
Kada je sredinom devedesetih Philippe Lejeune počeo čitati osobne dnevnike na Internetu, nije ih mrzovoljno odbacio kao oblik egzibicionizma ili narcisoidnosti. Naprotiv, odmah je upozorio da «klasični» dnevnički često počinju sintagmom «Dragi dnevniče...», upućuju dakle na želju za osamljivanjem, ali i komunikacijom, paradoksalan spoj koji će omogućiti upravo – Internet. U trenutku kada je postao ovisnik o virtualnom surfanju, Lejeune je iza sebe imao dva i po desetljeća proučavanja autobiografije, niz teorijskih knjiga – *Autobiografski pakt* (1996), *Skice o sebi* (1998), *Za autobiografiju* (1998); empirijska istraživanja slavni autobiografskih tekstova Rousseaua, Stendhala, Pereca, Sartrea, Nathalie Sarraute, Leirisa, Anne Franck, ali i osobnih dnevnika anonimnih osoba. Proučavajući autobiografiju Lejeune je odbacio zastarjeli akademski pogled na književnost kao panteon remek-djela, doživljujući je u prvom redu kao nepredvidivu djelatnost koja ljudima pomaže da žive i komuniciraju.

Takva perspektiva potaknula je Lejeunea na istraživanje forme znanstvene rasprave. U svojem prvom istraživanju privatnih osobnih dnevnika, koje je započeo krajem osamdesetih, poslu je pristupio sramežljivo, suzdržao se od analize svjedočanstava i prešutio vlastito iskustvo. Putem tiska pozvao je dnevničare da mu napišu kako i zašto vode dnevnik; iz tog prvog istraživanja nastala je knjiga *Draga bilježnice* (1990). Danas priznaje da su neki anketirani dnevničari bili razočarani knjigom, uvrijedila ih je njegova objektivistička distanciranost. Godine 1992. bio je jedan od osnivača Udruge za autobiografiju, o kojem iskustvu kaže «U udruzi sam naučio biti ono što jesam: kao svi drugi. Od tada se ne oklijevam upustiti u svoja osobna svjedočenja i sinteze». Radeći zatim na istraživanju dnevnika 19-stoljetnih djevojaka, vodi neku vrstu terenskog, profesionalnog dnevnika. Uzalud tragajući za prikladnom formom knjige, odlučuje objaviti skicu, zaključujući napokon da je dnevnička forma zanimljivija od forme znanstvene rasprave, da skica može biti konačan tekst! Rezultat je knjiga *Ja gospođica* (1993). Postupak ga je zaveo, pa mu se povremeno vraćao: dnevničkoj formi ponovno je pribjegao kada su od njega naručili tekst o «iskrenosti», kako kaže, nemogućoj temi, objavljen kasnije u knjizi *Za autobiografiju*, zatim kada je 1995. priredio izdanje dnevnika Lucile Desmoulin, njegov pogovor

ponovno je bio u dnevničkoj formi.

Knjiga *Dragi ekranu – osobni dnevnik, računalo, Internet* (2000), kojoj je dnevnik koji objavljujemo post scriptum, bavi se s dvije teme: prvi je dio knjige istraživanje o uporabi računala u vođenju osobnog dnevnika, potaknuto pitanjem postavljenim putem tiska. Drugi dio knjige je dnevnik cyber-čitatelja, Lejeunevi osobni zapisi o dnevničarima novog doba, koji svoj dnevnik «objavljuju» na Internetu, najčešće pod pseudonimom. I Lejeuneov dnevnički post scriptum knjizi *Dragi ekranu...* objavljen je na Internetu, na Lejeuneovoj stranici, nakon nešto oklijevanja: autorica je prestrašila obveza redovitosti, bojazan da dnevnik koji redovito ne doživljava nove nastavke nije pravi dnevnik, no ipak je zaključio da si može dopustiti sitno kršenje prešutnog «dnevničkog ugovora» i najaviti novi nastavak tek za godinu dana. Ipak, i Lejeuneov dnevnik dijeli barem jednu bitnu značajku s novim dnevničarima, osuđenost na skrupule, autocenzuru, eleganciju, umjesto brutalne iskrenosti koja se nerijetko isticala kao draž starih dnevnika, od Jeana Jacquesa Rousseaua do Dragojle Jarnević.

Uostalom, Lejeune više voli reći «osobni» nego «intimni dnevnik». U dnevničkoj formi privlači ga nešto fundamentalnije od intimnih pikanterija. U članku nedavno napisanom za tematski broj časopisa *Lieux d'être* posvećen dnevnicima i pismima objašnjava da je sam vodio dnevnik od petnaeste do dvadesetpete godine, i zatim ponovno poslije pedesete. Autobiografiju, shvatio je, ne želi pisati, ona je «utopijski objedinjujuća, dok njega naprotiv privlači nedovršenost i fragmentarnost dnevnika, forma koja mu omogućuje da se mijenja, i da neprestano drukčije i uvijek iznova gleda na osobnu prošlost. Priznaje da se ne pronalazi u žanru kao što su primjerice memoari Andréa Mauroisa («uređeni kao francuski vrt»). Fascinira ga Leiris, njegova poetska nedovršenost, nedostižna «tapiserija riječi i ideja». Govoreći o tri načina da se spontanost dnevnika transformira u konstruirani tekst – poslužiti se dnevnikom kao predloškom za roman ili autobiografiju, izvršiti izbor i raditi na tekstu, ili pristupiti montaži kao Claude Mauriac – ističe da ta rješenja koja podrazumijevaju naknadne intervencije donose rizik upadanja u artifizijelnost. Pravi dnevnik, ističe Lejeune, ima skromnije ambicije: »ne teži tome da obuhvati egzistenciju, oživi prošlost ili čita sudbinu. U kratkim razdobljima izravno oblikuje život i odgovara na izazov vremena». ▣

Philippe Lejeune

Godinu dana poslije

Dnevnik

3. listopada - 7. studeni 2000.

Ovaj post scriptum knjizi *Dragi ekranu...* (Seuil 2000) napisao sam kako bih odredio stanje godinu dana nakon početka mojeg istraživanja, i kako bih popratio izlazak knjige u knjižare. Ako Bog da, novi će dnevnik, u listopadu 2001. zabilježiti stanje nakon dvije godine, i tako dalje.

Ovo je dakle početak feljtona.

Utorak, 3. listopada 2000., 21 sat

Godinu dana....manje jedan dan? *Dragi ekranu...* izlazi za dva tjedna, vraćam se dnevniku kako bih se suočio s tim rokom. Prvo napišete knjigu, zatim o njoj treba govoriti. To me pomalo plaši. Dnevnička forma fiksirala je nijanse i titraje otkrića. Sada ću se naći pred kategoričnim pitanjima, trebat će reći crno ili bijelo, uopćavati, glumiti stručnjaka. Intervju objavljen u časopisu *Lire* užasnuo me: to sam ja rekao? I drugi su intervjui na vidiku... Bojim se da ću se ponavljati, drobiti banalnosti – o predmetu koji blijedi u mojem pamćenju (napustio sam ga proljetos) i koji se promijenio: u šest mjeseci krajolik se proširio... govorit ću o lanjskom snijegu. Danas poslijepodne uronio sam dakle u katalog Zajednice virtualnih djela. Marljivo sam proradio početak. Savjet dnevničarima: uzмите naslov koji počinje s A ili B! Ovim ritmom neću stići do Z!

Pišemo zato što smo loše, no također i zato što volimo pisati. I čitamo kako bismo se usporedili...

Radi se o svježim dnevnicima, punim mladenačkog žara, dnevnicima o nekoliko mjeseci u kojima se otkriva svijet. «I prvo sunce nad prvim jutrom», kako je govorio Péguy. Mislio sam da sam prezasićen, da više nemam što naučiti. Ali eto ponovno čarolije. Lepeza od šest ili sedam dnevnika: djevojka koja želi smršaviti, muškarac koji vodi dnevnik (s fotografijama) o rođenju svojeg djeteta, žena koja ima – razdiruću – vezu s oženjenim muškarcem i ponovno uranja u svoje stare dnevnike, mladić koji se muči pristupiti djevojkama i analizira u rijetkim prilikama, ali neizmerno opširno, svoju nelagodu, slikar koji na početku tridesetih vidi kako mu se veza raspada... Pišemo zato što smo loše, no također i zato što volimo pisati. I čitamo kako bismo se usporedili...

22h

U četvrtak 21. rujna, u 14 sati imao sam sastanak na Pont des Arts s Mongoloom i gospođom BB. On je također ispričavao naš susret. Samo ću reći da se radi o divnom ljubavnom paru. Prividno sam razgovarao ponajprije s njom; ali u njegovoj šutnji uopće nije bilo zbunjenosti. Situacija je naravno na početku bila malo nespretna – to nije potrajalo. Nismo si ponavljali ono što smo već znali. Ispričao sam im put koji me vodio od prvog retka dnevnika u listopadu 1953. (prije 47 godina) do ovog razgovora s nji-

ma u kafiću Palais-Royal. Na moju molbu on mi je objasnio temu svojeg doktora – izrada baze podataka pogodnih za razvrstavanje svih mogućih opisa biljaka! Možda sam indiskretan, po toj temi će ga se prepoznati... Ali zašto onda on nosi, čak i kada ide k svojim roditeljima, majicu s natpisom *Mongolooov dnevnik* s adresom svojeg sitea...?

Srijeda, 4. listopada, 10 sati

Jučerašnji zapis bio je ponovni sastanak s mojom temom, no također i s mojim načinom. Postao sam nesposoban pisati bez ispravljanja. Da su operacije koje sam obavio ostavile tragove, moja bi stranica bila sva išarana, kao skice Marie d'Agoult koje me dotuku. Toliko rada da stignemo kuda? Do čistog teksta, naravno, ali priprostog. Ispravke ne dodaju ništa, one dotjeruju, procijede prvi obilan nacrt. Upravo sam upotrijebio dva glagola, jedan bi bio dovoljan; koji bi išao bolje s «obilnim nacrtom»? Prognoim ponavljanja, uređujem asonance. I osobito, nadzirem se, svladavam se. Na

Jučerašnji zapis bio je ponovni sastanak s mojom temom, no također i s mojim načinom. Postao sam nesposoban pisati bez ispravljanja

sceni sam: ne treba nekoga uvrijediti (novinarka časopisa *Lire* bila je posve simpatična, dobro je obavila svoj posao), nekoga drugoga kompromitirati (hoću li primjerice ispričati svoj razgovor preko e-maila s Idealistom o načinu na koji je moj dnevnik iz prošlog listopada bez mojeg dopuštenja kružio Internetom). Imam li sa strane drugi dnevnik u koji ću slobodno sasuti, bez ispravljanja i razboritosti, svu istinu? Ne, ne, ja sam utišan, smekšan, osuđen na eleganciju. Ali treba stvari razlikovati: pisati «čisto» ne znači lagati. Naprotiv! Granicu mi nameću pristojnost, i osobito, uzak prostor na koji ograničavam te ispričati.

Petak, 6. listopada, 12 sati

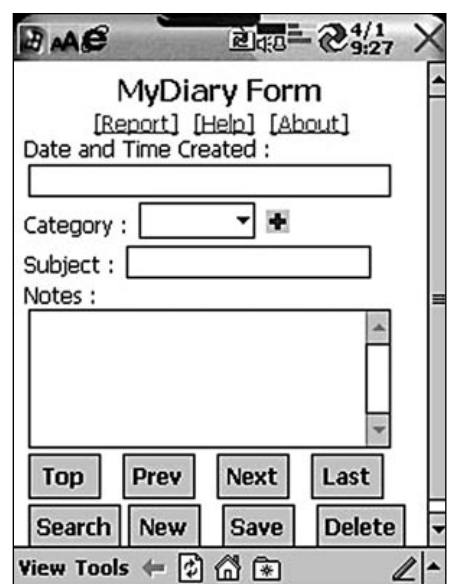
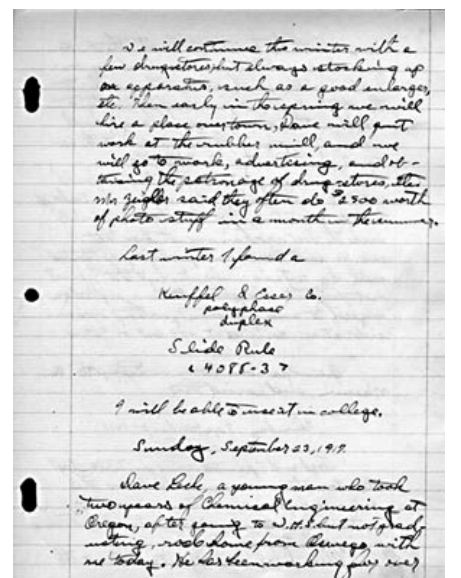
U trku bilježim dvije krupne jučerašnje činjenice.

Ujutro, dug telefonski razgovor s Isabelle Ruf (*Le Temps*, Ženeva). Dobro je poznajem, više me puta intervjuirala, u dupleksu u Parizu, za Radio Suisse Romande, imam povjerenja u nju. Duboko u sebi, više bih volio da napišu članak a da me ne ispituju. Sve već postoji u mojoj knjizi. Ona mi kaže: to su samo dodatna pitanja, samo deset minuta – i ostanemo na telefonu sat i pol! No ugodno je: ona me sili na sintezu, to me privlači, trebao bih to samo istaknuti drugima, kakav ću ego-papagaj ispasti... Dnevnik i računalo, glavne točke? 1) trag: a, žaljenje, b, olakšanje i distanca: glavna točka, pokazati proturječnost, to vrijedi i za nastavak; 2) ispravljanje; 3) preopterećenost linija (nije udobna, no ograničenja su plodna, itd); 4) diskrecija (recimo da je i ona plodno ograničenje); 5) čuvanje (problem povratka na papir). Ne zaboraviti problem «dvaju prostora» (podijeliti svoje spise na dva polja) i sve što pripada redu imaginarnog. Dobro. Drugi dio knjige bit će zanimljiviji (naprosto zato što svatko može sudjelovati, kao čitatelj; i zato što isprva nepromišljeno negodujemo: ali to

nije intimno!). Kakva je pogodba? Tu me stjerala u kut...uh, pogodba prijateljstva! Izlažem. Izazvati otpor ljudi objašnjavajući im da monstrozno i protuprirodan nije intimni dnevnik na internetu, nego intimni dnevnik u bilježnici! Nije «prirodno» potajno pisati u bilježnicu! Uvijek postoji trenutak povlačenja i zaustavljanja prije povratka drugome. Postojimo samo u odnosu. Internet je medij koji u istom iskustvu nudi povlačenje i povratak! Objasnjavam (ono što vrijedi barem za frankofone dnevnike) sustavnu uporabu pseudonima, koja omogućuje da se odvoje dva polja iskustva, i prisutnost e-maila, koji omogućuje (povlašten) dijalog s čitateljem koji je povjerljiva i srodna duša. Računala kao dozivanje drugoga...No također i činjenica da dnevničari čitaju jedni druge. To nazivam poljem prijateljstva: ne samo dvojni odnosi, nego duh skupine, solidarnost. Dobro. No to naravno nije isto u bilježnici. Uh, ponovno lista. 1) redovitost (bez nje biste izgubili publiku); 2) autocenzura (razlikovati dnevnike kronike od doista intimnih dnevnika). I zatim, priznajem, gubimo dimenziju vremena, budući da se dnevnik odmah čita, na određeni način ostajemo priključeni, dok bilježnica bez čitatelja, isključena, može voditi prema prostoru slobodnije meditacije. Izlaganje (briljantno, banalno?) o načinu na koji Internet mijenja vrijeme za prostor, i o onome što gubimo. No recite, dakle, zar na taj način samo pisanje ne osiromašuje, zar se ne mijenja? Dragi gospođo, u odnosu na što? Jeste li doista vidjeli te bilježnice? Usmenost nekih on line dnevnika sreće se u mnogim dnevnicima adolescenata koji pišu kao što govore. Nije moguće uopćavati. Na internetu srećete ljude koji pišu predivno – kao Zuby. No onda, kako bi to djelovalo na papiru, da li bi se moglo objaviti on-line dnevnike? Ne, ne! No ne zato što bi oni bili loši, nego zato što je taj jadan papir nemoćan. Knjiga je uvijek retrospektivna i cjelovita, dok na Internetu čitate dnevnik u ritmu u kojem ga se piše! Čitatelj dijeli vrijeme dnevničara! To je posve drukčije! Feljton! Odatle prelazimo upravo na moje čitalačko iskustvo. Naravno, ja sam bizaran čitatelj, drugog stupnja, bavim se sudjelujućom etnologijom. U redu, portret pravog čitatelja... On prvo istražuje nasumce, odabire, zatim se brzo usredotočuje na četiri ili pet dragih koje slijedi, svaku večer ih potraži – kao kada se vratite kući i za stolom slušate što su vaši radili tijekom dana...

U redu, portret pravog čitatelja... On prvo istražuje nasumce, odabire, zatim se brzo usredotočuje na četiri ili pet dragih koje slijedi, svaku večer ih potraži – kao kada se vratite kući i za stolom slušate što su vaši radili tijekom dana...

To je okvirno ono o čemu smo razgovarali sat i pol. Trebam to samo dotjerati. Ilustrirati citatima, primjerice večeras, putujem u Valenciennes, predavanje u biblioteci u šest sati, u vlaku ću odabrati ulomke koje ću pročitati.

Možda nitko ne dođe na moje predavanje... pričat ću vam!

Moj drugi jučerašnji susret, također preko telefona, s Annabelle Klein, asistenticom na Odsjeku za komunikacije Sveučilišta u Louvainu. Françoise Simonet rekla joj je u srpnju da radim na istoj temi kao i ona, ili skoro istoj: ona dovršava doktorat o osobnim stranicama koje promatra kao «pripovijesti o sebi». Njezin je cilj pokazati da, čak i kada su neka vrsta autoportreta ili kartografije, osobne stranice su narativne «konfiguracije» u smislu kako to razumije Paul Ricoeur. Dnevnicu nisu, za nju, drugo doli posebna kategorija osobnih stranica. Rasprava o tome. Bit će uzbudljivo pročitati njezin rad (odmah sam naručio članak za časopis *Faute à Rousseau*). Radi se o slijepoj zoni mojeg područja, bit će to dobra dopuna. Imam i uvijek sam imao predrasude prema osobnim stranicama: može ih se čitati samo jednom. Radi se o bijednom iskustvu. Dok dnevnik naprotiv stvara pravi zajednički život, upisan u vrijeme, s ritmom, rizicima, obogaćujućim iščekivanjem... Možda se varam?

14 sati. Polazak za Valenciennes.

Subota, 7. listopada, 23 sata

Ja sam prorok: jučer u Valenciennesu, čista propast! Vrlo važno, u vlaku sam ponovno pročitao svoje isprintane stranice – zapanjen krizama koje često snalaze cyber-dnevničare. Krize sumnje, ili odvratnosti. Nezadovoljstvo komunikacijom koja ostaje imaginarna, želja za iz-

Sigurno je da sam više sklon uočiti vrline Interneta, koji podupire individualnu inicijativu, uzimanje riječi i društveni život: radi se o šezdesetosmaškom mediju!

laskom za koji oni, usprkos svemu, nemaju hrabrosti... Primjer: moja draga «Nevjernica» dala je svom dnevniku novu formulu, nakon krize u kojoj je izrazila želju da se više ne skriva od svoje okoline, da «izađe iz svoje ljuštore» (14. rujna) – ali na koji način njezin novi dnevnik rješava problem? Dugi primjer: «Anomalija» (30. travanj 2000), u svojoj dugoj gnjavaži naslovljenoj «S onu stranu gađenja» (Gađenje učenika internata, 2. dio), iskazuje želju da «razbije ekran» i da «vidi lica» svih onih s kojima već tako dugo komunicira... Voditi on line dnevnik je Tantaloova muka, dvostruki život, svakako bolje od gušenja, ali frustrirajuće. Dodirnemo san o transparentnosti, raširimo nosnice, prestrašeni se povlačimo... Ponovno mislim na lijepi tekst koji je Francis Aubrey napisao predstavljajući svoj dnevnik (73 sveska) pohranjen – pod pseudonimom – u Udruzi za autobiografiju: «U ranoj sam mladosti već bio plašljivac i, za vrijeme igre skrivača, toliko sam se bojao da me se neće pronaći, da će me zaboraviti u mojem skrovištu, da sam vikao, kada bi se netko pretvarao da me ne vidi i da napušta mjesto gdje sam se sakrio: ovdje sam! ovdje sam! Umjesto «Je suis ici» vikao sam «Je suis-t-ici!» jer tada sam imao tek približnu ideju o francuskom, pravopisu i vezivanju». Slučaj mog prijatelja Idealista je drukčiji. On je fantazirao o druženju na Internetu. Nakon mjesec dana njegov entuzijazam pada zbog, kaže on, «ispraznog brbljanja, nepotrebnih svađa, oholosti na krivom mjestu i osobito nesnošljivosti». Pa da, čovjek je posvuda isti... Virtualni svijet ne čini ga ni boljim ni gorim. Sigurno bi trebalo jednu studiju posvetiti fantazmama koje je pobudio Internet. S jedne strane utopija, Falansterije, Monomotapa. S druge, Pakao, Sodoma i Gomora,

Veliki brat. Još smo u toj mitološkoj fazi. To je kao željeznica oko 1840. Dijabolizacija, bio to Dominique Wolton, ili ona izgubljena učiteljica koja me jučer, s kraja prazne dvorane, optužila za perverziju i amerikanizaciju – quia corrupperet juventum! Tišina... Nećete valjda osuditi automobil zato što se gangsteri mogu s njim poslužiti! Na vama je da znate kako ćete primijeniti zakone na novi medij. Sigurno je da sam više sklon uočiti vrline Interneta, koji podupire individualnu inicijativu, uzimanje riječi i društveni život: radi se o šezdesetosmaškom mediju!

Srijeda, 11. listopada, 15 sati

Jučer, iskušenje «tiskarske usluge». Uzalud smo navikli... koliko potrošenog papira! Moja knjiga je velika (444 stranice), skupa (145 franaka), svakako lijepa (sviđa mi se Alicin crtež, koji joj daje «cool» notu), ali kako bijedno izgleda kada stiže u paketima po deset komada u celofanu, nalik na hladetinu, i kakav je to posao derati ambalažu koja se opire, i kakva sramota što moram oskrnuti svaki primjerak bljutave i neiskrene črčkarije! Parodijsko darivanje prekrcanih novinara koji će, njih devet od deset, imati prečih knjiga... Ponižavamo se i to ipak činimo polazeći nade u onog desetog... Snažni junaci zatim ih u gajbama ponovno vraćaju do odjela gdje ih stavljaju u kuverte i otpremaju, svaku knjigu kao mrtvu ribu koja plazi žučkasti jezik svoje nalijepljene etikete. Kažete sebi da ih ima niz kubičnih metara, vašom greškom, kod tiskara, toga se stidite, kao izmeta koji je nemoguće sakriti... Užasno je reći, jučer u *Seuilu*, u suterenu gdje se to radi, i kojim moraju proći ljudi na putu do jedine dvorane za sastanke, ponovno sam pomislio na njujoršku «spilju izmeta» koju je opisao Céline, jer bilo nas je četvero u bateriji, smješteni tamo da naporom radom lansiramo naše proizvode prema vanjskom svijetu... Članovi Odbora za čitanje, u prolazu, prilazili su svaki ponaosob da ohrabre naše napore...

Moja knjiga je velika (444 stranice), skupa (145 franaka), svakako lijepa (sviđa mi se Alicin crtež, koji joj daje «cool» notu), ali kako bijedno izgleda kada stiže u paketima po deset komada u celofanu, nalik na hladetinu, i kakav je to posao derati ambalažu koja se opire, i kakva sramota što moram oskrnuti svaki primjerak bljutave i neiskrene črčkarije!

No ipak volim knjigu! Nikada ne bih htio «elektroničko izdanje». Rekao sam da je to zato što se moja knjiga obraća ljudima koji još nisu navikli na mrežu. Je li to pravi razlog? Nije, bojim se da ću se raspršiti, ispariti u snopu izgubljenih elektrona. Za mene, pisati na mreži je praviti mjehuriće od sapuna, što je predivna ali krhka vježba. Internet je, kako sam rekao, učinio lažnom antičku izreku: odsada, scripta volant. Jučer sam dakle bio doista zadovoljan napuštajući *Seuil* s najlonskom vrećicom koja mi služi umjesto torbe, u kojoj lupkaju teške knjige!

Četvrtak, 12. listopada, 8 sati

Mongolo je slomljen. Dobro sam naslućivao, od početka listopada vrebao

sam na novi nastavak *J-Mag*-a, kad ono ništa! Budući da je pretjerano savjestan, očito se radi o tome da se pojavila zapreka: nitko mu nije poslao članak! Napokon je sve priredio sam, kao Alec Guinness koji glumi sve uloge u *Noblesse oblige*. Njegov intervju s Shanijem u suradnji s «Tehuem» odličan je. Druge rubrike popunjava kukajući nad «egoizmom i dekadencijom». To me potaknulo da se osjetim krivim – ne s pravom. U njegovom broju iz kolovoza objavio sam apel za čitanje europskih dnevnika. U rujnu, objavljen je prvi odgovor o Njemačkoj. Za sljedeće *J-Mag*ove ostavio sam kao trag svoje veze u Španjolskoj, Švedskoj, i čak u Japanu. Ni ja ne mogu učiniti sve. Nakon što smo se upoznali, nagovarao sam ga da potakne cyber-dnevničare na temu čitanja. Kako ih pokrenuti? Istina je da nemamo takvih problema za *Faute à Rousseau*: no nas je nekoliko, iza nas stoji udruga od 700 osoba, i k tome potičemo članke naručujući ih, ne čekamo da padnu s neba.

Četvrtak, 12. listopada, 22 sata

Ručak s Emmanuelle Peyret. Evo smo vraćeni tri godine unatrag – jer ona je sačuvala naše tadašnje reakcije: to ne može biti intimno, ni iskreno, ni prirodno... Ona bi htjela da suprotstavim bilježnice cyber-dnevnicima – a ja cjepidlačim, ističem nijanse, oklijevam, venem... Ona usmjerava moje odgovore i ja se mrštim... da, oni su jednako iskreni... Priznajmo, slabo vladam svojim predmetom... Novi dnevnicu koje sam pročitao posljednjih dana tako su raznovrsni, tako bogati! Ima materijala za

Novi dnevnicu koje sam pročitao posljednjih dana tako su raznovrsni, tako bogati! Ima materijala za dokazati svaku tvrdnju i njoj suprotnu!

dokazati svaku tvrdnju i njoj suprotnu! Ne, nisam opsjednut narcizmom, bes-tidnošću ili cenzurom: na koncu, baš me briga! Ono što me iznenađuje je njihova sklonost pisanju i njihova ozbiljnost. Poštujem ih. Bave se riskantnom stvari, što nije lako. Suočiti se sa sobom, ponuditi se sudu drugih. Vjerujete li da nema cenzure i pretvaranja u rukopisima u bilježnicama!... Dobro, no ja se osjećam pred njima kao sukrivac i zantiželjnik, više nisam namrgođeni moralist, elitistički kušač vina... Htio bih reći razdraženima i onima ja-sve-znam: smirite se, nije strašno, ništa ne riskirate... Jer oni se osjećaju ugroženima! Njih je strah! Ideje da bi morali isto tako postupiti... što nitko od njih ne traži!... Treba upravo zaustaviti stroj, pustiti se, čitati sa simpatijom... Ostaviti one koji vas nerviraju... Slijediti strujanje prijateljstva, voditi se instinktom...

Ponedjeljak, 16. listopada, 20 sati

Vikend u Percheu, u Pellonnieru... Voda se lagano cijedi sa stabla, sam hodam alejom koja vodi od sela do zamka, udišući maglu koja će se podići. Smjestili su me u markizinu sobu. Jedemo u golubinjaku, lijepom okruglom zdanju iz 17. stoljeća. Nas je četrdesetak, članova čitateljske skupine Udruge za autobiografiju, koji smo se povukli ovdje da bismo «razmislili o našoj djelatnosti». Naša je djelatnost, već osam godina, čitati, svaki za sebe, u okviru skupine, autobiografske tekstove koje nam šalju neznanci. Možemo ih razočarati. A oni mogu narušiti našu ravnotežu. I to, vrlo često ne znajući, ni jedni, ni drugi. Teško uskladivo. Eto. Danas dakle razmišljamo o tim nemirima jednog čitanja koje bi trebalo biti fluidno. Hodam razmišljajući da je ponuda slušanja koju Udruga za autobiografiju nudi neznan-

cima obrnuto simetrična zahtjevu za slušanjem koji neznancima upućuju cyber-dnevničari. Nismo iste dobi, oni su mladi, mi stari, nismo u istom mediju. Je li moguće zamisliti skupinu Udruge za autobiografiju kako čita on line dnevnik? Nepotrebno, budući da se

Slobodan sam, živ, udišem punim plućima, čudesno sam umaknuo Internetu!

oni čitaju međusobno. Hodam udišući maglu, i čini mi se da su ova aleja, stabla, svjetlost, svježina, trijem koji se ondje primjećuje, kameni zid, kruh za doručkom, konverzacije koje ćemo voditi, tako divno realni, supstancijalni, osobiti. Slobodan sam, živ, udišem punim plućima, čudesno sam umaknuo Internetu!

Ponedjeljak, 16. listopada, 22 sata

U subotu, u listu *Libération*, dvije stranice o nemogućnosti arhiviranja na mreži. Večeras mi Emmanuelle Peyret šalje svoj članak, koji bi trebao biti objavljen u srijedu. On zrcali naš razgovor, njegova prešućena mjesta, moja oklijevanja, članak je dobar, problematski i otvoren, može privući čitatelja. Neće biti objavljen u dodatku o knjigama, nego na stranici o Internetu. To je dobro, i šteta: htio bih zainteresirati ljude od knjige. No je li to moguće? Neću li ih naprotiv učvrstiti u uvjerenju da se radi o hrpi promašaja, svaštarija i kraju lijepe književnosti? Knjige poslane u utorak morale su stići, budući da počinjem primati prijateljske poruke o primitku (od onih kojima šaljem iz pristojnosti), koje kadikad svjedoče o letimičnom pogledu na knjigu – kao toplo pisamce Dominiquea Nogueza koji mi kaže kako ga je knjiga *Dragi ekranu* doista prestravila! On tu ne nalazi Gidea, Léautauda, Kafku, te knjige koje sijaju inteligencijom i kulturom, intimnošću, žubore tajnama, gdje se činilo da je postojala samo jedna svijest suočena s drugom na ogradenom prostoru knjige od vrlo tankog mat papira. Njegovo pismo, vrlo prijateljsko, završava zadirkivanjem: «Sigurno sam u krivu, moram se naviknuti, naviknut ću se»...Njegova reakcija zapravo se malo odnosi na Internet. Radi se o smetenosti rafiniranog pisca pred običnim zapisima, najčešće skrivenima, koje Internet iznosi ako ne na svjetlo dana, onda barem pomaže da izrone u svjetlosti sumraka, jedva se nazirući...

Utorak, 17. listopada, 10 sati

Sinoć, ugodan noćni rad. Hoće li moja knjiga uspjeti prenijeti tu povezanost s vremenom? Uhvatio sam ritam, otvarajući neke meni drage dnevničare. Mongolo, dakako. Zuby – evo je kako pripovijeda o užasnoj boli koju je doživjela usred noći, zamalo je otišla u bolnicu, no bol je naglo prošla: ona ne zna o čemu se radi, a ja prepoznajem do najsitnijih pojedinosti simptome krize koju sam doživio 1982, radilo se o sitnom kamenju zaglavljenom u žučnom kanalu, trebalo je samo ukloniti žučnu vrećicu! U svakom slučaju, to izgleda kao dvije kapi vode! Način na koji bol žari, naglo olakšanje. Po prvi put htio bih odgovoriti dnevničaru, na žalost ne uspijevam otvoriti njezinu elektronsku poštu kako bih je nagovorio... da uputi svojeg liječnika na taj trag. Mojemu je trebalo šest mjeseci da otkrije uzrok, kako sam samo patio... Možda je kod nje posrijedi nešto drugo, ali ništa ne košta upitati. –I zatim otvaram moje nove, tridesetogodišnjeg slikara, još uvijek obuzetog svojim bračnim problemima, i osobito Ariane Fabre. Jučer, u ponedjeljak, analizirala je konačno kidanje svoje velike ljubavi i novu strukturu svojeg dnevnika. Volim njezin okretan način pisanja. Također volim što ona istražuje nove mogućnosti ekrana. Obja-

njava svoj projekt trodijelne podjele ekrana. Njezin sadašnji dnevnik previše podsjeća na «dnevnik na papiru, previše je razuman i neduhovit za jedan on line dnevnik od kojega želim da otvori druge prilaze kako bih mogla komunicirati više i drukčije». Treba slijediti preobrazbu. Onaj tko voli književnost i humanost morao bi biti sposoban uočiti ljepotu takvog dnevnika, u kojemu jedna žena tako dobro bilježi putove svojeg života, premda ga nije potpisao Kafka.

Srijeda, 18. listopada, 10 sati

Danas knjiga službeno izlazi. Članak u *Libérationu* ostaje za kasnije, jutros ništa. No jučer, odlična vijest. Gretchen preuzima baklju, ili bolje rečeno brod za vezu, od Tisseranda! Fakini, i oni su upoznali Mongoloa u rujnu. – Zamisljam nekoga tko surfajući naletio na ovaj nastavak – govorim kao da je moj dnevnik on line! – i ne razumije tko je tko... Evo sam prešao na drugu stranu, među drugove.... U mojim godinama! Ta strana «malog klana», cyber-Verdurinovi, drugima je dosadna, no radi se o malim središtima topline, vrlo okrepljujućima kada ste s druge strane izloženi ledenom vjetru velikih stepa mreže... preuzimam metafore Dominiquea Nogueza. – Jutros sam osjetio taj vjetar. – Postavio sam putem elektronske pošte pitanja Annici Tiger koja rukovodi webringom u Švedskoj, s idejom o malom članku za sljedeći *Mongoloov J-Mag*. No osim tog webinga, vrlo klasičnog, koji upućuje na osobne siteove, u Švedskoj postoji site «Dagbok Direkt» koji bilo kome nudi prostor za vođenje dnevnika. Više nije potrebno sam stvoriti svoj site. Odmah se smjestite, bez napora, bez inicijative, u prethodno izgrađen prostor, tipa hotela Formule-1 ili komadića radničkog naselja, i ondje saspete bilo što! Nemate svoj vlastiti identitet na webu, postojite samo kao podrubrika te košnice ili tog kolumbarija. U nedjelju sam naučio da nazivaju «boulin» one rupe u zidu koji štiti parove golubova... ima ih više od 2000 u golubinjaku u Pellonnièreu. Švedski site je skromniji (pedesetak) – no nastavljaajući svoje pretraživanje na anglofonskoj strani, nailazim na «The Open Diary» koji nudi istu uslugu («Want to have your own online diary? Click here to start a public or private diary. It's easy and it's free!») i kaže da trenutno nudi za čitanje 152.274 on line dnevnika iz 76 različitih zemalja! Jedva to mogu vjerovati. Ne bi li se prije radilo o broju nastavaka? Izgleda da uvijek postoji indeks prema dobnim razredima i prema zemljama. Kliknem na Europu, ima samo 1.099 dnevnika, od kojih 729 u Velikoj Britaniji, i ... 9 u Francuskoj, kliknem opet, samo jedan od devet je, izgleda, na francuskom, «Priznanje» Nathalie Monique, 16 godina... otvaram: unutra nema ništa! Ceprkam po drugima, mladež koja u žurbi pripovijeda, na kadikad fonetskom, kadikad ortografskom engleskom, o svojoj svakodnevnici... na pola smo puta između dnevnika i «chata» - tko to čita? Svakako ne neznanci... one zacijelo daju adresu svojim prijateljicama. Nisam čitatelj toga, brzo sam se spasio, no to me demoraliziralo, ohladilo... kako sam slab!

Srijeda, 18. listopada, 18 sati

Moja prijateljica Taziko upravo mi je poslala iz Japana članak koji mi je spomenula u rujnu. Zamislite: «Voditi dnevnik u cyber-prostoru», autori Yasuyuki Kawaura, Yoshiro Kawakami i Kiyomi Yamashita! Radi se o dijelu specijalnog broja časopisa *Japanese Psychological Research* (1998). Zamislite dakle kako sam bio uzbuđen pročitavši taj naslov! I nato dubinu mog razočaranja!...

Prvo iznenađenje, proširenost japanskog cyber-dnevničarenja: troje psihologa otkrili su 1527 siteova s on line dnevnicima! Svakom dnevničaru poslali su upitnik, i dobili su ukupno četvrtinu

upotrebljivih odgovora (377, dakle, da budemo precizni, 24.7 posto). Razočaranje nastaje zbog korištene metode. O tih 1527 siteova, otvorenih za čitanje, oni ne kažu apsolutno ništa! Kako bi bili sigurni da će ostati objektivni, nisu pročitali ni jedan jedini! Upitnik nije načinjen nakon prethodnog promatranja. Mogli su, polazeći od odabranih uzoraka, istraživati morfologiju i funkcioniranje siteova, izraditi privremenu tipologiju, zatim testirati i istančati svoje hipoteze pitanjima. Nipošto! Radili su na području apstrakcije, na osnovu klasičnih opisa dnevnika na papiru, osnovne podjele prema dva kriterija: primalac (ja, ili drugi) i tema (činjenice, ili osjećaji), i ukrštajući dva kriterija dobili su četiri tipa, čije postojanje provjeravaju na polju cyber-prostora. Studija pokazuje matematičku preciznost i ras-

«Want to have your own online diary? Click here to start a public or private diary. It's easy and it's free!»

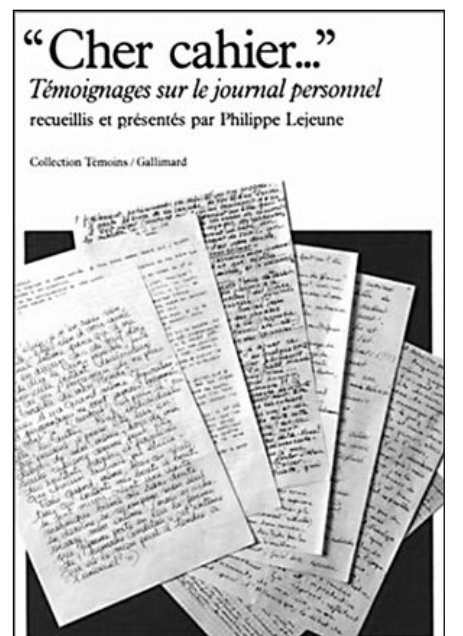
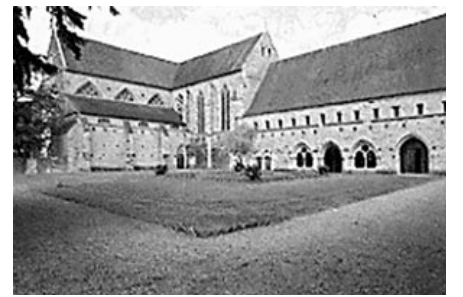
prostire privide znanstvenosti ... nad prazninom. To je kao da ustanovljujete, u mnogo decimala, da su ljudi stariji od šezdeset godina u golemoj većini stariji od ljudi mlađih od šezdeset godina. Jedva pretjerujem. Saznajemo da oni koji kažu da pišu za druge više brinu o tome da se njihov site navede na popisu siteova nego oni koji kažu da pišu za sebe. Uostalom, izgleda bizarno da se može reći da se vodi on line dnevnik jedino za sebe – no sve je bizarno u toj anketi u kojoj se nikada nije postavio problem identiteta (vlastito ime, pseudonim) ni problem zbiljskih odnosa koje dnevničari održavaju sa svojim čitateljima. Okrenimo stranicu, zaboravimo tu parodiju znanosti...

Četvrtak, 19. listopada, 9 sati

Jučer sam pao u iskušenje da stavim ovaj dnevnik on line, otvarajući stranicu više u «Autopacte». Užitek u autonomiji. Od nikoga ništa ne tražiti! Posve sâm kao veliki. I osobito, bez oglašavanja. Dodat ću rubriku na početnu stranicu. Bit će to zapravo ograničeno ponajprije na rijetke posjetitelje sitea, od kojih većina neće to ni primijetiti. Miran u svom kutu. Nakon te sanjarije svladava me tjeskoba.

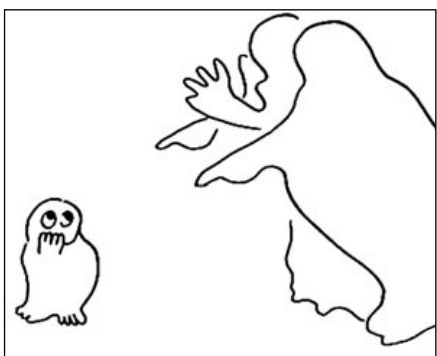
Moje pisanje budi u meni harmonije koje moram pustiti da vibriraju, kako bih našao ulaznu nit za sutra. Objavljujući odmah, imao bih dojam da sam isključio zvuk, prekinuo svoj zanos

Da, mogu odjednom staviti on line sve što sam već napisao. Ali neću uspjeti napisati novi nastavak pod prijatnom izravnog objavljivanja. Istina je da sam pisao u trenutku, ništa naknadno ne mijenjajući. No, ipak mi je potrebno vrijeme pred sobom. Sigurnosna odgoda (kada govorim o drugome). Vrijeme sazrijevanja. Da tijesto odstoji. Moje pisanje budi u meni harmonije koje moram pustiti da vibriraju, kako bih našao ulaznu nit za sutra. Objavljujući odmah, imao bih dojam da sam isključio zvuk, prekinuo svoj zanos. – Nitko te ne sili da pišeš svaki dan... tjedni «autopacte»... – Možda, ali to bi me približilo knjizi... – Već radiš, svakog tjedna, pregled tiska za studente, mogao bi, za Autopacte, voditi kroniku svojih raspoloženja i susreta... Do sada si objavljivao specijalizirane dnevnik (Ja gospodica, «Iskrenost»,

Mongolo's Diary

(the journal online)

Lucile Desmoulins, *Dragi ekranu...*) u kojima je glavna tema odjekivala u epizodama tvoje svakodnevice. Mogao bi preokrenuti stvar, pisati opću kroniku kroz koju bi progovarali tvoji različiti projekti?... –Ne znam. Vidjet ću.

Petak, 20. listopada, 8 sati

Divan dan, jučer, u opatiji l'Epau, u Le Mansu, premda je predmet sastanka (starost) bio mučan. U vlaku, na putu do tamo, čitam posljednju knjigu Dominique Woltona, kupljenu na stanici Montparnasse – jedva se radi o knjizi, to je intervju u kojem on ponavlja ono što je već rekao na Internetu, i onda? Čovjek se doima ljutitim. Bori se protiv ideologije «informativnog društva». U redu. No budući da ona Internet čini svojim Bogom., on se smatra obaveznim da ga učini svojim Vragom. Šteta. Sve ono nijansirano u njegovom izlaganju kvari taj fanatizam. Izvor razočaranja je također ispraznost njegove osobne pozicije. Jedinu smisao intervju trebao je biti da on progovori o sebi. Zašto je tako opor? Kakvo je njegovo izravno iskustvo Interneta? Ima li on svoj *site*? Što je primijetio surfajući? Nigdje ništa precizno.

No zašto ne bismo pomislili da su mediji koji su postali tradicionalnima, čovjeka učinili sposobnim da se kreće kaosom Interneta kao labirintom života?

Na kiosku su također prodavali *Ludorije Interneta* Daniela Schneidermanna, zbirku članaka objavljenih prošlog ljeta u *Le Mondeu*. Tu, naprotiv, nailazimo na konkretnost. Novinar pripovijeda svoju Odiseju ili silazak u pakao, nasmijava vas ili čini da zadržite, sve je šaljivo, ekstravagantno, užasno. Da, istina je, u prostoru bez selekcije i cenzure sve se može dogoditi. Da, Internet traži ozbiljnog i razboritog istraživača. No zašto ne bismo pomislili da su mediji koji su postali tradicionalnima, (čiju formativnu moć hvalimo dok smo ih prije trideset godina optuživali da nas uništavaju!) čovjeka učinili sposobnim da se kreće kaosom Interneta kao labirintom života? – Zamišljam kako sam za okruglim stolom ili u emisiji suočen s Woltonom ili Schneidermanom. Oni bi me u raspravi sasjekli.

Subota, 21. listopada, 9 sati

I ja ću na kraju djelovati ljutito. Wolton je nervozan. Japanski psiholozi su neozbiljni znanstvenici. Sjajni Dominique Noguez napisao je preplašeno pismo. I tako dalje. Jedino sam ja gotovo podnošljiv! Treba nadzirati svoja raspoloženja, osobito ako se želimo pojavljivati u javnosti... - No treba istodobno pustiti na volju svojim raspoloženjima, kako bismo ih se oslobodili i vidjeli ih! Nije li intimni dnevnik upravo to? Da bismo ih dobro vidjeli, treba nam pogled drugoga, i ideja o objavljivanju omogućuje nam upravo da vidimo tuđim očima! Ta napetost između puštanja i kontrole, ekspresije i represije, delikatna je rastezaljka. Ne treba resocijalizirati (ni neprekidno ni s odgodom) svoje asocijalne gubitke. Osloboditi se svojih raspoloženja ne prepuštajući im se. – Moja raspoloženja očito stvaraju sliku koju imam o sebi. Ja sam, budite u to sigurni, vrlo nijansirana osoba, nipošto polemičar. Ozbiljan sam i polazim uvijek od zbilje. Demokracijski sam i otvoren prema izražavanju svih. Jesam li takav? Tako ja mislim. Također sam strastven, ograničen svojim pristranostima, i samo malo sektaški nastrojen... - I lucidan, u svemu tome!... Kada objavimo knjigu, očekujemo da ćemo se vidjeti u zrcalu drugih. Treba prebrisati, kao zamagljeno staklo, umiljatost...

Treba mi vremena za ovaj dnevnik. U meni se zbiva rad koji se ne može prekinuti. Svaka stvar je u slijedu, ima svoj nastavak, radi se o sporom tkanju. Postoji ono što odgađam, što sazrijeva u meni i što odbijam izreći

Treba mi vremena za ovaj dnevnik. U meni se zbiva rad koji se ne može prekinuti. Svaka stvar je u slijedu, ima svoj nastavak, radi se o sporom tkanju. Postoji ono što odgađam, što sazrijeva u meni i što odbijam izreći. Ne radi se o slijedu dnevnih iskaza koji bih mogao predati on line. Više o svojevrsnoj glazbenoj kompoziciji. I zatim, potrebno mi je da budem u skloništu. .. tako da sam jučer pribjegao kompromisnom rješenju. Stavio sam on line prikaz knjige *Dragi ekranu...* napisan u srpnju za elektronički časopis *Bolletino '900*. Možda ću jednoga dana staviti on line ovaj dnevnik – no kada bude dovršen.

Nedjelja, 22. listopada, 9 sati

Ponovno uranjam u Mrežu... Možete li zamisliti što se dogodilo mojem slikaru – onome čiji se brak drma, kojemu je supruga predložila ugovor tipa Beauvoir-Sartre, o obostranoj slobodi – dakle, supruga mu je otkrila stranicu nerazborito ostavljenu na ekranu, i sumnjiči ga da pripovijeda njihovu priču, bez njezinog znanja, čitavom svijetu! A to uopće nije predviđeno ugovorom! – Uvjeravao ju je da piše roman. Imena su doista promijenjena, no zašto se onda narator obraća čitateljima za koje se čini da su prikliučeni na Internet? Ma kako bila slabo obaviještena, njegova je žena morala shvatiti. Odjednom, za svaki slučaj, on se oprašta od nas. Ako ga više ne vidimo, znat ćemo zašto! Prva bi reakcija bila kopirati cijeli dnevnik, koji bi inače propao, kao da bacamo plutaču utopljeniku. Naposljetku se zadovoljavam meditiranjem, poput Hugoa pred oceanom: «Gdje li su oni, izgubljeni mornari u crnim noćima/ O mora, kako li su vaše priče zloslutne... « Priče nisu uvijek zloslutne, i Ariane Fabre – koja me iznenađuje samokontrolom koju je sačuvala u sadašnjim iskušenjima – upušta se u bulimičan program čitanja cyber-dnevnika. Svakog će dana istaknuti svoj izbor do kojeg će se moći izravno s njezine stranice, i tako će drugi dnevnik, zahvaljujući njoj (no, ponavljam, pod uvjetom da nju čitaju) pronaći publiku za kojom čeznu... Ona će čitati dobronamjerno, kako kažemo u Udruzi za autobiografiju, ne govoreći o onome što ne voli (to odobravam). - Time se vraćamo gostoljubivosti Interneta. Razmišljavao sam o aktualnom porazu *Jmaga-a* i pisao Mongolou kako bih mu predložio plan oporavka u tri točke, inspiriran iskustvom stečenim u *Faute à Rousseau*: preći na dvomjesečni ritam; organizirati svaki broj oko dosjea s unaprijed objavljenom temom, naručujući članke bez oklijevanja; izvući *Jmag* iz «Frequently asked questions» otvarajući ga svijetu knjige i likovnih umjetnosti. I zatim ga učiniti privlačnijim na grafičkom planu i uvesti ilustracije. Za studeni mu predlažem članak o švedskim webringovima, i za siječanj (nova formula?) predstavljanje omota Marie-Dominique Pot. – I odjednom, tražeći u indeksu knjige *Dragi ekranu...* ulomak o Marie-Dominique, nalazim prvu tiskarsku grešku: upućuje se na stranicu 309., dok se zapravo radi o stranici 399. Mea culpa.

Utorak, 24. listopada, 8 sati

Jučer je izašao članak u listu *Libération*. Bile su također dvije stranice Isabelle Ruf u *Le Temps*, vrlo dobro napisa-

ne. Gledam na ekranu, kao kontrolor leta, kako informacija cirkulira: le Tissierand, koji je među prvima primio knjigu, posvetio joj je stranicu u svom dnevniku, Mongolo (sam nije još ništa zabilježio) to prenosi, tu su zatim Fran, Thierry Tuborg i drugi. Za sada sve ostaje među suradnicima. Svi se doimaju sretnima što se govori o njima i što je vrijednost cyber-dnevnika sada potvrdila jedna knjiga. I ja sam sretan što govore o meni i što sam dobio blagoslov na mreži. Bacam pogled i na forume, pokazatelje vitalnosti krugova. SDV kopni (potpuno je prazan, same djetinjaste prepirke). Mongolova lista je ozbiljna, ali slabo posjećena. Objavio je sažetak mojih pri-

Uvijek mi postavljaju to pitanje: a što ako su vam lagali? Ako je sve bilo izmišljeno? Odgovaram da je to moguće tek vrlo rijetko, budući da je dugo lagati monstrozno posao

jedloga za ponovno pokretanje *Jmag-a*. Vidjet ćemo hoće li nam tko odgovoriti. Pozicija dobrovoljnog animatora je teška: sve se očekuje od vas, svi se javljaju samo da bi prigovarali, a vi, preuzeli ste obveze koje kadikad prelaze vaše mogućnosti. Napetost, gorčina. Da bi *Jmag* funkcionirao, trebalo bi ih biti više. Dao sam savjete no ne bih se mogao angažirati. *Faute à Rousseau* troši svu moju energiju. No da imam vremena, to bi me moglo privući...

9 sati

Kadikad navedem sat, kao sada, kako bih razdvojio teme. Ne volim odlomke, koji međutim olakšavaju čitanje. Volim pisati u jednom paragrafu.

U nedjelju navečer, istražujući nasumce nove siteove, čitam posljednji nastavak, 19. listopada, izvjesne Frannie... i padam u totalnu krizu: ta devetnaestogodišnja djevojka, koja je dnevnik na Internetu počela u travnju, priznaje svojim čitateljima da im je od početka lagala! –Školski slučaj! Uvijek mi postavljaju to pitanje: a što ako su vam lagali? Ako je sve bilo izmišljeno? Odgovaram da je to moguće tek vrlo rijetko, budući da je dugo lagati monstrozno posao. I zatim, to je uvjet ugovora, preuzimam taj rizik. Nakon šest mjeseci Frannie se slomila. Bila si je izmislila sestru, o kojoj je govorila malo. Njezine priče o prijateljima, ne baš jasne ali banalne, bile su prenesena priča zbiljskog prijatelja koji je k tome čitao dnevnik. I zatim je pobrkala tragove prema svojem domu i domu svojih roditelja. Koktel obiteljskog romana (sestra), stida (prijatelj) i razboritosti. Osim što cjelina sadrži minimalni udio dnevnika, sve ostalo je jamačno istina. Doista istina, Frannie? Hoćemo li ti sada vjerovati? Da ti nisi možda stari brkonja koji se zafrkava s nama i uvećava obmanu otkrivajući ju? –Ali ne... pročitao sam dnevnik od početka, u cijelosti, radi se o bezazlenim prevarama... Frannie je mlada duhom, ozbiljna, nadarena za pisanje (premda malo preopširna)... Ona si je zamislila brkanje uloga. Od početka – u tome je ludilo – govori o svojoj patološkoj sklonosti prerašavanju (29. travanj), priznajem da sam tada bio ipak posumnjao u njezine perike... No eto 1. svibnja kaže da bi htjela napisati studiju o virtualnim dnevnicima, i pita se ne radi li Philippe Lejeune već na tome? To pitanje postavlja Lucioli (indiskretnoj i dragoj Lucioli!) koja joj – krasne stvari saznajem – besplatno šalje moj dnevnik iz knjige *Dragi ekranu...* ! I eto kako moju Frannie muči surova ljubomora (shvaćam ju), no kada bolje razmisli, za-

dovoljna je što njezina želja potvrđuje svoju legitimnost – kako ne vjerovati u dnevnik u kojemu imate ulogu? Dakle prepuštam se... Brbljav u proljeće, mršaviji u ljeto, dnevnik se pretvara u nešto poput albuma s fotografijama, Frannie čeka novu inspiraciju u novoj školskoj godini... zatim ona laže, sjeda za stol, priznaje sve i čeka našu presudu. Bizarno je što kaže da želi ponovno pisati dnevnik, ovoga puta istinit... 15. siječnja! Zašto upravo tog datuma, čemu takva odgoda? I otkuda njoj s jedva devetnaest godina diploma Sorbonne? Ponovno sumnjam... I dok sumnjam, više volim vjerovati. Bio sam dirnut, jučer navečer, čitajući ono što je možda posljednji nastavak dnevnika mojeg slikara. Ne može više voditi svoj dnevnik budući da njegova žena zna za njega, prigovara si što ju je izdao, no posljednjih je mjeseci našao takvo zadovoljstvo u pisanju da je ovaj prekid za njega poput samoubojstva!

Frannie i on bacili su se nasumce u igru čijim pravilima slabo vladaju. Frannie, ne shvaćajući da se u prostoru kojim upravlja ugovor o istini mašta naziva laž; Claudio (tako se zove moj slikar), da u prostoru kojim upravlja ugovor o solidarnosti (a to je brak) njegov dnevnik znači izdaju. Oboje ih je zaslijepila nesavladiva želja za pisanjem, stvaranjem i objavljivanjem jezičnog univerzuma. Mnogo toga bit će im oprošteno!

Srijeda, 25. listopada, 8 sati

Statistike: na današnji datum, stotinu dnevničara CEV-a dijeli se ovako:

Spol: Muškarci, 36; Žene, 62; par: jedan; bez podatka: jedan dnevnik.

Zemlja: Québec i Sjeverna Amerika: 69; Francuska i Europa: 27; bez podatka: 4.

Tipičan profil, čini mi se, je mlada djevojka od 20-25 godina koja živi u Montréalu.

Ono što me u ovoj inventuri iznenadilo je jasna ženska prevlast (živio sam u ideji o podjednakom udjelu obaju spolova), i uspon Francuza (oni sada čine četvrtinu djelatnih dnevničara).

Ono što me u ovoj inventuri iznenadilo je jasna ženska prevlast (živio sam u ideji o podjednakom udjelu obaju spolova), i uspon Francuza (oni sada čine četvrtinu djelatnih dnevničara)

Nemoguće je točno utvrditi dob: tu rubriku nikada ne ispunjavaju. No dovoljno sam čeprkao tijekom čitave ove inventure i shvatio da se to ne mijenja: golema je većina između 20 i 30 godina.

Ostaje ispitati trajanje dnevnika, i postotak onih koji ponovno započinju. To je najduži posao, moram ga obaviti do 4. studenog, (prva godišnja bilanca). Tada ću nedvojbeno završiti dnevnik – koji ću možda ponovno početi 4. listopada 2001.

Utorak, 31. listopada, 9 sati

Sve se kreće, i ovaj dnevnik ide prema svojoj poenti. Od povratka iz Rotterdama, gdje sam bio na konferenciji povjesničara mentaliteta posvećenoj osobnim dokumentima, upustio sam se u pripremanje inventure koja će uključiti dnevnik do 4. studenog, pri čemu je osnovno svojstvo njihovo trajanje. Uzimam ih jednog po jednog, otvaram ih – gotovo kao kamenice! Napuštam početnu stranicu da bih kopao po arhivu, nježno naciljam kvačicu dnevnika, njegov prvi nastavak, zabilježim datum u svoj zapisnik... Ide sporo jer je nemoguće u prolazu ne čitati: gustiram stranicu, srčem,

jezikom, nepcem, ždrijelom... eto sam ponovno postao kušać vina, zadržavam u ustima, gutam, ispljunem... Zamagljujem stvari jedino u želji da kažem kako je ovdje sve pitanje ukusa. Moja će inventura završiti s brojkama, no ono bitno je drugdje, u okusima, dodirivanju, strujanjima... Prelazim preko kriza prijateljstva, sanjarija, rastrojenosti... Budim se nakon pola sata a da se nisam pomaknuo ni prst u inventuri, budući da sam pročitao, privučen jednim glasom, dvanaestak tjedana... telefonski račun bit će mi papren!

Sve se kreće, završio sam članak o švedskim webringovima, Mongolo, nakon što se posavjetovao s družinom, odlučuje se na dvomjesečni ritam, tematski dosje, i tako dalje, na vidiku je težak posao, za malu ekipu, no tko će je činiti? U istraživanju poput ovoga obožavam to što sam sâm. Nema ni usporevanja, ni brbljanja. Ravno na činjenice, i udari kočijašu! – Volim raditi i s drugima – kada rade. Upravo to je predivno u udruzi za autobiografiju. Tako obogaćujuće. Zapravo volim imati dva prostora, jedan za sebe, jedan ili više njih, koje dijelim. *Dragi ekranu...* zadovoljava oba uvjeta. U knjizi je moje istraživanje, moj dnevnik. No to je knjiga koja je u cijelosti sačinjena s drugima i u ime drugih. Uzalud sam potpisao knjigu, računajte, jedva sam napisao njezinu trećinu! Ja sam varalica, parazit! Ne... to je kolektivna (zajednička) knjiga. Ona će se pridružiti, na popisu «od istog autora», rubrici «u suradnji», u kojoj su knjige najdraže mome srcu, one iz zajedničkih strasti: *Calicot*, koju sam napisao s ocem, *Draga bilježnice...* iz koje je proizašla Udruga za autobiografiju, *Osobni dnevnik*, pustolovina izložbe proživljena s Catherine, i sada, s Le Tisserandom, Mongoloom i Cie, prelazak informatičkog Mayflowera prema novim područjima intime...

Srijeda, 1. studeni, 9 sati

U Québecu se svi slažu: padao je snijeg! – «Nova područja intime» je provokativan izraz koji mi je pao na pamet dok sam potpisivao knjigu. Annie Ernaux šalje mi par istančanih riječi na tu temu, iskazujući «nemir» koji čini mi se dijelim. Naravno, neću se tamo izložiti («Philippe Lejeune, koji vodi svoj dnevnik na Internetu...», najavljuje *Quinzaine littéraire!*) I kadikad mislim da se krajolik mijenja u svakom pojasu. Na meni je da odaberem. Treba promijeniti ponašanje. Annie Ernaux, kao i mnogi drugi, oduševljena je Mongoloom. Uzimam najbolje, shvatimo ostalo. No najbolje se događa samo zahvaljujući toj nevjerojatnoj slobodi. – Ostalo je, na primjer, kolektivni site «Moj dnevnik» koji sam otkrio jučer zahvaljujući Kru-

Dnevnik nije terapija, čini mi se, nego prije higijena

gu opisanih i oslikanih dana. Je li taj site postojao prošle godine? Na prvoj razini, to je beznačajno: tridesetak osoba ondje je ostavilo otrcane mrvice dnevnika bez nastavka, poput vršaka prljave vune koje ovce ostavljaju na bodljikavoj ogradi o koju su se otrle. Na drugoj razini, to je uzbudljivo. Taj site ostvaruje sanjano iskustvo laboratorija. U odnosu na on line dnevnik, dva parametra su promijenjena: 1) odsustvo inicijative (osoba nema što drugo nego pisati, kao kredom na praznoj crnoj ploči); 2) nema povrata (zabranjeno je otkriti svoj pravi identitet, i priopćiti svoju e-mail adresu). Sve ono što čini draž on line dnevnika ovdje je iščeznulo. Pišemo u praznini, javno, ne znajući jesmo li čitani! Intimnost bilježnice je nestala, a da nije nadomještena darom uzvrata. To je tjeskobno, kao samoća analitičara. Nakon dva-tri nastavka dnevničari-početnici, s pravom, odustaju. S druge strane izostanak povrata čini da nam je manje

neugodno, pišemo prirodno, kao u prvoj bilježnici, za sebe, ništa ne objašnjavajući – što nakon tri rečenice obeshrabri dobronamjernog čitatelja. Poštovanje drugoga i želja da se svidimo čine dobro – od trenutka kada smo u javnom prostoru! – Tko je mogao izmisliti tako čudnovat sustav? Švedski zajednički site «Dagbok Direkt» omogućavao je naprotiv dnevničaru odgovor i čini se da je samim tim bolje funkcionirao.

10 sati

Nastavljam svoj obilazak... Čini se da je *Libération* jučer govorio o «psih» siteovima. Moja Psihomedija iz Québeca izdržava sa svojih šest «uzornih» dnevnika (Angi, Bilbo, Coucou, Fouine i Titanic), od kojih su neki u zastoju već mjesecima i čini se «pod kontrolom». Odgovarajući francuski siteovi, PsychoNet i Psyzone ne pokazuju nikakve proboje. Journal Therapy nije na dnevnom redu. Pisanje se javlja u obliku on

Intimnost bilježnice je nestala, a da nije nadomještena darom uzvrata. To je tjeskobno, kao samoća analitičara. Nakon dva-tri nastavka dnevničari-početnici, s pravom, odustaju

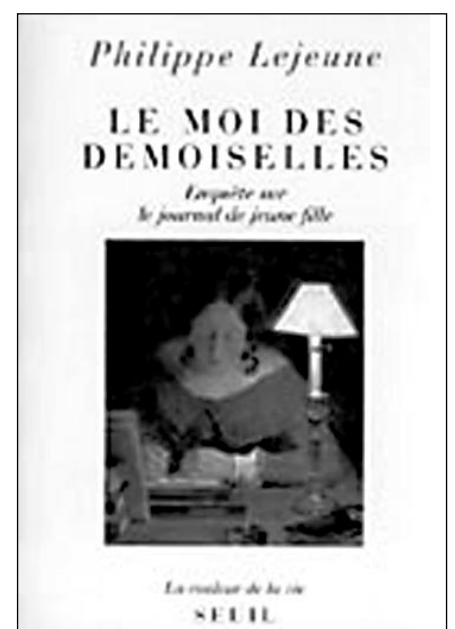
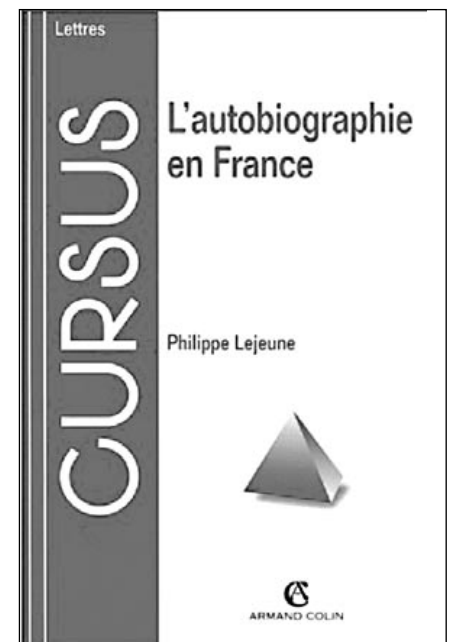
line chata sa psihičom ili u forumima koji su svojevrsna «povjerljiva pisma» ili nešto kao «SOS prijateljstvo». Tu se skupljaju razboriti savjeti, proživljeno se uspoređuje s iskustvima drugih. Čini se da je potreba ista kao u nekim on line dnevnicima. No ponašanje je drukčije. Piše se jednokratno i to se jedva može nazvati pisanjem, od toga ne ostaje ništa i nema nastavka. Onaj tko stvara site postavlja se naprotiv kao odgovorna osoba i uključuje budućnost. Zaprepašten sam i dirnut ozbiljnošću on line dnevnika – sve do nespretnosti njihovih početnih priznanja (iskaza, izjava). Dnevnik nije terapija, čini mi se, nego prije higijena. No on line dnevnik, koji preuzima rizik odgovora drugoga, možda je bliži terapiji nego samotnjački dnevnik.

Četvrtak, 2. studeni, 15 sati

Podcijenio sam posao. Pripremiti inventuru do 4. studenog, i usporediti s prethodnom godinom, činilo se jednostavnim. Kako da ne! Kao prvo, webringovi su kadikad loše uređeni, osobito (žao mi je!) Krug opisanih i oslikanih dana. Neki siteovi nemaju nikakve veze s dnevnicima (nailazim čak na jedan pornografski site!). Više siteova koje su njihovi autori izričito prekinuli, kao i druge koji su već šest ili više mjeseci napušteni, webringovi prikazuju kao aktivne. Neki siteovi su fantomski, kliknem, «Not found»! Drugi su promijenili ime ili ponovno počinju pod novim imenom nakon godinu dana mirovanja. I tako dalje. No prije svega imam mrežu s prevelikim očicama. Između dva 4. studenog dnevnik je imao vremena živjeti i umrijeti. Blagosliljam dakle tromost webringova koji čuvaju trag tih meteora. Doista, mnogi dnevnicu traju nekoliko mjeseci. I to je normalno. Tako je to u životu. Dnevnik je često krizna aktivnost. To je pomalo proturječno dugoročnom projektu no stječe publiku. Prijateljica vas ostavlja, vi izgradite lijepe site, skupljate čitatelje. Nalazite drugu prijateljicu? Puf, odbacujete ih kao stare čarape. No oni će lako naći nove napuštene koje će pratiti...

Bacam letimičan pogled – pažnja!

Besch, 30 godina, sam i depresivan, počinje dnevnik u siječnju i završava u lipnju, na rubu samoubojstva, razočaran što uopće nije imao čitatelja (*Dobrodošli*

ke Besch)... Armand, 20 godina, počinje u siječnju na kraju veze i zaustavlja se početkom ožujka na početku druge, nakon pozitivnog iskustva komunikacije (*Come to me*). Istog profila je dnevnik dvadesetpetogodišnjeg momka, Francuza, koji piše između dvije ljubavi, od 11. prosinca do 12. srpnja 2000. i završava zahvaljujući nam na podršci (*U zgradama*). Dvomjesečni, šestomjesečni dnevnik, koji ostaju on line, siročad... Kako to da Ben, dvadesetogodišnjak iz Lyona, konstruira dnevnik sa stranicom sofisticiranog izgleda 22. lipnja 2000. da bi ga napustio bez riječi objašnjenja 13. srpnja? To je rekordno kratko: tri tjedna! No evo surfajući osobnim stranicama nailazim na dnevnik transseksualca, Dominiquea Duceppea (*Slijed moje preobrazbe*) koji traje od travnja do listopada, završava 27. listopada kada je njegova preobrazba dovršena! – Pedesetogodišnji zaposlenik informatičkog poduzeća osjeća prazninu u duši, započinje dnevnik (18. travnja 2000); sutradan, slučajno, šef mu predlaže da sudjeluje s 10 posto kao dioničar poduzeća; on oklijeva, misli odbiti, zatim prihvati i prekida dnevnik (18. svibnja, utukao je mjesec dana!). Radi se o tipičnom dnevniku odlučivanja (*Dnevnik kojota*). – Gdje je bio prošle godine *Dnevnik (ne)poslušne djevojke* koji nisam primijetio, a trajao je od listopada do prosinca 1999, ponovno počeo u veljači i prekinuo u lipnju? Teško je slijediti skokove tog suludog dnevnika... kako to da se Jebou i Solye (*Intimni dnevnik mladog para*) zaustavljaju na pustopoljini 24. siječnja 2000, uz posljednje riječi: «bye, do sljedećeg susreta», dok na naslovnoj stranici na vrhu piše «Solye je ipak trudna!» Od tada, šutnja – bojim se najgoreg. Da, ima nešto patetično u tim prohtjevima, lutanjima, komadima rasutog života. Često imam dojam da prolazim krajolikom nakon oluje...

Subota, 4. studeni, 10 sati

...da bih se umirio čitam moje dnevničare duge plovidbe, vraćam se Mongolovoj razboritosti, Zubyjinoj senzibilnosti, Liloovoj svakodnevnici; Luciolinim uzbuđenjima – tako različitim stilovima! Svake večeri kao da ih dolazim pokriti svakoga u svojem krevetu, osim ako oni zapravo ne dolaze pokriti mene... Također mi je drago što se oni međusobno čitaju: Idealist je upravo otkrio, poput mene, naknadno, Frannie no priznanje da je lagala, zatim se latio čitanja njezinog dnevnika, koji mu se svidio. I ja, koji također čitam i volim Frannie, vrlo sam

...da bih se umirio čitam moje dnevničare duge plovidbe, vraćam se Mongolovoj razboritosti, Zubyjinoj senzibilnosti, Liloovoj svakodnevnici; Luciolinim uzbuđenjima – tako različitim stilovima! Svake večeri kao da ih dolazim pokriti svakoga u svojem krevetu, osim ako oni zapravo ne dolaze pokriti mene...

zbunjen. U svojem jučerašnjem nastavku ona u pojedinosti opisuje svoje lakomo iščekivanje knjige *Dragi ekranu...*, ritual kupnje, sjenu ljubomore koja ostaje, i to kako se uoči čitanja, koje nakratko odgađa kako bi užitak duže trajao, unaprijed obilježuje. Da li ona zna da sam ja ovdje, s ove strane ekrana, i da sve to vidim? Ugodno je biti iščekivan, no stanje je prije uznemirujuće... Moja bi kazna bila – ili će biti – njezino razočaranje!

18 sati

Završio sam računanje. Brojke koje ću dati treba shvatiti kao pokazatelj, ne više od toga. Moja metoda nije precizna. Prošle godine računao sam on line dnevnik koje su navodili krugovi, čak i ako su oni već dugo u zastoju. Trebao sam naprotiv eliminirati svaki dnevnik koji nije aktivan više od mjesec dana. Da budem dosljedan (i da pojednostavnim stvari!) nastavio sam tako neskrupulozno postupati. S druge strane, neke siteove nisam mogao otvoriti. Prepostavimo dakle da se moje greške u neračunanju nekih dnevnika i računanju nepostojećih poništavaju! Prednost je ovogodišnjeg istraživanja što ga je dosta lako provesti (premda je trajalo nekoliko dana...). Prava bi metoda bila promatrati neprekidno, napraviti karticu za svaki on line dnevnik, zatim za svaki novi, bilježeci njegovo trajanje, ritam... eto ideje za Frannie, jednog dana ona će tražiti temu za magistarski rad!

Pronašao sam dakle 126 dnevnika. To je skoro dva puta više nego 67 prošlogodišnjih. Od tih 67, njih 48 je preživjelo, 19 iščeznulo – zapravo vjerojatno više: recimo da ima dvije trećine preživjelih – što nije loše – i mnogo više novopristiglih.

Spol dnevničara: 72 žene, 49 muškaraca, 4 para i 1 neodređen slučaj: otprilike 60 posto žena i 40 posto muškaraca (isto je s dnevnicima koji nisu na Internetu).

Trajanje dnevnika je:

Manje od tri mjeseca – 18

Od tri mjeseca do godinu dana – 47

Između godinu dana i dvije godine – 38

Između dvije i tri godine – 14

Više od tri godine – 7

Dakle 65 dnevnika (oko 50 posto) traje kraće od godinu dana. Ako ima više dnevnika koji traju duže od godinu dana nego onih koji su preživjeli od prošle godine (da li me pratite?), to je zato što su se u mojem polju proučavanja pojavili dnevnik koji su 4. studenog 1999. bili on line drugdje ili uopće nisu bili on line (slučaj Tuborg).

Nedjelja, 5. studeni

Dan kada sam trebao završiti... no igrat ću produžetke. Danas nisam uopće imao vremena za pisanje. Dajem si malu odgodu pa ću onda dovršiti ovaj povratak temi.

Ponedjeljak, 6. studeni, 22 sata

Prije nego zatvorim dućan slažem mnoštvo sitnica...

Što je novoga?

Nabacano: Vanicaramel, koju ne poznajem, mi je pisala; vidjevši pseudonim zamišljao sam derište, no radi se o obiteljskoj ženi, profesori u pariškoj regiji, koja vodi simpatičan dnevnik, tipa kronike pune dobrog raspoloženja; ona smatra da intimni dnevnik na mreži nije moguć – o tome smo raspravljali. – Claudio, slikar s fluidnim brakom, odlučio je nastaviti svoj dnevnik, a ohrabirili su ga čitatelji: uh! – Pisao sam voditelju kruga «Moj dnevnik» (u što se ja pletem?): počeo je u travnju, simpatičan je, pun dobrih namjera, no čini se da ga stvarnost ne slijedi: jučer sam otvorio 29 najavljenih dnevnika – samo dva traju (Crusoe i Artur); savjetovao sam mu da dopusti odgovor putem e-maila. – Jesu li se Zuby i Frannie dogovorile? I Zuby je prikazala kako joj je u subotu stigla knjiga *Dragi ekranu...*; i od tada obje šute: jao! No moja knjiga je tako duga... – Primio sam narudžbu za Thierryja Tuborga: verzija njegovoga dnevnika 1995 – 2000, oko 500 kartica, fotokopirana, koju je priredio autor...

I tako dalje!

I tako dalje...

Utorak, 7. studeni, 2000.

Zašto ne uspijevamo zatvoriti dućan? Sve sam rekao, no zakačim se za svojeg primatelja. Mi smo kao dva prijatelja

iz gimnazije. Pratim ga do kuće, pričamo, onda on mene prati do moje kuće, nemamo razloga s tim prekinuti! Osim što je njemu sada stvarno dosta, a ja to nisam ni primijetio! U životu je takva situacija neugodna. No ovdje, vi ste otišli, ja nastavljam posve sam opširno razlagati – i to nije strašno!

I zatim, uvijek je teško napustiti, da bismo se upustili u budućnost koja je možda prazna...? Ipak imam zalihe, povezane s onim što ostavljam... osam-naestog, izlaganje na seminaru «Geneza i autobiografija» o skicama za prvi tom *Nepomičnog vremena*: Claude Mauriac je majstor hiperteksta, virtuoz citiranja... Dvadesetčetvrtog u Besançonu, nastup na konferenciji «Prešućivanja sebe», i Bog zna je li cyber-ja kadar prešutjeti! Zapravo više namjeravam propitati savjest o svojim bizarnim prikripanjima pred fikcijom... No poslije? «Što nam lijepoga pripremate?» «, kažu ljubazno oni koji nisu pročitali vašu posljednju knjigu...

18 sati

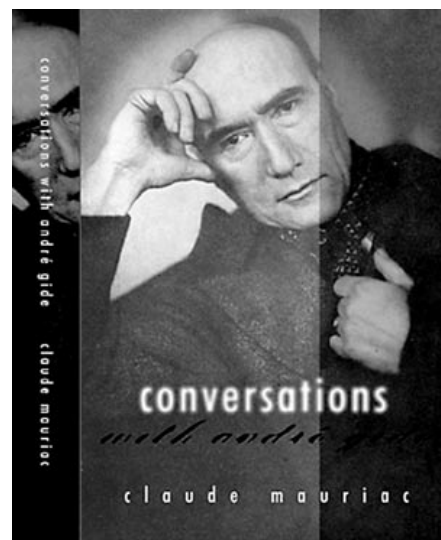
Liloo je nabavila knjigu *Dragi ekranu...*, njezina prva gesta bila je pogledati indeks, i osjetila se povrijeđenom načinom na koji govorim o njoj. O tome piše u svojem dnevniku, no umiljato budući da zna da ga čitam, i da pokaže kako je dražesna, nipošto glupača, kakvom je prema njezinoj tvrdnji ja vidim. Ona me ne želi povrijediti i usprkos svemu je zadovoljna što se o njoj govori u jednoj knjizi. Znao sam da ću je naljutiti... S vremenom mi je postajala sve simpatičnija, no trebalo je ostaviti trag tog upoznavanja. U samoj sam knjizi priznao krivnju. A u pismu koje sam joj upravo poslao, objašnjavam joj u kojem smislu treba shvatiti pridjev «bezazlen» – kao prirodnost njezinog dnevnika, koji izbjegava, kažem joj, svaku autocenzuru i traženje efekta, i čini je vrlo ranjivom. Ima malo dnevničara na Internetu koji pišu takvim tonom: ona je živući dokaz mogućnosti intimnosti, i rizika koje ona donosi. Na čitatelju je da bude dostojan takvog povjerenja, ili da se povuče. – To me mučilo čitavo poslijepodne – čitao sam Claudea Mauriaca, i naletio sam na ulomak (str. 266) koji ću preuzeti, budući da kazuje ono što osjećam. Pred Léautaudom on je kao ja pred Liloo. Ostavljam vas s njim. Vratit ću se sljedećeg listopada s novim meditacijama, sljedeće godine završit ću inventuru do 4. studenog, obećajem... Do viđenja?!

Pariz, ponedjeljak 6. prosinac 1954.

Čitajući dnevnik Paula Léautauda, čudim se miru s kojim on izlaže jadne priče jednog jadnog života. Nije da me ne zanimaju: smatram ih zabavnima, kadikad čak dirljivima. No mogućnost komičnog uvijek je prisutna: dovoljna bi bila ironijska namjera čitatelja. No osobne tajne su previše teške (pomišljam na svoje, u mojem dnevniku, u kojemu odsada koliko mogu izbjegavam egoizam) a da bismo riskirali da vidimo kako se s njima ismijavaju. Poruga koja uvijek potencijalno postoji u jednome ja prema drugome čini da najčešće odustajem od toga da se izložim, zanemarujući svaku referencu na moj osobni život (...).

Léautaudov primjer (nakon nekih drugih) pokazuje mi da sam možda u krivu što se tako čuvam od sebe samog; da je u takvoj vrsti svjedočanstva iskrenost sama po sebi vrijednost, ili je to prije točnost prikaza, poštovanje činjenica – i da što više skupljamo tu vrstu malih osobnih informacija, više pružamo oružje protiv sebe samih, no više također okušavamo sreću u osvajanju nekih bratskih srca punih razumijevanja. ☑

Prevela s francuskog
Gordana Crnković

Usta puna meda

Zbog mišljenja da sve što kažu mora nositi pečat sitnoga zadovoljstva, Nizozemci piju kavicu, hodaju po uličici, sjede u autiću i odlaze na putić oko svijeta

Gioia-Ana Ulrich

Nizozemski jezik stranci uglavnom smatraju ružnim i mnogi tvrde da Nizozemci govore kao da su potpuno promukli (a u gorj verziji, kao da povraćaju!). U australskim novinama *The Dutch Courier* jednom je stajalo kako pisani Nizozemski izgleda kao da je netko sjeo na pisaču mašinu. Nizozemski je zapravo oblik njemačkoga koji se snažno oslanja na engleski i francuski jezik, iako će svaki Nizozemac vatreno proturječiti toj tvrdnji, a poneki bi se čak mogao naći uvrijeđenim. I to iz dva razloga: Nizozemci se smatraju posebnim, neobičnim narodom, pa njeguju njima svojstven imidž u Europi (poput Engleza koji se čak i ne smatraju Europljanima), a osim toga, još i danas postoji veliki animozitet prema Njemačkoj te baš i nije zgodno njihov jezik uspoređivati s njemačkim. (Stoga svakom strancu savjetujem da se u Nizozemskoj služi engleskim, a ne njemačkim jer bi u protivnom mogao imati čak i neugodna iskustva.) Zapravo je vrlo smiješno njihovo neprijateljsko raspoloženje prema Nijemcima, jer nakon duljeg boravka u Nizozemskoj i upoznavanja s njihovom kulturom i poviješću, nije teško zaključiti da su veoma povezani upravo s njemačkom kulturom, a uza sve to neprestano se s njima uspoređuju. Na amsterdamskom fakultetu sam, slušajući predavanja iz nizozemske književnosti, bila svjedokom ove moje tvrdnje jer gotovo da nije bilo predavanja na kojemu profesor nije povukao paralelu s nekim njemačkim književnim djelom ili autorom. No, mora se priznati da je nizozemska književnost, iako pokriva malo jezično područje, tijekom stoljeća dala mnoge značajne autore, a suvremenih pisaca ima vrlo mnogo i veoma su plodni. Po broju pjesnika i publiciranih zbirki pjesama u međunarodnim razmjerima, Nizozemska se svake godine nalazi na trećem mjestu, nakon Japana i Islanda.

"Opasne" sličnosti

No, vratimo se jeziku. Budući da je sličan njemačkom, poznavatelji njemačkoga mogli bi zaključiti da ga je lako naučiti. To vrijedi za početnike koji će vjerojatno s lakoćom svladati osnove, no problem se pojavljuje kad se jezik počne koristiti na višoj razini, tada upravo ono što je odmoglo u početku može postati najveća prepreka – sličnosti mogu prouzrokovati niz pogrešaka. Korištenje mnogobrojnih vokala i diftonga, kombinacije riječi i rečenice konstrukcije razlog su što pisani jezik izgleda komplicirano, no u gramatici i izgovoru Nizozemski je vrlo dosljedan. Glasovi koji strancima zadaju najveće glavobolje su guturalni 'h' (u pisanom jeziku 'sch' i 'g'), razlika između guturalnog i mekog 'h', diftonzi poput 'ui', 'ij' i 'ei' te razlika između dugog i kratkog 'a' (kao u primjeru 'man' /čovjek/ i 'maan' /mjesec/). Ako nikad niste čuli nizozemski jezik, a spremni ste za eksperimentiranje, zlobnici preporučuju da, primjerice, s ustima punim meda pročitate nešto na nizozemskom, pa ćete točno znati kako zvuči.

Neki smatraju da se karakter jednoga naroda oslikava u jeziku. Jedan od primje-

ra u nizozemskom nevjerojatno je isforsirana i meni iritantna navika da se u svakodnevnom, razgovornom jeziku, koriste deminutivi. To je navodno proizašlo iz

na nijedan jezik ne govori odlično, znanje koje imaju dostatno je za jednostavnu konverzaciju. Nemaju komplekse pa govore, makar krivo ili loše, ali se služe stranim jezikom, dok kod nas većina ljudi nema hrabrosti otvoriti usta dok nije potpuno sigurna da dobro vlada jezikom. Nizozemci se uglavnom služe taktikom da strani jezik prilagođavaju materinskom,

vati da pazite kojim kvartom u gradu se krećete zbog visoke stope kriminala. Nekoliko dana prije mog povratka u Zagreb u tramvaju su pokušali opljačkati moju kolegicu Nizozemku, no srećom zaskočila je džepara prije nego je s njezinim novčanikom uspio petama dati vjetra. Naravno da takvih slučajeva ima svugdje, no najironičnije u cijeloj priči je to da me ona netom prije uvjeravala kako joj se tijekom deset godina života u Amsterdamu nikad ništa nije dogodilo. Amsterdam može biti opasan za turiste na koje danonoćno vrebaju. Najopasniji je, po mojem mišljenju, Rotterdam, najveći lučki grad, u kojem danas ni usred bijela dana u nekim dijelovima nije moguće hodati s mobitelom u ruci – usred razgovora jednostavno ti ga istrgnu iz ruke i pobjegnu, dok šetnja po nekim kvartovima bijelcu može biti opasna po život.

Ležerna "visoka" kultura

Kulturni život u cijeloj zemlji izuzetno je bogat, pogotovo u Amsterdamu, definitivno najljepšem gradu Nizozemske, uz mnogo manji i meni najmiliji Haarlem. Imala sam sreću sjediti u legendarnom amsterdamskom Concertgebouwu, otići na kazališnu predstavu u Amstelveen i na koncert u Beurs van Berlage u Amsterdamu. U Beurs van Berlage nekad davno održavali su se sajmovi, a sada je to velika koncertna dvorana i muzej (zanimljivo je da je ondje 2. veljače proslavljeno kraljevsko vjenčanje nizozemskog prijestolonasljednika Willema Alexandra i Argentine Maxime). U dvorani Berlage prisustvovala sam koncertu nizozemskog pijanista Polo de Haasa. Bila sam oduševljena jednostavnošću cijeloga događaja – pijanist je počeo preludirati prije nego su svi gosti zauzeli svoja mjesta, tijekom koncerta ljudi su izlazili na piće, nije bilo dovoljno tiskanih programa, pa je organizatorica jedan posudila od mene kako bi na pozornici uz uvodnu riječ mogla pročitati redosljed skladbi. Na koncertu je također gostovao mladi pjesnik Mustafa Stituuou koji je čitao iz svoje nove zbirke, a u stanci smo se okrijepili posebnim koktelom *Polo de Haas*.

Prije odlaska u Nizozemsku idealizirala sam tu zemlju, kao što gotovo svi mi idealiziramo zemlje zapadne Europe. No, boraveći ondje shvatila sam da tamo neke stvari uopće ne funkcioniraju kako treba (da vlakovi kasne, da im je zdravstvena skrb loša) i da kod nas sve baš i nije tako loše kao što mislimo. Nizozemska je lijepa zemlja koja oduševljava izvana (iznutra nešto manje) i uz malo truda i dobre volje pruža mogućnosti za miran i lagan život. ☑

mišljenja da sve što kažu mora nositi pečat sitnoga zadovoljstva, pa tako Nizozemci piju kavicu, hodaju po uličici, sjede u autiću i odlaze na putić oko svijeta.

Strancima uistinu treba puno vremena da se priviknu na nizozemska imena i njihov grafički izgled, jer ih imaju mnogo i veoma su duga. Iza nadimka osobe koju zovu Dina obično se krije kilometarsko ime poput Arnoldina Susanna Nanette Van Loenen Boersma-Waterdrinker. Stoga su mnogi dobili nadimke koji danas zapravo funkcioniraju kao normalna imena (Pieter – Piet, Johannes – Hans ili Joopi, Hubertus – Huub).

Strani jezici

Nema Nizozemca koji ne govori barem jedan strani jezik. Engleski je najrasprostranjeniji, a mnogi znaju njemački i francuski. Najčudnije je zapravo što veći-

tako da, primjerice, engleske riječi izgovaraju prema nizozemskim pravilima. Često sam se zgražala nad njihovim izgovorom engleskoga – na primjer, riječ *lucky* izgovaraju kao 'lūki' (odnosno kao njemački *u* s preglasom). Budući da engleski ondje odlično prolazi, mnogi stranci koji ondje žive ni nakon nekoliko godina provedenih u Nizozemskoj nisu naučili jezik.

Najviše me iznenadio omalovažavajući stav Nizozemaca prema vlastitu jeziku. Čak i na fakultetu bila sam tretirana kao rijedak primjerak čudaka jer govorim i želim usavršiti njihov *beznačajan* jezik. Ako ste stranac i govorite njihov jezik, Nizozemci su nevjerojatno počašćeni i zadivljeni, a ako doznaju da ondje ne kanite ostati zauvijek, bit ćete popuno integrirani u njihov život, bit će potpuno iskreni prema vama i truditi će se da vam ugone koliko god je to moguće. Najviše će vas savjeto-

kazalište

učini ono, a na kraju kad bi bilo razumljivo neko konkretno rješenje na razini donošenja zakona, svi ustuknu.

vila da je u takvim situacijama bolje šutjeti. Scena seksualnog uznemiravanja izvedena na pozornici EXIT-a uspjela je srušiti neke od tabua.

obzira na obrazovanje i društveni ugled koji su postigli, kao posljedicu nedovoljne i neprikladne socijalizacije zadržavaju pravo na diskriminaciju prema drugom spolu kao nešto *normalno* i društveno *prihvataljivo*. Paglia u spomenutom eseju ukazuje na iznimku ljudskih jedinki. U životinjskom svijetu mužjaci su ti koji se kite i razmeću svojom ljepotom, a ženke su neugledne, kako bi bile što neupadljivije dok zaklanjaju mjesto na kojem čuvaju svoje potomstvo. U patrijarhalnom se društvu podrazumijeva da se žene krase uresima, a muškarci nadmeću pokazujući ih kao svojinu i neotuđivu lovinu. U tom je slučaju žena tek mjerilo samoljublja muškarca. Ženama preostaje ili postati žrtvom, ili se koristiti prokušanim *ženskim* sredstvima da bi se domogle željenog cilja. One koje ne pristaju *ni na jednu* od ponuđenih opcija čeka krvavi put do uspjeha.

Sveučilišne zloupotrebe seksualnosti

Seks jest moć, koja je kao i svaka druga moć nasilna. Dakle, silovanje, a jednako tako i svaki drugi oblik seksualnog zlostavljanja (pod kojim smatram i verbalno uznemiravanje), događa se i u sjeni seksa

Uz 5. radionicu kulturalne konfrontacije

Ivana Slunjski

Tema pete Radionice kulturalne konfrontacije bila je seksualnost. Točnije, *druga strana seksualnosti*. Baš ta strana seksualnosti. Ona koja je sve ono što seksualnost nije, a takvim se naziva. Znamenita Freudova teorija seksualnosti poziva se na slijed ponašanja unaprijed određen "pamćenjem vrste", kao orijentir partnera suprotnog spola kojima je konačni cilj koitalno sjedinjenje genitalija. Danas se psihoanaliza u mnogome odmaknula od Freudova tumačenja seksualnosti kroz instinkt i nagon. Seksualnost se više ne poistovjećuje s isključivo biološkim i evolucijskim determiniranjem nagona, već se tumači kao svojstvenost čovjeka koja se izgrađuje tijekom života svakog subjekta. Camille Paglia u eseju *Seks i nasilje ili priroda i umjetnost* vidi seks kao mjesto preklapanja čovjeka i prirode, svojevrzni atavizam u kojem priroda preživljava, gdje moralnost i ispravnost postupaka *izmiču kontroli* svodeći se na animalni nagon.

Stupnjevi seksualnog uznemiravanja

Ljudska svijest sputana je životinjskim nagonom, a civilizacija djeluje kao štit od snage prirode. Svako seksualno uznemiravanje, od neugodnih pošalica i drskog dodirivanja, do smjelog i otvorenog iznuđivanja tjelesnog kontakta, često prethodi brutalnijem stupnju zlostavljanja i uskraćivanja slobode – silovanju. Paglia na formulaciju silovanja kao čina nasilja, ali ne i seksa, na iskazivanje moći pod klinkom seksa, pristaje tek djelomično. Seks jest moć, koja je kao i svaka druga moć nasilna. Dakle, silovanje, a jednako tako i svaki drugi oblik seksualnog zlostavljanja (pod kojim smatram i verbalno uznemiravanje), događa se i u sjeni seksa. Seksualno zlostavljanje izraz je želje za moći koja je inherentna i prirodi i civilizaciji. Takav oblik agresije može kontrolirati samo društvo u cjelini. Društvo bi trebalo biti ženina zaštita od spolne agresije. Agresor ili blago rečeno uznemiravatelj je muškarac koji je izmakao kontroli društva. Zašto ne i žena? Za one koji bi mogli pronaći prigovor ovakvu razmatranju u neargumentiranom prozivanju feministica kao mrziteljica muškog roda reći ću da je ženama strano i neprispodobivo (i neprirodno) nasilno prodiranje u integritet drugog tijela. Psihoanalitičari tumače da svaki muškarac u sebi nosi djelić nad kojim vlada njegova majka (time i svaka druga žena) čije se prisutnosti nikad u potpunosti ne može riješiti. Muški hormon testosteron muškarcima u ključnim trenucima pruža mogućnost dominacije nad ženama, što im daje sigurnost i prividni nadzor (moć) nad roditeljicom. Problem seksualnog uznemiravanja u zadnje je vrijeme, za našu puritansku sredinu, vrlo eksponiran u javnosti, posebice u tiskovinama. Zna se da *postoji*, o tome se *priča*, sa svih strana padaju prijedlozi da se učini ovo, ili da se

foto: Nenad Hrgetić

Iako sveučilišta ne bi bilo da nema studenata, situacija se još uvijek promatra s krive strane: studenti zauzimaju najniže mjesto na skali vrednovanja

Nedodirljivi nasilnici?

Seksualno uznemiravanje na sveučilištu bio je predmet jedne od scena pripremanih na Radionici. Uz uobičajene prepreke ustajalog društva nenaviklog na promjene, na sveučilištu se susrećemo s još jednim čak i većim problemom. Sveučilište čini unutar postojećeg društvenog sustava zaseban zatvoreni hijerarhizirajući sustav u koji je nemoguće doprijeti izvana. Iako sveučilišta ne bi bilo da nema studenata, situacija se još uvijek promatra s krive strane, studenti zauzimaju najniže mjesto na skali vrednovanja (o studenticama da i ne govorimo) i njih tek očekuje borba za viši položaj. Oni koji se jednom počinju uspinjati poduzet će sve da se na teško stečenom položaju i održe, pa čak i ako se to protivi njihovom prvobitnom dubokoistinskom uvjerenju. Niži asistenti štite niže asistente, viši asistenti štite više, profesori štite profesore i tako redom. Riječ studenta protiv riječi profesora ne vrijedi apsolutno ništa. Kad profesor nešto kaže, onda to stoji i nitko se ne pita zašto je to tako. Kad student pokuša reći nešto što nije u skladu s interpretacijom profesora (i ne samo na razini usvojenoga gradiva), morat će upotrijebiti vrlo jake argumente i svu svoju imaginaciju (što i nije tako loše jer uči razmišljati) da bi ga opovrgao. Kad profesor zaleđe čuva drugi profesor, taj je zid gotovo nemoguće probiti. Da bi se raskrinkali neregularni postupci profesora, uz neoborive materijalne dokaze potrebna je riječ *još jednog profesora* koji pritom riskira vlastiti status, a nad glavom mu visi izgon iz reda. Povlašteni položaj nerijetko služi kao pokriće za razne seksualne malverzacije, a ako nešto i izbije na vidjelo, obično se stvar zataška uz eventualni usmeni ukor profesor. Njegov status time nije poljuljan, dok studentica (u većini slučajeva) ili student (rijetko) time dobiva biljeg koji nosi toliko dugo dok je dio sveučilišnog sustava. Mnoge zlostavljane studentice stoga se drže pra-

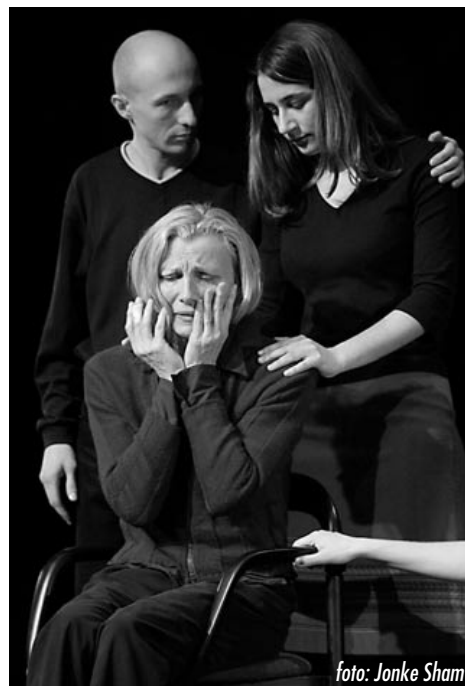

foto: Jonke Sham

Odjeća ne čini žrtvu (silovanja)

Govoriti o tamnoj strani seksualnosti scenama koje uključuju homoseksualizam, seksualno zlostavljanje na sveučilištu i javnim mjestima kao što je gradski prijevoz, te spolnim bolestima, u kazalištu dakako ne predstavlja novost. Novost je, a prije svega i hrabrost, govoriti na takav eksplicitan način spremno dočekujući različito usmjerene reakcije gledatelja, a svaku intervenciju koja vodi do razrješenja problema (barem kazališno predodređenih) prihvaćajući dobrodošlom. Scena seksualnog uznemiravanja isprva mi se činila krivo postavljenom. Provokativno odijevanje studentica s namjerom da zadržaju što bolju ocjenu, kao i kasnija pritužba na nepravredno dodijeljene ocjene djelovali su kao da se udaljavaju od biti, od iskazivanja nadmoći profesora kroz manipulaciju seksom. Međutim, pokazalo se da glavnina problema leži upravo u tome. Činjenica je da pojedini muškarci bez

Izlazi

Najviše što jedna osviještena studentica može učiniti iz podčinjene pozicije jest savzeti vijeće studenata koje će tada stvar podastrijeti dekanu i nadređenim tijelima. Uistinu, pokazalo se da je iz EXIT-ova gledališta na pozornicu izašla JEDNA upravo takva djevojka, koja je situaciju seksualnog uznemiravanja uistinu osjetila na vlastitoj koži i koja je smogla snage tužiti profesora: čak i napisati famoznu pismenu tužbu "u dva primjerka" s punim potpisom i brojem indeksa. Proces je još uvijek u tijeku. Za pretpostaviti je da će ishod spora rijetko biti donesen u korist studentice toliko dugo dok pozicija profesora bude zaštićena zakonom. Ako bi studenticama prešlo u praksu prijaviti *svaki takav slučaj* i ako bi se svaki takav slučaj razmotrio, vremenom bi se nešto moralo promijeniti. Teško da će iskustvo s Radionice direktno biti preneseno u saborske klupe i utjecati na učinkovitost i svrsishodnost donošenja zakona (premda je brigu za pokretanje novog zakona o seksualnom uznemiravanju i zlostavljanju na Sveučilištu tijekom same Radionice na sebe preuzeo Hrvatski pravni centar), ali ne može se osporiti da su se u percepciji gledatelja dogodile i neke promjene. Dokaz tomu svakako je nelagodnost i negodovanje proizišlo iz nemoci da se nešto učini, a koje se moglo osjetiti u gledalištu. Iako je u publici bilo pokušaja da se čitava scena okrene na šalu, čak su i BBB navijači vremenom prestali dobacivati seksističke komentare studenticama, prihvativši ozbiljnost njihove situacije. Svatko od prisutnih gledatelja nad tim će se problemom ako ništa drugo bar duboko zamisliti. Najveći uspjeh je što je scena igrana pred netipičnom kazališnom publikom najrazličitijih profila, koja se ovaj put, umjesto da se udobno namjesti u vlastite fotelje pred tv ekranima, uhvatila ukočac s *neuhvatljivim* pričama o seksualnim maskama nasilja. ▣

kazalište

li konkretni prijedlozi zakonskih promjena kojima bi se mogle izbjeći vrlo osobne tragedije.

majka polaže pravo, udjeljuje mu misiju koja se prenosi s koljena na koljeno. Kći može pobjeći od majke i živjeti svojim ži-

može formirati svijet u kojem će heteroseksualci poštivati izbor homoseksualaca, ali i obrnuto. No, korak po korak: prvi cilj je

če kako je dotični profesor blagonaklon prema izazovnije odjevenim studenticama. "Je li tebe on seksualno uznemiravao? Očito, nije!" Druge dvije studentice nekoliko građana je optužilo da izazivaju, maltene uznemiravaju profesora svojim načinom odijevanja. Iako su u većini publike u EXIT-u naišle na neodobravanje, takve primjedbe oslikavaju prevladavajući stav društva koje u krajnjoj konzekvenci redovito dio krivnje za silovanje nalaze u žrtvi, prisiljavajući je da prođe kroz možda još veću torturu i traumu od samog silovanja, ako se uopće odluči na tužbu. Kako eliminirati neobičan logički sklop u kojem se nasilje opravdava privlačnošću žrtve?

Šlatanje po tramvajima

Scena uznemiravanja u tramvaju svima je bila vrlo prepoznatljiva: koristeći gužvu, nasilnik se neugodno naslanja na djevojku; pomakne li se ona, on je slijedi, ostali putnici se prave da se ništa ne događa, to nije njihov problem. Djevojka je pritom oličenje straha: tko zna na što je sve taj spreman, što će se dogoditi ako izađu na istoj stanici – ova nije-ma scena sugestivno je dočarala jedan oblik neverbalnog nasilja. U četvrtoj sceni, djevojka zaražena *chlamidijom* želi upozoriti bivšeg momka koji ju je zarazio tom lako izlječivom spolnom bolešću bez očitih simptoma, ali s teškim posljedicama ako se ne liječi. Poznato je da se muškarci, koji nemaju obavezu redovitih ginekoloških pregleda, gotovo nikad ne liječe od takvih bolesti, pa ih ponovo prenose partnericama. Momak ignorira djevojku, samouvjerenije niječe da ima ikakvu bolest, novoj djevojci tvrdi da je riječ o ljubomornom ispadu bivše, a njegov agresivni i glupi otac istjeruje djevojku ("Kakve su to laži, što će reći susjedi?").

Političnost seksualnosti

Žrtva nasilja ne postiže mnogo, bilo zbog straha (kao djevojka u tramvaju), bilo zbog opravdane ogorčenosti zbog koje iz principa ne želi ući u dijalog s opresorom (kao kći lezbijka), a najviše zbog osamljenosti, jer ova radionica bavi se upravo oblicima nasilja kod kojih društvo nema razumijevanja za žrtvu. Publika istražuje kako prevladati strah, kako pronaći pragmatične strategije kojima se može neutralizirati nasilnost opresora, i traži nekog tko bi pružio podršku, solidarnost, medijatora koji će pomoći da se sukob premjesti na područje dijaloga. Između majke i kćeri lezbijke možda će stati sestra, između diskriminirane studentice i sveučilišta kao konzervativne institucije koja ne želi da se mute vode njezina ugleda stat će osviješteni profesor, a solidarnost tražimo od kolegica, od nezainteresiranih putnika tražimo da se suprotstave nasilniku u tramvaju, autoritativnog oca nastojimo instrumentalizirati da se njegova agresija okrene u korist žrtve opresije; ponuđena rješenja svakako odlikuje raznovrsnost, iako neće sva uspjeti, i nisu sva dobra. Sve češći izlasci gledatelja na scenu dobar su znak da Radionica uspijeva potaknuti ljude na aktivnu borbu protiv vrijeđanja, ponižavanja i nasilja nad njihovom slobodom i dostojanstvom njihova tijela. ☒

Građani sve vičniji politički dijaloga

Publika istražuje kako prevladati strah, kako pronaći pragmatične strategije kojima se može neutralizirati nasilnost opresora, i traži nekog tko bi pružio podršku, solidarnost, medijatora koji će pomoći da se sukob premjesti na područje dijaloga

Uz 5. radionicu kulturalne konfrontacije, posvećenu drugoj strani seksualnosti

Tin Perkov

Veliki uspjeh Boalova teatra u Zagrebu! Očito atraktivna, ali i teška tema seksualnosti okupila je velik broj zainteresiranih za koje je dvorana Teatra EXIT bila premalena, ljudi su i s nogu pratili prizore i intervenirali na sve načine koje Boal priznaje i ne priznaje, Joke-ri su hrabro kormilarili nebrojnim uputama, pitanjima i izlascima gledatelja na scenu, za njih je vrijeme prolazilo i prebrzo. Četiri naporna sata, provedena u sećiranju nasilnih postupaka iz svakodnevice i nalaženju načina kako se nositi s napadima na vlastitu spolnost, korisnija su nego uobičajeno četverosatno, a često i duže čekanje novinara da petro predsjednika stranaka vladajuće koalicije izađu iza zatvorenih vrata i udijele šturu izjave o pitanjima od nacionalne važnosti, poput broja članova užega kabineta. Ova usporedba samo je prividno neodgovarajuća, jer sukobi koje smo vidjeli na sceni EXIT-a jesu politički, uvijek podsjećaju na širi društveni problem prikazivanjem situacija u kojima se on izravno reflektira na svakodnevne živote. Voditeljica projekta Nataša Govedić čak je najavila pomak prema legislativnom teatru, u kojem bi za scenama slijedi-

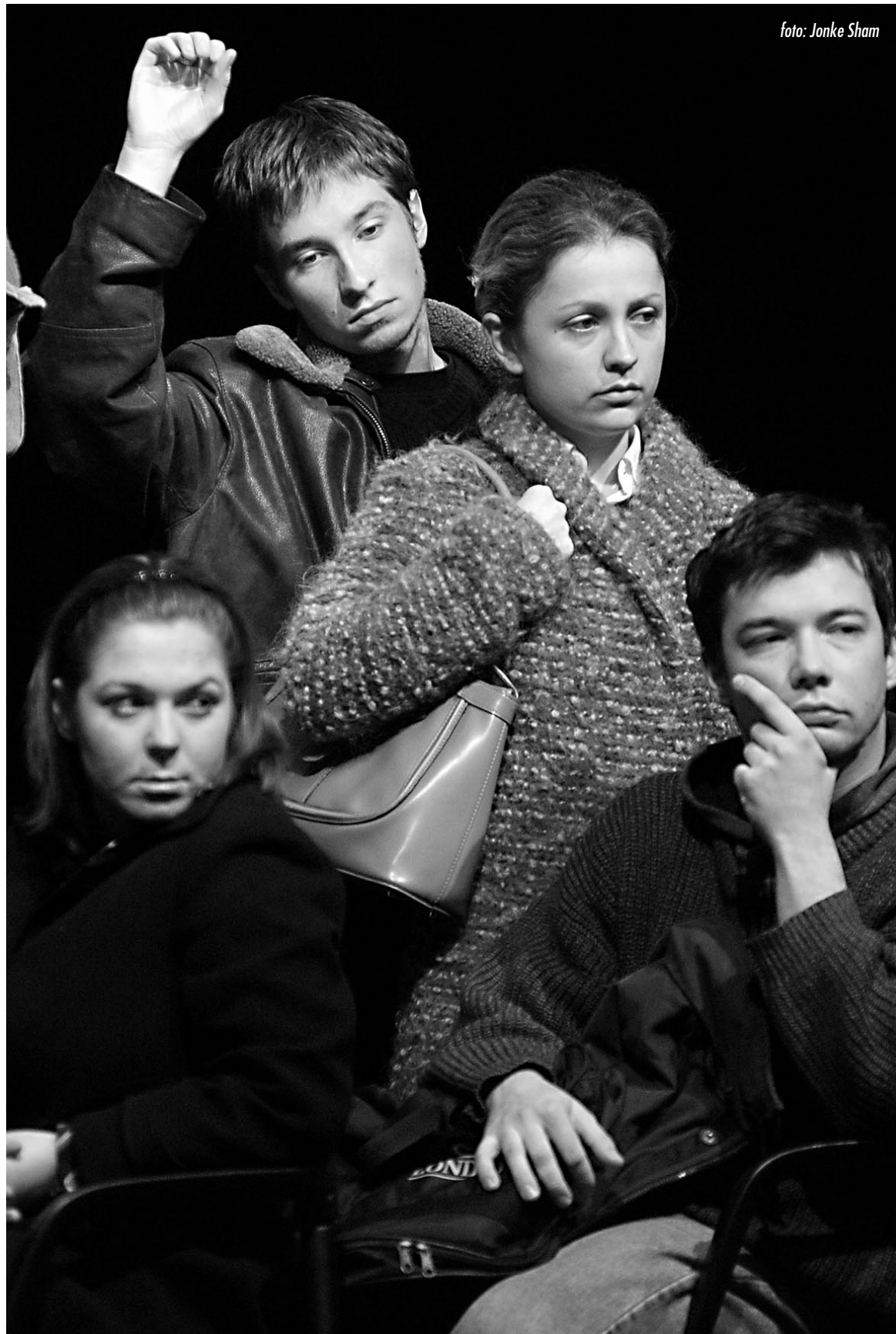

foto: Jonke Sham

Jedna sasvim normalna lezbijka

"Mama, ja sam lezbijka!" – ključna rečenica brojnih hollywoodskih filmova i tv-serija, na sceni teatra dobiva novu vrijednost, jer rasplet ima mogućnost promjene, višeznačnosti. "Sva su rješenja dobra!", rekao je Vili Matula na jednoj od prethodnih izvedbi, čime je izazvao negodovanje jedne gledateljice, s njezine pozicije svakako opravdano, ali moglo se izbjeći drukčijom formulacijom: dobro je da imamo *mного* rješenja, jer se u stvarnom životu često ne sjetimo *ni jednog*. Majka reagira nevjericom ("Ja ovo nisam čula!") koja se pretvara u srdžbu ("To nije normalno!"), agresijom koja proizlazi iz straha. Roditeljski šok kad uvide da njihova djeca počinju živjeti svojim životima, šok koji često rezultira grubim prekidom odnosa, u ovom slučaju je jači nego inače, jer je riječ o tijelu kćeri na koje

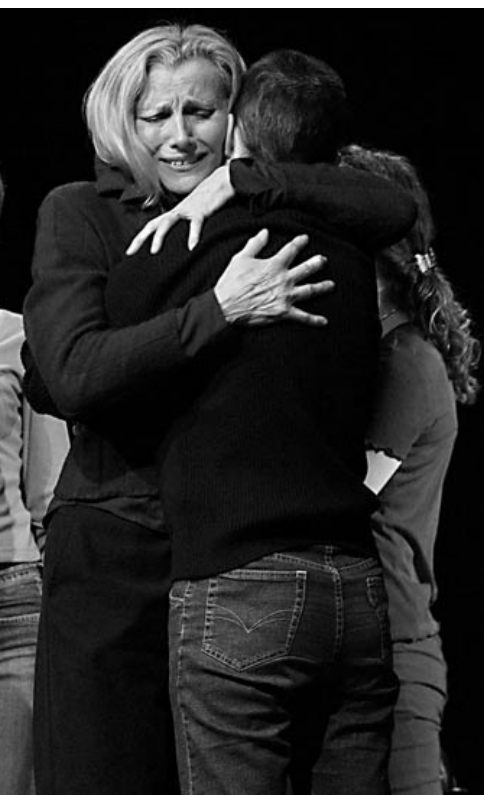
Sve češći izlasci gledatelja na scenu dobar su znak da Radionica uspijeva potaknuti ljude na aktivnu borbu protiv vrijeđanja, ponižavanja i nasilja nad njihovom slobodom i dostojanstvom njihova tijela

votom, ali ne može pobjeći od društva koje isključuje različitost. Zato je ovaj problem politički problem, a pokušaj da se prevlada sukob majke i kćeri ne treba shvatiti kao imperativ očuvanja velike sretne obitelji nego kao simboličan primjer borbe za nužni minimum društvene prihvatljivosti ponašanja suprotnog tradicionalnim normama. Boalov teatar besmislen je ako ne vjerujemo da se svijet može promijeniti, ako ne vjerujemo da se

osvijetliti moguće strategije nenasilnog rješenja sukoba s nasilnim opresorom, a time je već mnogo napravljeno.

Čelavi nasrtljivci sa sveučilišta

Scena seksualnog uznemiravanja na sveučilištu pokazala je koliko je rašireno olako shvaćanje tog oblika nasilja profesora nad studenticama. Neki su gledatelji zasuli optužujućim pitanjima studenticu koja je dobila lošu ocjenu jer nije ozbiljno shvatila pri-

kazalište

Premijere

Brutalne igre moći

Iako ova predstava u prvi plan stavlja motiv silovanja, ona je zapravo drama pravde i pravednosti

Uz predstavu *Igre u dvorištu* redateljice Hane Veček i redatelja Edvina Liverića

Emina Višnić

Svijet je (ovdje) podijeljen na dvije sfere: mušku i žensku. Jedna je moć, druga užitak. Jedna je sama, izdvojena, netipična. Druga je u grupi, čvrsta, uvijek ista. Ženska strana se pokušava približiti drugoj (muškoj), pokušava ući u nju, postati njezinim sastavnim dijelom. Ona (kao i uvijek izvrsna) Daria Lorenci u liku četrnaestogodišnje djevojčice ne želi podržati dodijelenu joj društvenu ulogu: njoj je zabranjeni noćni odlazak s dečkima s igrališta daleko zanimljiviji od igranja krpicama i lutkicama. Ona sjedi na «opasnim» mjestima jer joj se tamo sjedi, ona govori onako kako joj se hoće – općenito, ona pokušava živjeti život onako kako joj se hoće. Nju ne zanimaju lutke, već motori. Ona se ne boji nikoga. Ona nije tipična djevojčica i svim silama se trudi da to ne bude. Više bi voljela biti dječak jer njima su dopuštene puno zanimljivije stvari. Kako bi dokazala svoje pravo da penetrira u zatvorenu skupinu muške «škvadre», prolazi prikrivene obrede inicijacije, pokazujući tako da je drukčija od svih ostalih djevojčica i da je sposobna pridružiti se dečkima u njihovim avanturama: puši, priča o motorima, ispija piva «na eks». Međutim, oni je ne mogu prihvatiti kao ravnopravnu sebi (iako ona u svojoj naivnosti pomišlja da je tako), nego je svode na objekt, na objekt koji će im ove večeri pružiti puno bolju «zabavu» od uobičajenog lova zabranjenih riba. Ovoga puta uspjelo im je uloviti «ribu» koja se na kraju lova ne jede, već jebe.

Dva nasilja: suđenje i silovanje

Prostor i vrijeme u ovoj su predstavi podijeljeni u dvije drame: dramu koja prikazuje sâm čin silovanja i svu onu okrutnu i neumoljivu postupnu kauzalnost koja mu prethodi, i onu, jednostavnije strukturiranu, dramu suđenja u kojoj su svjetovi i dalje jednako oštro podijeljeni. Na jednoj strani su optuženi i njihovi branitelji (isti glumci igraju obje uloge). Optužene ispituje tužiteljica – ista ona Daria Lorenci koja začuđujućom lakoćom preobražava svoje tijelo i lik iz naivne i izmanipulirane djevojčice u pojavu sigurne, samosvjesne, snažne tužiteljice. Unutar ove druge drame ponavljaju se općeniti, ali preslabo poznati klišeji sudske – muške – prakse. Ne postoji dublje razumijevanje čina silovanja. Branitelji svoju obranu temelje na optuživanju žrtve: govore da nije vrištala i plakala, da se nije dovoljno branila, da je mogla – «a nije» – jače stisnuti svoju vaginu! Okrutno se razbacuju kvazispoznajama o fiziološkim procesima i reakcijama ženskog tijela. Uglavnom, sve se svodi na onu, na žalost uobičajenu frazu: *Sama je to tražila*. Namjerno ili iz neznanja (što ih nikako ne opravdava), suci ne žele prihvatiti mogućim da žena koja je izmanipulirana, prevarena, svedena na objekt, kojom su ovladali (i na fizičkoj i na psihičkoj razini), koja se boji, koja je po prvi put u životu suočena s izravnim seksualnim iskustvom (i to na tako okrutan

način), koja je naučila susprezati svoje emocije i koja se pokušava uzdignuti iz straha (više će puta ona u ovoj predstavi izreći: *Ja se ničega ne bojim!*), koja se našla u situaciji potpune prinudnosti, objektiviranosti, da ona u toj situaciji od preve-

kao dodatne i redundantne ilustracije onoga što je već jasno, očito, doživljeno. S druge strane, redateljski par Veček-Liverić geometrijski čistom i jasnom režijom snažno je istakao sukobe dvaju nepomirljivih svjetova te razliku između dramaskih vremena, i tako i prenaglasio krajnosti muškog i ženskog, moćnika (silnika) i žrtve zbog čega je predstava donekle ostala u dimenzijama apstrakcije. Međutim, iz hladnoće takve konstrukcije predstavu

njezina «krivnja»: ona svojevrijedno BIRA činiti ono što voli, ono u čemu UŽIVA. Oprečnost principa kojeg pokreće UŽITAK, koji se temelji na slobodnom izboru uma-tijela, koji teži oslobađanju od represije drugog principa koji se temelji na MOĆI i na njezinom stalnom iskazivanju kroz pritisak, kroz strogost odredbe, kroz ono što se stotinama godinama ustaljuje kao razumsko, sjajno je prikazana u sceni koja je upravo slijedila iza navedenog odgovora. Djevojčica se ljulja i uživa u tome: svojim tijelom, svojim umom, svojim emocijama (Daria Lorenci sjajno scenski uobličuje taj užitak), dok s druge strane, one muške, čujemo glas koji će se i kasnije ponavljati: «To je OPASNO!... Bolje ti je da...». I uvijek isti odgovor: «Ja se ničega ne bojim!» Istina je, da je POSLUŠALA, da se bojala, da nije bila tako uporna u svojoj želji da čini ono što joj pruža zadovoljstvo (pritom, važno je reći, na škodeći nikome drugome), ne bi bila silovana, ne bi joj se «to dogodilo». Međutim, opravdava li to čin nasilja? Je li kriv/a ona/j koji/a nasilje čini ili ona/j koji/a ga nije izbjegao/la? Sila gomile, sila zajednice uistinu je zastrašujuća. Samo joj se rijetki odupiru. Njezina moć počiva na strahu od izopćenja. Tko se tome strahu preda, tko ga odluči poštovati, pristaje na svaki zahtjev, ma kako brutalan on bio. Ta se gotovo pa pravilnost očituje i iz situacije onoga koji se protivio, koji je upozoravao. On na kraju pristaje na ono što «škvadra» (= društvo) od njega traži. Dapače, biva prvi u nizu silovatelja i zaslužen, jer kao takav (slab) izdaje svaki princip, biva najstrože kažnjen. Možda ima i paradoksa u toj situaciji: netko bi mogao reći da je nepravdno kažnjen onaj koji je bio prisiljen. Međutim, u ovoj prisili ipak je bilo prostora za izbor. Ova inscenacija je ovaj moment stavila na stranu i tako ostala u naprijed danj crno-bijeloj podjeli. Kolebanje između vlastita osjećaja za pravdu i straha od izolacije dobar je motiv za karakternu razradu barem ove muške uloge, koji, nažalost, nije iskorišten.

Počinitelji i izvršitelji

Pravi je paradoks ove predstave, kao i sudske prakse u «stvarnom» životu, onaj koji izaziva onu specifičnu gorčinu zbog nekažnjavanja pravog počinitelja, paradoksa zbog kojeg su svi IZVRŠITELJI (pravdno) kažnjeni, dok vođa, «REDATELJ», pokretač i glavni aktant čitave situacije prolazi nekažnjeno. Oslobođen svake zakonske krivnje je upravo onaj zbog kojeg djevojčica i ostaje u društvu, onaj koji je perfidno, proračunano, postupno dovodi u situaciju objekta koji pristaje, onaj koji znalački iskorištava njezinu nevinnost/naivnost, njezinu mladenačku otvorenost. On prolazi nekažnjeno zbog «nedostataka dokaza», jer je ustajao u svojoj manipulatorskoj igri onoga koji pokreće, ali ne izvršava čin do kraja. Naime, kao ono što je važno postavljeno je ono što Branitelji imenuju kao dokaz, sistem, zakon, a ne ono što bi htjela Tužiteljica: ljudi, pravda. Sustav je represivan i muški, zatvoren u strukturu isključive logike. U njemu je Pravda izgurana na marginu i postavljena kao objekt-izgovor Zakona. Iako ova drama, ova predstava, u prvi plan stavlja motiv silovanja i istražuje na konkretnom slučaju sve one uobičajene procese koje do njega dovode, ona je zapravo drama pravde i pravednosti, odnosno, drama nemogućnosti potpunog ostvarivanja iste u rigidnom sustavu zvanom pravo. U tom sustavu pravda je žrtva nekog unutarnjeg paradoksa. Nitko ne može reći da počinitelji nisu kažnjeni, međutim, onaj nepoznat netko, onaj veliki (ili mali) meštarski nasilja, istinski «redatelj», prolazi nekažnjeno. Društvo je u svome licemjernom neznanju (ili poluznanju) odredilo pravila igre koje je u stanju primijeniti samo na vidljivo nasilje, dok nevidljivo ali jednako tako brutalno, ne prepoznaje i ne sankcionira. I otuda gorčina kraja: nema ljutnje – jer ipak su kažnjeni, ali nema ni osjećaja pobjede pravde, jer inicijator, glavni krivac prolazi kao da se ništa nije dogodilo. ▣

like boli i straha (onog egzistencijalnog) nije sposobna niti vrištati («Pokušavala sam, ali ništa nije izlazilo.»), niti plakati, a kamoli fizički se boriti protiv tjelesno puno snažnijih dječaka.

Korska muškost

Nasuprot živo ostvarenom ženskom liku, nasuprot njezinoj usložnjenosti prikazbi i izvedbi, stoje četiri muška lika, koji su suviše plošni, više tipovi nego karakteri. Svaka njihova karakterizacija i motivacija dana je na razini klišeja: vicevi o plavušama, govor ulice, natjecateljstvo, «frajersko» kretanje scenom... Sama želja za dokazivanjem u obliku tjelesnog posjedovanja, odnosno silovanja, kao i njezin motiv, slabo su razrađeni. Tu se motivacija svodi na nešto neindividualno, na nešto što bismo, prema ovoj predstavi, mogli shvatiti kao imanentno svakoj muškoj osobi u pubertetskoj (a i kasnijoj) dobi. Utoliko se iz jedne krajnosti prelazi u drugu – kritika nasilja nad ženama i kritika opće maskuliniteta (u onom negativnom smislu) društva dana je iz jednako tako isključive pozicije radikalnog i jednodimenzionalnog feminističkog stava kojeg najjasnije izražava fraza: *svi su muškarci svinje*. I takav bi radikalizam teoretski mogao biti legitimna pozicija, e kad ne bi ova predstava tendirala da bude poučna i upozoravajuća. Ovako, zamjenom jedne vrste isključive ideologije drugom, ne nudi se previše prostora za uspostavljanje jednakosti, međusobnog poštovanja i uvažavanja. Kritika prestaje biti problematska i prelazi u dogmatizam.

Dramaturgija i režija

Postoji još jedna boljka ove dramaturgije/režije, koja je, iako možda na prvi pogled banalna, dosta značajna. Naime, iako se donekle inzistira na brzom smjenjivanju scena, na napetosti zbivanja, na nekoliko mjesta prelazi se u razvučenost i gotovo dosadu. Nevjerojatno duga scena igranja košarke, scena igranja «Čorave koke» te dodatno ispitivanje u kojem se u priču dovodi sličan događaj iz prošlosti, samo opterećuju i likove i predstavu. One ne donose nove dimenzije ni na planu pričelne ni na planu karaktera – postoje samo

Društvo je u svome licemjernom neznanju (ili poluznanju) odredilo pravila igre koje je u stanju primijeniti samo na vidljivo nasilje, dok nevidljivo, ali jednako tako brutalno, ne prepoznaje

«izvlači» zadivljujuća snaga strasti Darije Lorenci koja će kroz ulogu izmanipulirane djevojčice zadržati onu ljudsku rastrojenost, rasloženost, senzibilnost, onu pravu tragiku ovog lika, koja je, iako je ona «jača» strana pokušala uništiti njezinu egzistenciju svodeći je na biće bez prava na volju i odabir, ostala ona koja se, unatoč produljenom procesu agresije u formi konkretne društvene strukture (branitelji na sudu), nastavlja boriti za svoju poziciju cjelovite osobnosti, subjekta koji ima pravo na vlastitu volju, na izbor da bude drukčija, da sama izabere s kime će se tjelesno, duhovno i socijalno podijeliti.

Volim se ljuljati

Predstava započinje ispitivanjem četiri sudaca silovane djevojčice. Već na samom početku jasno je prikazana destruktivna i brutalna metoda njihova «rada» koja jasno predstavlja nasilnost čitave legislativne i sudske strukture. Pokažimo to samo ovime: nakon što glasno i jasno kaže da je bila silovana (a silovanje, kako mu i samo ime kaže, jest čin nasilja, čin učinjen nekomu protiv njegove ili puno češće njezine volje), branitelji pitaju: *Protiv tvoje volje? Je li čin bio brutalan, nasilan?* A kako bi ona koja je žrtva direktno optužili, postavljaju još jedno nebulozno pitanje: *Zašto si išla na ljuljačke toga dana?* Ona, s punim pravom odgovara: *Zato što mi se ljuljalo – VOLIM se ljuljati!* I odatle kreće

ju u glazbenom repertoaru francuske šansonijerke. Najzanimljivije je što redatelj Komedijine predstave, tradicionalni i sentimentalni Lawrence Kiiru, očito zadovo-

je. Isto je tako od presudne važnosti što *Susjedu* nose četiri snažne ženske uloge: osim Nataše Dorčić, tu su i Urša Raukar, Marica Vidušić te Doris Šarić Kukuljica;

Dorčić u tom bi smislu glasio da svakom projektu treba pokloniti *svu svoju izvedbenu snagu*, pa makar uloge opisivale i tako širok radijus kao što je ekstatičnost pronađene vjere ili homicidnost izgubljenog samopoštovanja. Mnogi se umjetnici, pa onda i glumci, pred samima sobom izvlače smišljajući opravdanja za uloge kojima se nisu potpuno posvetili: ili su za to krivi tiranski redatelji, ili loše doba godine, ili opća profesionalna depresija. Ali stvar je u tome da izgradnja velike uloge nikada nije UGODNA, nikada se ne zbiva kao "otkrovenje" ili kratka redateljska uputa, već nastaje u mukotrpnim (samo)istraživanjima, od kojih umjetnik ili umjetnica ne smiju ustuknuti.

Glavne ženske uloge i kreativna snaga glumica

Za razliku od muških kolega, za koje je napisan bitno veći broj kazališnih komada i koji se danas sve češće odlučuju na samostalne projekte te monodrame, glumice kao da zaziru od iskazivanja "pretjerane" nezavisnosti

Uz premijeru predstave *Piaf* dramatičarke Pam Gems u zagrebačkom kazalištu Komedija, uz *ZeKaeMovu* predstavu *Susjeda* redateljice Ivice Boban, te uz performans *Mića* riječke umjetnice Mile Čuljak

Nataša Govedić

Glumicama za Dan žena

Daleko od toga da su u nas glumice repertoarno ravnopravne muškarcima. Mnoge od njih, uključujući i Jasnu Bilušić, koja je upravo briljirala u ulozi Edith Piaf, znaju provesti i po nekoliko godina, ako ne i čitavu karijeru, u čekanju odgovarajućih (ili bilo kakvih) uloga. Za razliku od muških kolega, za koje je napisan bitno veći broj kazališnih komada i koji se danas sve češće odlučuju na samostalne projekte te monodrame, glumice kao da zaziru od iskazivanja "pretjerane" nezavisnosti ili od prihvaćanja rizika izrade vlastite predstave izvan ansambla kojemu matično pripadaju. U neformalnom razgovoru, mnoge će priznati da jednostavno "ne žele dizati prašinu" i time se dovesti u "još goru" poziciju. Drugim riječima, glumice još uvijek ne shvaćaju da se nitko UMJESTO njih neće izboriti za repertoarne promjene, niti im je jasno da hrijenje poslušnosti (uz nužno gomilanje osobnog nezadovoljstva) rezultira dugoročnom kulturom njihova isključivanja iz zanimljivih podjela. Naravno da ima pozitivnih iznimaka: Anja Šovagović odbila je ulogu seksističke Fedre, Helena Buljan i Ana Karić godinama pomno biraju svoje redatelje, Milka Podrug Kokotović odabrala je (unatoč svim pozivnicama u prijestolnicu) raditi *baš* u Dubrovniku. No, što je s glumačkim umjetnicama koje misle da su "osuđene" na *ljupke minijature* u sporednim ulogama? Njihovu je osnaživanju posvećen ovaj tekst.

Poučak Jasne Bilušić

Nakon izvanredne uloge u *Četvrtoj sestri* na prošlogodišnjim Dubrovačkim ljetnim igrama (režija: Ivica Boban), koju je ravnopravno dijelila s Ivanom Boban i Almom Pricom, Jasna Bilušić konačno je dobila priliku zasjati u *glavnoj* ulozi, a k tome i spojiti svoju strast prema pjevanju s punom posvećenošću glumi. Uloga Edith Piaf, sa svim kapricioznostima i sirovostima dive izrasle na temeljima bezdomnoga uličnog vrapčića, kao da je napravljena po mjeri domaće glumice: Bilušićevoj polazi za rukom i nestidljivi žargon velegradskog podzemlja, ali i tragika usamljene žene koja uglavnom pjeva o veličanstvenim i smrtnim, pa i smrtonosnim ljubavima. Prijelazi glume u pjevanje i pjevanja u glumu teku kao da ih pratimo na glatko izmontiranoj filmskoj traci, a ne živjoj izvedbi žene koja dva i pol sata ne izlazi iz žarišta pozornosti. Jasna Bilušić glasom ne imitira način pjevanja Edith Piaf, koja je bitno toplija i buntovnija od zagrebačke pjevačice, ali poklanja joj svoju smirenu i čistu izvedbenu hladnoću, katkad i reskost, koje dobro funkcionira-

ljan vizualnim i redateljskim povratkom Komedijine scene u sedamdesete i eru biografskog mjuzikla, *ne uspijeva kontrolirati* značenja koja stvara Bilušićeva. Glumica, naime, nadmudruje kontekst "monstruozne primadone" u koji je smještena tekstem i režijom, publici poklonivši osobito nježno razumijevanje lika umjetnice koju utjelovljuje. Značajna je već i sama činjenica da neko zagrebačko kazalište publici nudi jaku žensku ulogu koja izlazi iz krležijanske dijalektike kurvi i domaćica: bilo bi divno da srednjoškolskoj publici postane jasno da Janice Kostelić postoje i izvan sportskih terena; primjerice u svijetu glumačke umjetnosti.

Poučak Nataše Dorčić

Sav dječji entuzijizam i eros posvećene igre koji pokazuje u predstavi *Brat magarac* (režija: Rene Medvešek), u *Susjedi* je (redateljice Ivice Boban) kroz glumu Nataše Dorčić preokrenut u osobnu i političku paranoju. Obje su uloge za pamćenje, ali posebice je važno spomenuti da velika glumica mora iz uloge u ulogu pristati na radikalne transformaci-

Bilo bi divno da srednjoškolskoj publici postane jasno da Janice Kostelić postoje i izvan sportskih terena; primjerice u svijetu glumačke umjetnosti

kao i redateljica zaslužna za pomicanje trivijalnog teksta Zorice Radaković prema dubokom simptomu ratne traume: Ivica Boban. Scenska disciplina, maštovitost, ekspresivnost i predanost navedenih glumica sasvim je ravnopravna muškim kolegama ZKM-ova (ili bilo kojega drugog) ansambla. Problem je u tome što glumice malokad dobivaju šansu za uloge koje nisu tek dekorativne – čitav je, primjerice, Gavellin i Kerempuhov repertoar izgrađen na favoriziranju muških glumačkih zvijezda. Poučak Nataše

Poučak Mile Čuljak

Mila Čuljak, mlada performerica iz Rijeke, na predstavljanju časopisa *Treća*, te u organizaciji koreografkinje i plesne pedagoginje Ive Nerine Gattin, izvela je solo performans nazvan *Mića*. Čuljakova pred publiku izlazi u tradicionalnoj creskoj narodnoj nošnji, bosa, s kvrgavim i prašnim krumpirom u rukama. Sjeda i počinje ga pokunjeno čistiti. Zatim se uspravlja, stavlja ruke o bokove i puna grla pjeva – djevojka inače ima glas koji bi pokrenuo i zaspale planine – tradicionalnu narodnu pjesmu, koja joj, međutim, naglo zamire na usnama; ne odgovara njezinoj potrebi. Već u sljedećem trenutku, gestom nogometnog prvaka (u mojem oskudnom znanju nogometa komparativno mi pada na pamet jedino Diego Maradona), Mila Čuljak šutira krumpir visoko u zrak, prethodno ga obgrlivši objema nogama i odskočivši unatrag. Uzvik oduševljenja zaustavlja vlastitom rukom, suspreže i suspreže začepljena usta, da bi odmah zatim gestu ušutkavanja pretvorila u ironično slavodobitni poljubac – zvučno odvojen od usana i dlanom poslan gledateljima. Izvođačica zatim rastvara gumbe na gornjem dijelu svoje košulje. Zamišljeno dodiruje vlastite grudi. Uz pjesmu *Stranglersa* o "neobičnoj djevojci" (*Strange Little Girl*), koju će Mila Čuljak proslaviti nepomično zagledana u unutarnji prostor vlastite usamljenosti i žudnje za užitkom, performans završava. Granice koje izvedba ovog ženskog tijela na praznoj pozornici uznemirava tiču se *nedostatnosti* i ruralnog i urbanog konteksta kada je u pitanju *ženska kreativna snaga*, ali isto tako uznemiravanja granice suvremenih i arhaičnih, kao i rodnih uloga. Izvedba uspijeva ponovno zato što se izvođačica usudila riskirati puno više od komercijalne dopadljivosti: izložila je publici svu svoju dirljivu izmještenost iz društvenih očekivanja.

Hrabrost

George Bernard Show zapisao je da hrabrost možda neće promijeniti svijet, ali njezino iskazivanje barem će nam omogućiti da se ne osjećamo sasvim jadno i promašeno. Moj je dojam da domaćim glumicama ne nedostaje ni znanja, ni talenta, ni interesa, ali katkad im kronično nedostaje hrabrosti – za diktiranje uvjeta rada, odabir uloga, sučeljavanje s (nestručnim ili autoritarnim) redateljima, za SAMOSTALNE PROJEKTE, a isto tako i za nošenje sa zahtjevnim, katkad i socijalno stigmatiziranim ulogama. Kazalište će svakako, sve dok traje, obilovati rolama koje dovode u pitanje čitav reprezentacijski poredak i koje nisu nimalo slične zabavljačkoj površnosti. Ne samo da ih treba prihvatiti, nego ih vrijedi i svjesno potražiti; hotimice im se *izložiti*. Možda nije naodmet zapamtiti da Ibsen i Brecht dođu jesu obilježili svoje epohe kao *dramatičari*, ali ostali su zapamćeni zahvaljujući *stilu glume* svojih izvedbenih suradnika i sustvarateljica. Čak i ako zaboravimo tekstove s kojima se otvorilo glumište XXI. stoljeća, pamtit ćemo *Je ne regrette rien* Jasne Bilušić. Sigurna sam da ćemo se najdulje sjećati racionalno neobjašnjivog, ali umjetnički svemoćnog događaja iskazane hrabrosti. Osobno, ni sama je nikada nisam požalila. ■

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske na temelju članka 9. Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi (*Narodne novine* br. 47/90 i 27/93) i članka 2,3 i 4. st. 1. točke 19. Pravilnika o izboru i utvrđivanju programa javnih potreba u kulturi (*Narodne novine*, br. 7/01) raspisuje

Javni poziv za podnošenje ponuda za otkup knjiga i potporu izdavanja knjiga u 2002. godini

1.

Ministarstvo kulture otkupljivat će izdanja domaćih izdavača i to:

- djela od temeljne vrijednosti za nacionalnu kulturu, znanost i umjetnost,
- djela prevedena s jezika drugih naroda koja predstavljaju opća kulturna dostignuća,
- sabrana i odabrana djela hrvatskih književnika,
- djela koja prikazuju aktualno domaće umjetničko i publicističko stvaralaštvo, kao i djela koja pridonose boljem upoznavanju različitih kultura,
- djela hrvatskih autora u prijevodu na strane jezike.

Knjige otkupljene na temelju ovoga javnog poziva namijenjene su fondovima narodnih knjižnica.

Ministarstvo kulture neće otkupljivati udžbenike, popularna i komercijalna izdanja.

2.

Pravo podnošenja ponuda na Javni poziv imaju pravne osobe koje su registrirane za obavljanje nakladničke djelatnosti u Republici Hrvatskoj te autori vlastitih izdanja koji su državljani Republike Hrvatske, izborom iz vlastitog nakladničkog plana realiziranog tijekom 2001. i 2002. godine (knjigama koje Ministarstvo nije do sada otkupilo).

Uz ponudu na otkup dostavlja se popunjena prijavnica, primjerak objavljene knjige i podaci o autoru, prevoditelju i priređivaču ili uredniku.

3.

Ministarstvo kulture će davati potporu izdavanju knjiga prema kriterijima iz 1. točke Javnog poziva. Uz ponudu prilaže se popunjena prijavnica, autorski ugovor ili ugovor o autorskom pravu (izdavački ugovor), opisi rukopisa i podaci o autoru, prevoditelju i priređivaču ili uredniku.

4.

Vijeće za knjigu i nakladništvo, nakon provedenog postupka vrednovanja dostavljenih ponuda, dostavit će, radi donošenja odluke, ministru kulture prijedlog koji sadrži odabir djela i broj primjeraka koje će Ministarstvo otkupiti odnosno prijedlog financijske potpore za objavljivanje knjiga. Ministar kulture će razmotriti prijedloge i donijeti odluku, o čemu će Ministarstvo kulture obavijestiti sve podnositelje ponuda.

5.

Ponude s dokumentacijom predaju se ili šalju Ministarstvu kulture, Zagreb, Trg hrvatskih velikana 6.

Tiskanice se mogu podići u prijamnom uredu Ministarstva kulture na Trgu hrvatskih velikana 6 i naći na Internet adresi Ministarstva kulture www.min-kulture.hr <<http://www.min-kulture.hr>>.

Razmatrat će se samo ponude koje sadrže sve podatke tražene u javnom pozivu i prijavnici.

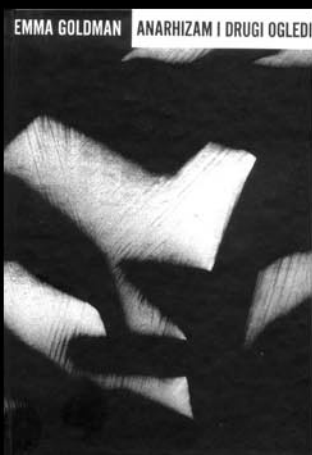
6.

Ponude se na ovaj Javni poziv mogu podnositi od dana objavljivanja do 1. prosinca 2002.

7.

Knjige dostavljene u prilogu ponude se ne vraćaju, već se upućuju narodnim knjižnicama u Republici Hrvatskoj.

Nova DAF izdanja

**KNJIGE SU DOSTUPNE
U SVIM BOLJIM
KNJIŽARAMA!**

Hannelore Schwabenitz, keramičarka

Snaga kapi

Čovjek razvije sasvim drukčiji odnos prema materijalu kad na lončarskome kolu iz grude gline nauči napraviti oblik, nego kad pred sobom ima gotov keramički proizvod koji samo treba oslikati i glazirati

Gioia-Ana Ulrich

U galeriji Likum Contempora od 19. veljače otvorena je izložba radova njemačke keramičarke Hannelore Schwabenitz. Riječ je o njezinoj prvoj zagrebačkoj izložbi nakon pauze od petnaestak godina.

Sto vas je motiviralo da ponovno izložite svoje radove u Zagrebu?

– Moja nova izložba u Otvorenome atelieru Lumezi – Likum Contempora ostvarena je posredstvom prijatelja. Budući da radim keramiku u malom formatu, Lazar Lumezi me pozvao jer je smatrao da će moji radovi dobro pristajati uz njegove kreacije nakita. Radovi jedan drugome ne konkuriraju, ali se lijepo nadopunjavaju.

Redovito ste izlagali na Zagrebačkom salonu, gdje ste sedamdesetih godina bili nagrađivani.

– Dok sam živjela u Zagrebu izlagala sam na gotovo svim izložbama Zagrebačkog salona. Godine 1974. na Salonu sam dobila prvu nagradu za primijenjenu umjetnost, a 1972. otkupnu nagradu Muzeja za umjetnost i obrt. Zapravo sam izlagala na svim skupnim izložbama ULUPUH-a u zemlji i inozemstvu te na godišnjim izložbama. Također sam bila član Sekcije za industrijski dizajn, pa sam sudjelovala i na dizajnerskim izložbama.

Jeste li se odlučili za lončarstvo ili je ono "pronašlo vas"?

– Sa četrnaest godina počela sam učiti zanat kod Renate Gastpar i Liesl Schmarje, dvije vrlo cijenjene i talentirane umjetnice. Od samih početaka, kada sam morala kao i drugi naučnici sama kopati i oblikovati glinu, na lončarskome kolu sam naučila napraviti oblik iz grude gline. Na taj način čovjek razvije sasvim drukčiji odnos prema materijalu nego kad pred sobom ima gotov keramički proizvod koji samo treba

oslikati i glazirati ili kad oblik željenog predmeta nacrtati na papir i ostavi da ga izradi netko drugi. Naučila sam praviti oblik

skulpture, kao i činjenica da oblik, iako malen, ima monumentaln karakter, da nije dosadan, da se na njemu nešto zbiva.

U vašem stvaralaštvu razlikujete uporabnu i ukrasnu keramiku.

– Mislim da ta razlika i nije toliko velika, no ja ih razlikujem s obzirom da uporabna keramika mora biti praktična, mora dobro sjediti u ruci, mora biti kvalitativno čvrsta da bi se mogla koristiti. Svaku posudu ili vazu pokušavam napraviti tako da ona može stajati prazna, bez cvijeta, da je se ne mora odložiti negdje iza vrata ili u ormar zato jer je prazna. S druge strane, ona ne smije konkurirati cvijetu, i zato vaze ne oslikavam.

Skicirate li oblike najprije na papiru?

– Nikad to nisam činila, ni dok sam učila zanat. I tada sam samo znala uzeti grudu gline, staviti ju na lončarsko kolo i zavrtjeti. Tijekom vrtnje linije nastaju same od sebe, no valja uočiti trenutak kada je oblik gotov. Kada oblik nacrtati,

pa ga zatim zavrtite, možete ga izmjeriti i na kolu namjestiti širinu i visinu kruga, no kada vrtite, zapazite da te mjere ne odgovaraju obliku. To uopće ne funkcionira. Na papiru su težišta na sasvim drugom mjestu, nema trodimenzionalnosti, postoje samo nacrtae linije. Trodimenzionalnost daje nešto sasvim drugo, težište se ondje nalazi na potpuno drugome mjestu. I stoga sam oduvijek smatrala da nema smisla najprije napraviti crtež pa zatim vrtjeti. Glinenu masu samo zavrtim na lončarskom kolu, a kad imam osjećaj da je oblik dobar, dovršim ga i odrežem.

Prvi mehanički izum

Koliko se lončarstvo razlikuje od zemlje do zemlje, od kulture do kulture?

– Nekih bitnih razlika gotovo i nema. Lončarstvo je nužno za civilizaciju. Lončarsko kolo prvi je mehanički izum čovječanstva, star je pet tisuća godine, a prva rotirajuća kola izrađivala su se u Egiptu. Lončarski oblici su drevni i oni se

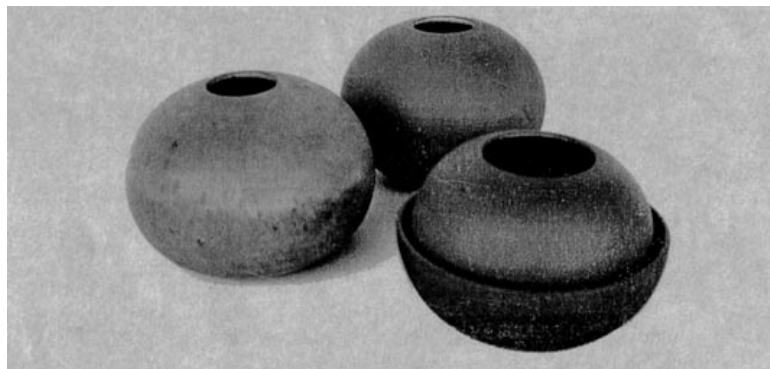
oblik koji je nastao iz potrebe uvijek je bio isti. Amfore su, na primjer, imale jedan šiljasti kraj da bi ih se moglo zabiti u pijesak, a to je napravljeno iz potrebe, to je čisti dizajn. Ono što je čovjeku blisko i što mu koristi da bi mu olakšalo život zapravo je dizajn. A sve druge nepotrebnosti stvar su ukusa i mode.

Mislite li da je lončarstvo nedovoljno cijenjena umjetnost?

– Ne bih rekla da je nedovoljno cijenjena. U industriji se lončarski proizvodi rade u velikim količinama i proizvodnja je jeftina. Ručni rad dovoljno se cijeni, ali broj kupaca je malen jer su takvi proizvodi mnogo skuplji. Vrsta keramike kao ukrasni predmet, koju ja radim, ima mali krug kupaca. Širokome društvu kupaca zapravo se sviđaju dekoracije i šarenilo na industrijskim proizvodima, a mora se priznati da industrija proizvodi vrlo dobre stvari za mnogo manje novca. Postoje tako začudno dobre imitacije ručne lončarije da samo stručnjak može ustvrditi je li riječ o industrijskoj ili ručno izrađenoj keramici. To je šteta i mislim da tako opada interes za ručno rađenu keramiku. Danas se mnogo manje kupuje. Možda je ovo današnje stanje samo stvar mode, možda su sada neke druge stvari zanimljivije od keramike.

Bavite se i, recimo to tako, "lončarstvom u terapijske svrhe". O čemu je točno riječ?

– Radim u ustanovi koju je 1828. godine osnovao tadašnji kralj Württenberga i u kojoj se liječe osobe s mentalnim i tjelesnim oštećenjima te alkoholičari i narkomani. S njima radim u lončarskoj radionici ustanove. To je vrlo intenzivan posao. Svakome pacijentu pružena je mogućnost da glinu slobodno oblikuje, ovisno o vlastitu osjećaju i želji, dakle da modelira ili vrti na kolu. Sposobnost izražavanja u glini vrlo je velika. ☐

iz najskromnijih, najfinijih oblika koji su zapravo proizašli iz oblika kapljice. Oblik kapljice posjeduje veliku napetost i može ga se rezati u svim varijacijama, jer kapljica je prije pada na vrhu zatvorena, a dolje prenapučena. Od njezina se oblika uvijek nešto može odrezati, ali oblik uvijek zadržava napetost. To je bilo ono što su me moje učiteljice od početka učile. Da izbjegnem svaki višak. Zato su u mojim radovima još uvijek vidljivi jednostavni i skromni oblici. U lončarstvu je veoma važan rub jer nečist rub stvara nedovršen oblik.

Uporabna i ukrasna keramika

Željko Sabol u svojoj kritici navodi da se vaša keramika približava skulpturi.

– Svaki oblik ima svoje zakonitosti i svoj volumen, svoj unutarnji život. Kada, na primjer, promatrate keramičku posudu uvijek uočavate granicu između slobodnoga prostora i tijela. Ta linija mora biti u redu, ona mora biti elegantna, na njoj se mora osjetiti napetost i to je nešto što vjerojatno u sebi sadrži elemente

nikada neće promijeniti, uvijek će ostati isti i ponavljati se. Sve kulture imale su slične oblike za slične potrebe i to je zapravo najbolji dizajn, a te su lončarije morale udovoljiti određenoj čovjekovoj potrebi. Stoga se u samom lončarstvu u različitim zemljama mogu pronaći velike sličnosti; u Skandinaviji, Njemačkoj, Francuskoj, na Balkanu, čak i u Latinskoj Americi. U lončarskim predmetima čuvala se hrana, tekućina i žitarice, a

Na temelju članka 4. Pravilnika o radu Odbora Nagrade Vladimir Nazor

Odbor Nagrade Vladimir Nazor
raspisuje

NATJEČAJ

Za dodjelu Nagrade Vladimir Nazor za 2001. godinu

Nagrada Vladimir Nazor dodjeljuje se za najbolja umjetnička ostvarenja na području književnosti, glazbe, filma, likovnih i primijenjenih umjetnosti, kazališne umjetnosti te arhitekture i urbanizma u Republici Hrvatskoj.

Nagrada se dodjeljuje stvaraocima koji su državljani Republike Hrvatske.

Nagrada se dodjeljuje kao **godišnja nagrada** za najbolja umjetnička ostvarenja koja su bila objavljena, izložena, prikazivana ili izvedena tijekom 2001. godine i kao **nagrada za životno djelo** istaknutim umjetnicima koji su svojim stvaralaštvom obilježili vrijeme u kojem su djelovali i čiji je stvaralački put zaokružen, a djela i ostvarenja ostaju trajno dobro Republike Hrvatske. Godišnja nagrada može se dodijeliti pojedincu ili grupi umjetnika za zajednička umjetnička ostvarenja.

Prijedloge za dodjelu Nagrade Vladimir Nazor mogu davati ustanove, tvrtke i druge zainteresirane organizacije i institucije, strukovna udruženja, te građani i njihove udruge, kao i pojedini kulturni stvaraoci i djelatnici. Prijedlog za svakog kandidata treba sadržavati: tijek rada i opis umjetničkog ostvarenja kandidata temeljito obrazloženje uz posebnu napomenu ako se kandidat predlaže za Nagradu za životno djelo područje za koje se predlaže Nagrada

Prijedlozi se primaju do 20. travnja 2002. godine na adresu: Odbor Nagrade Vladimir Nazor, 10000 Zagreb, Trg hrvatskih velikana 6.

ODBOR NAGRADE VLADIMIR NAZOR

Hannelore Schwabenitz rođena je 1936. u Magdeburgu. Lončarski zanat učila je u Meersburgu, u umjetničkoj radionici Renate Gastpar i Liesl Schmarje. Od njezinih brojnih izložbi zapaženije su samostalna izložba u Studiju galerije Forum, u atelieru Lozica, Zavičajnom muzeju u Rovinju, Narodnom muzeju u Labinu i galeriji Becić u Slavonskom Brodu. Članica je ULUPUH-a od 1964. godine. Živi i radi na Bodenskom jezeru. ☐

– Iskopali smo ga u zapadnoj Engleskoj jer smo htjeli da ima značenje. Da smo kamen iskopali u Italiji, bio bi povezan s rim-

postale stvarne, potrebna je određena volja, disciplina i organizacijski trud da bi se ostvarile. Na toj razini istinski možemo

– Razlikujem tri razine, koje sam nazvao «školom opservacije», «školom mišljenja» i «školom života». «Škola opservacije» je, na razini vizualnih umjetnosti, povezana s tehnikom. Ako želim nacrtati portret, moram nau-

ku razinu, za «školu mišljenja». Ne zanima ga praksa. Ljudi koji su se tim područjem počeli baviti nakon nas nisu htjeli saznati o povijesti. Htjeli su biti prvi. *Piazza Virtuale* i *Van Gogh TV* temeljili su se na dubokoj organizacijskoj medijaciji i pripremanju koje su uključivale sve razine, od televizije, Interneta i satelitske komunikacije do organiziranih mreža u zapadnoj i istočnoj Europi.

Radite još od druge polovine sedamdesetih godina. Postoji li neka kritička refleksija izvana koja pokušava kategorizirati vaš rad i uključiti ga u različite kritičke segmente, kojima se ispisuju povijest suvremene umjetnosti?

– Pokušali su koristiti neke od naših stvari, no bavili smo se uglavnom produkcijom, a ne postprodukcijom, i zato je to teže izvesti, jer svoj rad nismo napravili za tu vrstu percepcije i teško nas je uhvatiti i smjestiti u okvire galerije, muzeja ili skupne izložbe.

Jeste li ikad izlagali projekte u obliku dokumentacije, kao fotografske dokumente, nacрте itd.?

– Vrlo rijetko. Imamo svoje uvjete pod kojima je to moguće i stalno pregovaramo o tim uvjetima. Ljudi obično žele samo fotografije, slike. Da želimo izlagati dokumentaciju, morali bismo samo dizajnirati način, ali kao što znate, postprodukcija je isto tako zahtjevna i čak skuplja od produkcije, i zato novac koji nam je dostupan više volimo uložiti u novu produkciju. Knjiga o mojem radu, koju sam objavio, stoji više nego tri druga projekta. S druge pak strane, samo je 10 posto moje produkcije vezano uz umjetnički kontekst. Umjetnički je kontekst stalna bitka koja omogućuje realizaciju 20 posto onoga što ste prvobitno htjeli, a sve je ostalo kompromis. Naravno, uvijek se vraćamo umjetničkom kontekstu, no većina je našeg rada realizirana izvan njega, na glazbenoj sceni i u drugim mrežama ili posve neovisno u užem krugu.

Otvoreno polje

U novije vrijeme stalno nas posjećuju nove generacije povjesničara umjetnosti i kritičara koji traže referencije za svoje koncepte. Oni su osobito zainteresirani za tzv. kontekstualnu umjetnost. Taj izraz mi se čini vrlo problematičnim. Zastupnici «kontekstualne umjetnosti» tvrde da umjetnik nema vrijednosti ako ne zna napisati vlastiti koncept. No bez obzira na to, naš koncept «medijskog mistika» dobiva nove konotacije s novom generacijom, jer se mi temom konteksta bavimo već desetljećima. Osamdesetih smo se godina služili kontekstom da bismo se borili protiv smještanja u specijalni kontekst. Devedesetih je bio drugi pokušaj prevladavanja specijaliziranih konteksta, odnosno miješanje disciplina, koje je, dakako, povezano s pitanjima globalizacije i polje je zato u većoj mjeri otvoreno. Pojavili su se novi alati i ljudi su počeli shvaćati da mogu upotrebljavati sve što im je na raspolaganju.

Tko je na vas utjecao? U jednom ste trenutku izjavili da su vam bliži Atonin Artaud ili «Living Theater» nego situacionisti ili Beuys.

– To je istina. Ne sviđa mi se Beuys i mislim da je sasvim precijenjen. Prateći modernizam, um-

Mike Hentz, umjetnik, aktivist, teoretičar

Realnost ideja i koncepata

Eda Ćufer

U sklopu obrazovno-kustorskog programa «Svijet umjetnosti», u organizaciji ljubljanskog Instituta za suvremenu umjetnost, tijekom 2001. osam je domaćih i stranih predavača govorilo o temi «strategije predstavljanja». Predavanja kritički reflektiraju ulogu umjetnosti u današnjem društvu te mogućnosti paralelnog aktivističkog djelovanja umjetnika i teoretičara u sklopu postojećih smjernica umjetničkog sustava. Razgovori koje je sa svim predavačima vodila Eda Ćufer, stalna suradnica Instituta za suvremenu umjetnost i teoretičarka pokreta Neue Slowenische Kunst, uskoro će biti objavljeni u zasebnoj publikaciji. *Zarez* objavljuje razgovor s umjetnikom, aktivistom i teoretičarom Mikeom Hentzom.

Mike Hentz komunikacijski je umjetnik koji se bavio stvaranjem kulturnih mreža dok Internet još nije ni postojao. Karijeru je započeo prije dvadesetak godina kao samostalni umjetnik, no za njegov je rad značajno djelovanje u skupinama. Kao član skupine «minus delta t» Mike Hentz je djelovao kao glazbenik, performer i umjetnik, a najpoznatiji projekt te skupine je «Kamen», prijenos velikoga keltskoga kamena preko različitih granica azijskih i europskih zemalja. Ideju kulturnog prijenosa realizirao je i pionirskim projektima interaktivne televizije, kao što je projekt *Van Gogh TV* «Ponton European Media Art Lab». Ideje interaktivne televizije predstavljene projektom «Piazza Virtuale» na Documenti u Kasselu godine 1992. danas su uobičajeni repertoar brojnih komercijalnih televizijskih emisija. Hentz razmjenu na Internetu ne smatra dostatnom, te zbog fizičke strane umjetnosti redovito organizira međunarodne susrete umjetnika, glazbenika, performerera i net. umjetnika i aktivista u sklopu projekata kao što su «Odisej» ili «Medusa Festival».

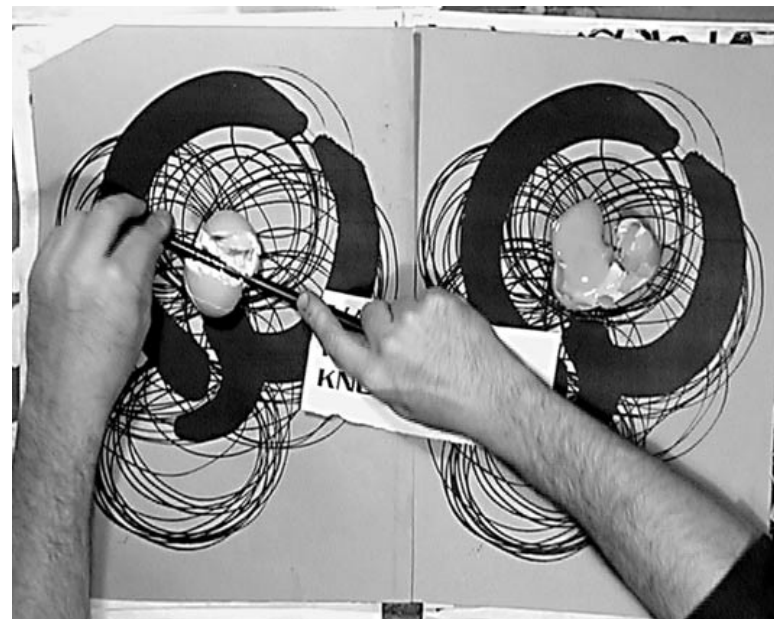
Vaš je rad cjelovit sustav i teško ga je predstaviti u nekoliko riječi. Predlažem da počnemo s konkretnim projektom. Na primjer, o čemu je riječ u projektu «Kamen», koji je svojevrsno «djelo u nastajanju» i razvija se od početka osamdesetih?

– Projekt «Kamen» je zapravo prijenos golemog, pet i pol tona teškoga kamena natovarenog na kamion. Putujemo raznim zemljama, bili smo u Iranu, Indiji, Italiji itd. Radimo u skupini koja se zove *Minus Delta t*, koja uvijek ima tri do pet članova.

Kako ste s tako velikim kamenom uspjeli prijeći granice svih tih zemalja?

– Svaka je granica bila samostalni performans. Ponekad nam je trebalo nekoliko dana da uredimo da nas propuste.

Gdje ste nabavili kamen?

Mike Hentz, performans u galeriji SKUC, Ljubljana, 2001.

Samodisciplina je vrlo važna i ljudi većinom mogu djelovati disciplinirano samo ako se bore protiv nečega. I mislim da je to najveći problem današnjih generacija. Nemaju se protiv koga ni protiv čega boriti

skom kulturom. Naš kamen ima svojevrsnu vezu s keltskom kulturom, koja je najstarija u Europi. Istodobno, kamen predstavlja neobrađeni materijal, slobodan prostor koji može prihvatiti različite projekcije značenja i različite simbolizacije. Na primjer, katolici u njega projiciraju koncept *mira*. No, u Pakistanu je situacija drukčija i tamo su projekcije i simbolizacije drukčije. To je ono što nas zanima. Sâm papa Rimsko-katoličke crkve blagoslovio je kamen.

*Vaši se projekti u velikoj mjeri međusobno razlikuju. S jedne strane djelujete na vrlo individualnim temeljima ili u sklopu brojnih skupina, no s druge strane puno vremena posvećujete projektima koji se bave organizacijskim modelima i logistikom mreža na kojima se temelje kulturni modeli novih medija. Kako shvaćate skupne projekte interaktivne televizije i umjetničkog pristupa tehnologijama masovne komunikacije, kao što su *Van Gogh TV*, *Piazza Virtuale* i drugi?*

– Zanimaju me procesi kroz koje ideje i koncepti postaju stvarni i prestaju djelovati tek na simboličkoj razini. Da bi stvari

razlikovati individualne ili skupne projekte od mreža. Pojedinač je prva jedinica. Biti individualno znači poznavati sebe i svoj medij i za mnoge umjetnike tu priča završava. Oni potpisuju svoje radove i to je to. Sljedeća razina je skupina koja dijeli slična uvjerenja i ukus. To je vrsta narcističke zajednice koja pruža vrlo važno iskustvo za razvoj jezika. Treća razina su mreže, koje djeluju unutar polja «drugoga» i njihova je metafora muškarac koji sreće ženu i obrnuto. «Drugi», a ne «isti», uvjet je za uspostavu mreže, a slično pravilo vrijedi i na komercijalnoj razini. Zatvorene skupine ne mogu opstati. Moraju se suočiti s «drugim», to jest s mrežama, a te se mreže temelje na tradiciji prijevoda sadržaja iz jednog konteksta u drugi.

Nove distinkcije

Za mene su sve te razine jednakovrijedne. Uvjeren sam da individualno umjetničko djelo nije važnije od skupnog ili djelovanja unutar mreže. Sve je više ljudi koji vjeruju da je individualno umjetničko stvaranje anakrono, no to su uglavnom ljudi koji djeluju unutar mreža, nemaju vlastitih ideja i zato preziru umjetnike koji imaju originalne ideje. Za mene su nužne sve tri razine. Otuda možemo razviti nove definicije i distinkcije.

Kakve distinkcije?

– Većina suvremenih umjetnika djeluje isključivo na novinarskoj razini komentiranja događaja u društvu. To je umjetnost koja prestaje izmišljati, prestaje biti vizija ili kultura, jer današnju kulturu stvara MTV, CNN, modna industrija. Suvremeni umjetnici ne stvaraju kulturu, oni kasne barem 40 godina. To su tri razine koje za mene imaju istu važnost kao i one koje smo spominjali na početku. Radim na tim temeljima. Neprestano treniram svoju «školu opservacije», «školu mišljenja», ali kao svoju viziju želim «školu života». A to nije lako. Projekt «Kamen» bio je iznimno težak zadatak na razini «škole života». *Van Gogh TV* može se predstaviti kao još teži test. Čitava umjetnička i medijska scena optužila nas je za prodaju video umjetnosti loše kvalitete.

Medijska scena

To je zanimljivo, jer projekti interaktivne televizije na kojima ste radili u sklopu Documente 8 i 9 godine 1987. i 1992. svojevrsna su pionirska postignuća koja su uvela model mišljenja i organizacije na kojem se danas temelji medijska scena i koji je devedesetih postao vrlo moderan. Iznenadujuće je da se niste uklopili u taj trend.

– Ne, nismo, jer se umjetnički sustav zanima samo za simboličko-

jetnički je sustav trebao Beuysa da bi se vratio u okvire izravnije-ga gledanja. U tome nema ništa loše, no Beuys nikad nije dovršio projekt koji bi zaista govorio o izravnoj demokraciji, njime je jednostavno baratao kao svojim potpisom. Zato ga ne poštujem, nikad me nije nadahnuo i ne znam zašto ljudi moj rad uspoređuju s Beuysom. Njegovo bavljenje skupinama i izravnom demokracijom je čista izmišljotina, jer u stvarnosti nikad ništa od toga nije pokušao ostvariti. U kontekstu duha vremena bio je važan, jer je uveo neke kontroverzije na razinu šire rasprave. *Situacionisti* su bili teorijska skupina i sve što su učinili jest da su se neprestano svađali među sobom. Postoji izvrsna knjiga *Društvo spektakla*, ali pokret se raspao na tako jadan način da nemam nikakva poštovanja za sâm pokret. *Situacionisti* postoje kroz romantički pogled drugih, interpretacijom razvijenom osamdesetih i devedesetih 20. st.

Krajem osamdesetih neki su nas povjesničari umjetnosti pokušali povezati sa situacionistima jer su im trebale referencije i nisu znali kamo nas smjestiti. S druge pak strane, *Living Theater* bio je opterećen kontekstom u kojem je nastao, to jest političkom klimom šezdesetih godina. Prije tri mjeseca vodio sam radionicu na temu «vandalizma, transa i ekstaze» i naišli smo na sličan problem, granicu na kojoj oslobodjenje seksualnosti postaje društveno i političko pitanje. Ono što su izvodili bečki akcionisti danas se može vidjeti u svakoj galeriji i više ne predstavlja problem ili opasnost. Postmodernizam je ukinuo kontekst tih praksi. Stvari koje je izvodio *Living Theater* predstavljaju važno istraživanje, ali temeljeno na energiji opozicije i političkoj definiciji. Osobno prezirem lijevo i desno krilo i mislim da ne postoji politička filozofija koju bih prihvatio. *Living Theater* je označen kao ljevica i to je njihovo povijesno ograničenje. Kolektivni rituali ili kolektivne sinkronizacije ostaju područje unutar kojeg smo također nekoliko godina eksperimentirali, ali ono što je od toga ostalo danas je manija «new agea», u kojoj je pojam duhovnosti vezan uz nešto sasvim nepodnošljivo. Mogu učiniti nešto duhovno s usisavačem i da bih to izveo, ne treba mi indijanski mozaik ili neka druga besmislica. Djelovanje na toj razini uvijek je bilo problem. Za mene je nadahnuće Artaud, ali on me nadahnuo kao pojedinac. Artaud se nije sinkronizirao s društvom. Dopršio je jedno ili dva djela i završio u psihijatrijskoj ustanovi. Poznajem određeni broj psihotika koji pišu poticajne knjige. Ali njihova je pogreška što miješaju razine. Vizija nije praksa. Viziju možete zapisati, ali praktična primjena zahtijeva dodatni trud, koji pripada u posve drukčiju razinu. Vizija može biti tek sustav nadzora nad onim što radimo. Imati nadzor nad sobom zahtijeva određenu vrstu discipline i nasilja. Za vrijeme meditacije čovjek je nasilan prema sebi kako bi zadobio nadzor nad tijelom i doveo um u stanje transa. Na kolektivnoj sinkronizaciji potrebno je raditi. Na isti način kao što glazbeni sastav mora vježbati. Možete imati izvrsnog violinista koji je potpuno nekoristan u grupi.

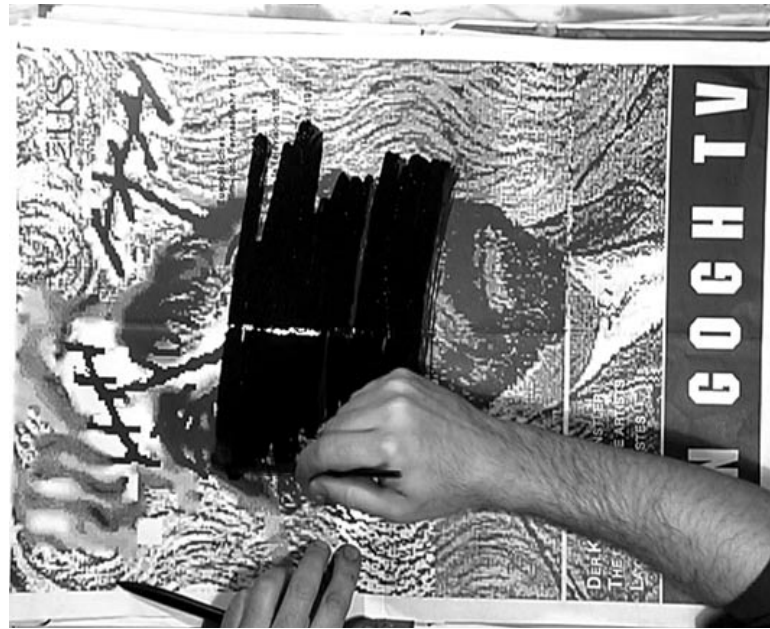
Sinkronizacija određene vizije ili znanja s drugima u skupini ili društvu kao cjelini zahtijeva izniman trud, osobno ulaganje i rad. Kvaliteta «svetosti» ili duhovnosti zanima me kao sinkronizacija tijela i uma u stvarnom vremenu, u sklopu određene akcije. To je prvo pitanje. Drugo je kako to podijeliti sa skupinom.

Procedure

Da biste definirali procedure kojima se koristite u svome radu, upotrebljavate vrlo zanimljive oznake, kao što su, na primjer tehnika «klima», «medijski mistik» i «multilog». Možete li ih objasniti?

– «Klima» predstavlja «atmosferu» i to je metodologija rada s atmosferom. Time se bavim već godinama. «Klima» je procedura koja se bavi scenom realnosti. Te scene oblikujem s različitim elementima.

Sama tehnika je prilično složena i temelji se na očekivanjima, zbog čega je osjetljiva na kontekst, ovisi o tome gdje sam ja i kakvi me ljudi okružuju. Uzima u obzir miris, temperaturu, vrijeme, vizualni dizajn, dramaturgiju, slijed tehnika. Ta se

Mike Hentz, performans u galeriji SKUC, Ljubljana, 2001.

tehnika bavi pitanjem kako stvoriti određeni slijed događaja i kojim slijedom oblikovati događaj. Ona također ovisi o vrsti djelatnosti. Stvaramo li sami pravila ili stvaramo događaj bez pravila, kojim se okvirom služimo, kako definiramo granice događaja? Na primjer, u projektu «Macroland» pravilo granica bilo je definirano načinom kretanja kroz prostor. No moglo je to biti i nešto drugo. Prostorija je bila puna miševa i odmah su ubijena tri miša jer ljudi nisu gledali kamo hodaju. Zatim su počeli pažljivije hodati. «Klima» je alatka za stvaranje mizanscena realnosti. Možda to podsjeća na performanse ili dramu, ali tu nema uloga ili pojava tipičnih za performanse i drame. Tu je riječ o tome da se ljudima dodijele funkcije i odgovornosti u određenoj izravnoj situaciji u kojoj se ne radi o drami, simulaciji, nego o događaju koji je stvaran.

Možemo li to opisati kao neku vrstu manipulacije u kontekstu realnosti?

– U takvim je slučajevima normalno manipulirati. Umjetnost je manipulacija. Politika je manipulacija. I sve te rasprave o zatvaranju ljudi u prostor, o tome da ljude upotrebljavam kako bih oživotvorio vlastite fantazije nemaju smisla. Svi smo mi pod

stalnim pritiskom. Pod pritiskom sam kada hodam ulicom. Automobili stvaraju pritisak. Drugi ljudi manipuliraju mnom, jer im se neprestano moram prilagođavati.

A što je «medijski mistik»?

– «Medijski mistik» je pojam koji smo uveli prije dvadeset godina i on govori o sljedećem: na primjer, ako pjevam pjesmu kao što sam pjevao jučer u Galeriji Škuc, i ako zatim pjesmu pjevam na kršćanskom sastanku i kasnije na poslovnoj konferenciji ili *rave* partiju, to neće biti ista pjesma, čak i ako u svakoj prilici pjevam istu pjesmu, jer u svakoj je prigodi okvir drukčiji.

Različiti konteksti

Početak osamdesetih skupine u kojima sam sudjelovao imale su problem što smo bili smješteni u različite kontekste, kao što su punk ili «novi val», i zato smo se morali baviti tehnikama demistifikacije konteksta. Oblikovali smo projekte kao što je, primjerice, projekt «Kamen», u kojem smo s namjerom sretali ljude iz konteksta koji imaju vrlo različite, ali vrlo jasno definirane vrijednosti, kao što je, na prim-

ponašanje i reakcije. Ako nam je jako hladno na mjestu gdje držim predavanje, situacija je sasvim drukčija i mijenja moje predavanje. Nazivam «multilog» te elemente, te utjecaje koje ljudi obično ne zamjećuju ili ne uzimaju u obzir. Slična se stvar događa i kod medijskog mistika. Utjecaji iz okoline su od ključne važnosti i zato vjerujem da je «multilog» nešto što moramo naučiti slijediti i s time djelovati, osobito u vrijeme globalizma, sukoba s različitim kulturama itd. Mi smo u situaciji «multiloga», a ne dijaloga. Ako i imate zajednički interes s nekim iz drukčijega kulturnoga konteksta, morate vježbati da biste bili kadri u cijelosti ga ostvariti. To je kao da učite svirati neki instrument ili novi jezik. «Multilog» se mora naučiti.

Znanje i vještine

Vladate s nekoliko vještina. Govorite puno jezika, svirate violinu, izvrstan ste govornik, imate dara za glazbu, tehnologiju itd. Govorite da imate šest zanimanja. Kako ste prikupili sve to znanje?

– Za svaku novu stvar koju želite naučiti, od artikulacije govora, pjevanja, slikanja, videa, zvučnih i elektronskih tehnika itd., potrebno je nekoliko godina da biste ih zaista svladali. Kao što ste spomenuli, imam četiri ili pet zanimanja, za što mi je bilo potrebno 25 godina učenja. I zatim je potrebno još pet godina da ih povežem, da bi ih učinio multifunkcionalnima.

Svoj rad definirate kao «polimediju». Koja je razlika u odnosu na češće korištene definicije kao što su multimedija ili intermedija?

– Multimedija se koristila šezdesetih godina. Otkad su se pojavili kompjutori multimedija se koristi samo u vezi s elektronikom. Počeo sam upotrebljavati izraz «polimedija» kada sam počeo raditi s tehnikom «klima».

Govori li taj izraz o vezama između različitih medija u kojima djelujete?

– To bi bila intermedija, a ovo bih definirao drukčije. Na predavanju u Galeriji Škuc sam govorio, slikao, bio sam DJ itd. Da bih to postigao, moram vježbati i to je polimedija. Zato sam studirao 25 godina i tek u posljednjih nekoliko godina postao sam majstor. Koncept polimedije tek se sada počinje shvaćati u znanosti. Prije dva mjeseca bio sam na velikoj znanstvenoj konferenciji u Frankfurtu, gdje su raspravljali o činjenici da će morati početi intenzivno raditi na vezama između različitih disciplina i specijalizacijama. Zanimljivo je da ih je do takvih rasprava doveo Internet. Polimedija je također i temelj projekta «Odisej», što je uz projekt «Kamen» moj najveći projekt. Taj projekt uključuje različite profesionalce ili ljude sa specijaliziranim znanjima koji se susreću na istom području i uče izvesti zajednički projekt. To je ono što nam nedostaje u suvremenom društvu. Imamo jednog specijalista pokraj drugog i sve što mogu jest reći «hajdemo na piće». No teško je pripremiti ih za zajednički rad. Svaki djeluje na tako visokoj razini da nije sposoban prevesti svoj rad na druge razine. Kao netko tko piše prekrasnu poeziju na kineskome i strahuje da će na engleskome

zvučati idiotski. No ljudi će se morati spustiti na te niže razine da bi razvili drugačije i nove sadržaje.

Projekt «Odisej»

Projekt «Odisej» bavi se pitanjima emigracije, pitanjem «doma» /heimata/ i identitetom pojedinca u modernome svijetu.

– «Odisej» je projekt koji se bavi svim tim pitanjima. Homerov Odisej putuje kući 22 godine. Na putu kući nađe se u raznim situacijama kojima mora upravljati i u kojima je prisiljen sudjelovati. On nije poput suvremenog umjetnika koji ode u galeriju, tamo kraljuje nekoliko tjedana i zatim biva izbačen. Odisej mora upravljati situacijom, biti u multilogu s realnošću.

Odisej govori o ljudima koji su dezorijentirani, izgubljeni, koji ubrzano gube svoj nacionalni identitet, koji ubrzano postaju transnacionalni.

U ovome smo stoljeću izgubili obitelj, naciju i religiju. U posljednjih trideset godina živjeli smo u društvu individualizma, u društvu slobode, bili smo protiv autoriteta itd. Sada se vraćamo kolektivnim jezicima, potrebi da se spustimo na zemlju i upitamo se gdje su istinske kvalitete. Tko još danas zna što je zaista kvaliteta? Projekt *Odisej* bavi se pitanjem kako vratiti kvalitetu, kako vratiti ponos.

Kako? Na koji način?

– U našem društvu pojam rada postaje posljednji romantični pojam identiteta. Krećemo se prema društvu bez rada. Jedna petina društva dovoljna je da bi hranila ostatak i da bi svi ostali živjeli dobro. Industrija iz ljudi izvlači sve što može i kroz posao drži ljude u stisku. Podređujemo se jer nam rad treba da bismo preživjeli. No ljudi mogu dosegnuti nove identitete samo ako im se dopusti da rade ono što ih zanima, nešto čime se mogu ponositi. Broj takvih mogućnosti sve je manji. Rad postaje borba. Postoji razlika između rada i posla. Posao se obavlja za novac i nitko ne misli pjevati narodne pjesme za svoju tvrtku. Japanci to rade, mi ne. S druge strane, kultura zabave je još dosadnija.

Krećemo se prema ekstremnom neo-kapitalizmu koji uništava političku etiku, što za sobom povlači mnoge stvari. Poznavanje tehnike koje se njome bavi s integritetom i dostojanstvom nestaje i ja ga pokušavam obnoviti kroz projekt «Odisej» i druge svoje projekte. Mislim da nam je svima potrebno to znanje na nov način, u kontekstu suvremene globalne situacije. Morat ćemo naučiti upotrebljavati tradicionalne ili regionalne izvore znanja i prevesti ih u okvirima globalnih trendova. Samodisciplina je vrlo važna i ljudi većinom mogu djelovati disciplinirano samo ako se bore protiv nečega. I mislim da je to najveći problem današnjih generacija. Nemaju se protiv koga ni protiv čega boriti. Nisu imali prilike naučiti kako prihvatiti odluke i biti disciplinirani. Zato tako očajnički traže izvore pritiska, zabrane itd. To je bilo i ludilo šezdesetih. Mislim da je puno bolje biti za nešto. Jer protiv čega bismo se danas mogli boriti? Danas je u osnovi sve dopušteno. ▣

*S engleskoga prevela
Nataša Ilić*

Preobrazba rekvizita (prisutna već i u režiji *Čarobne frule*) ovdje je osobito učinkovita: nož kojim Boris reže kruh postaje simbolom oružja njegova zločina, dok

druge (konačne) inačice opere. Također, potpuno je legitimno ubaciti i prizor ispred crkve Vasilija Blaženog (prisutan u Musorgskijevoj prvoj verziji) u instru-

no, značajnih oscilacija. Najviše je zanimanje izazvao gostujući gruzijski bas Pata Burčuladze, kako zbog svog svjetskog ugleda, tako i zbog visokog iznosa kojeg su sponzori platili za njegovo sudjelovanje u prve dvije predstave. On je neupitno impresivno gromoglasni pjevač golemih mogućnosti, ali nekako previše suzdržan u tumačenju naslovnog lika opere. Uvjerljiv mu je stoga bio tek prvi prizor ludila, onaj umiranja odrađen je solidno, dok su krunidba i susret s Vidovitim prošli tek korektno i ništa više od toga. Iako manjeg glasovnog volumena, u istoj je ulozi daleko impresivniji bio Ivica Šarić, od prvog do posljednjeg nastupa potpuno posvećen duboko proživljenom portretiranju svih psiholoških nijansi carskog, ali prije svega ljudskog lika Borisa Godunova.

Psihološki, a ne samo pjevački dojmlijeve interpretacije, ostvarili su još i Ruža Pospiš-Baldani i Hrid Matić, kao Marina i Samozvanac, dvojica Rangonija – Sotir Spasevski i Davor Radić, te dvojica Pimena – Ivica Trubić u jednoj od svojih dosad najboljih kreacija, te izvanredni debitant Luciano Batinjčić. Inače pouzdani Vitomir Marof i Ivica Čikeš u prikazivanju Rangonija i Pimena na premijeri su ostavili pri-

Još jedan poluproizvod

Posljednjeg dana Parove intendanture premijerno izveden *Boris Godunov* odličan je primjer predstave na kojoj je moguće dijagnosticirati sve slabe, ali i jake točke HNK kakva preuzima novi intendant Mladen Tarbuk

Modest Petrovič Musorgski: Boris Godunov, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 28. veljače 2002.

Trpimir Matasović

Era intendanture Georgija Para u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu završila je kako je i počela – u velikom stilu. Desetak pak godina između Gundulićeva *Osmana* i Musorgskijeva *Borisa Godunova* odlaze u povijest (jednu ili više njih) kao razdoblje oko čijeg će se vrednovanja zacijelo još dugo lomiti koplja. Neki će tako Parovu eru smatrati dobrom posvemašnjeg pada kvalitete središnje nacionalne kazališne kuće, dok će drugi Para uzdizati u nebesa već i zbog same činjenice da je HNK tijekom ovih deset ratnih i poratnih godina uopće uspjelo preživjeti. Naravno, i jedni su i drugi barem donekle u pravu – istina (ili istine) nalaze se u obje krajnosti, ali ponajviše negdje u *zlatnoj sredini*. Pritom je posljednjeg dana Parove intendanture premijerno izveden *Boris Godunov* odličan primjer predstave na kojoj je moguće dijagnosticirati sve slabe, ali i jake točke HNK kakva preuzima novi intendant Mladen Tarbuk.

Premda se već i u dramsko-operno-baletnom složencu zvanom *Osman* okušao u opernoj režiji, pravih se izazova glazbene scene Paro latio tek u sprezi sa svojim dugogodišnjim ravnateljem Opere Vladimirom Kranjčevićem. Paro je, prema vlastitu priznanju, Kranjčeviću "doživotno zahvalan što ga je uveo u svijet opere", no zahvala bi nedvojbeno mogla biti izrečena i u suprotnom smjeru, s obzirom da je i Kranjčević za svog ravnateljavanja postao operni (i baletni) debitant. Zajednički *hod po mukama* Georgija Para i Vladimira Kranjčevića počeo je tako *Čarobnom frulom*, uslijedile su *Otmica iz saraja*, *Evgenij Onjegin* i *Hovanščina*, da bi, vjerojatno zauvijek, završio *Borisom Godunovim*. I, koliko god to paradoksalno zvučalo, čini se da je glazbeno neobrazovani, ali kazališno izrazito senzibilizirani Paro kroz tu suradnju napredovao daleko više od Kranjčevića, kojem glazba doduše jest profesija, ali se u razumijevanju problematike glazbene scene nije pomakao s niske startne pozicije.

Koncepcija protiv konvencije

Parove su dosadašnje operne režije (s iznimkom *Čarobne frule*, obilato *prepisane* od Ingmara Bergmana) bile opterećene njegovom potrebom da svoje redateljske zamisli uskladi s opernom konvencijom, pri čemu su na kraju trpjele i zamisli i konvencija. No, u *Borisu Godunovu* Paro se okrenuo sretnijoj koncepciji – odbaciti konvenciju i uvesti dramu u svijet opere. Upravo su *dramski detalji najuspješniji segmenti* ove njegove režije. Borisov zločin, koji je latentni pokretač radnje čitave opere, vješto je vizualiziran u *lajtmotivima* krvave plahte i lika ubijenog carevića, dok su zakulisne spletke nekih aktera drame (Šujskog, Rangonija i Samozvanca) naznačene njihovom prisutnošću na sceni i ondje gdje to nije izvorno predviđeno.

Kao i u slučaju prosinačke izvedbe Verdijeva Rekvijema, većina se problema može svesti na ime Vladimira Kranjčevića

klatno sata u prvom prizoru ludila postaje ljuljačkom u kojoj se njiše ubijeni carević.

Raskid s konvencijom opere-spektakla (a upravo je *Boris Godunov* jedno od onih djela kojima konvencija nalaže spektakularno uprizorenje) najočitije je i najsmjelije ostvaren minimaliziranim scenografijom Dinke Jeričević, dok se nešto raskošnijom opremom trećeg čina namjerno potencirala njegova različitost od ostalih prizora opere. Čak se i inače iritantna Parova sklonost tmurnoj rasvjeti (oblikovatelj svjetla Miljenko Bengez) u ovoj režiji pokazala dramaturški opravdanom.

Slabe strane Parove režije *Borisa Godunova* ne treba dakle tražiti u odmacima od konvencije (na koje zagrebačka publika, čini se, nije bila spremna), nego upravo u onim segmentima koji konvenciji podilaze. Odnosi se to ponajprije na predoslovne kostime Diane Kosec-Bourek, pri čemu se potkralo i nekoliko teško razumljivih pogreški, poput Rangonijeva ne osobito *isusovačkog* kostima ili raskošnog ogrtača "siromasnog" Grigorija u četvrtoj slici. Posebno je pak nevjerojatno da u zboru svi pjevaju sve, pa tako u prvoj slici puk pjeva i dionice hodočasnika, dok se u osmoj slici stječe dojam da okupljeni puk vodi raspravu sa samim sobom. Gotovo neprestano pjevanje u *rampu* prečesto dovodi do situacije da su likovi profilom, ili čak leđima, okrenuti onima kojima se obraćaju, a nije osobito sretno riješen ni *spontani*, u redove posložen izlazak zbora iz crkve na početku osme slike. Humoristično pak intonirani dijelovi četvrte i pete slike realizirani su na način kojem prijeto opasnost prelaska u grotesku, pa i karikaturu.

Ipak, najveći problem Parove režije leži u dramaturškim intervencijama. Izbor verzije u *uljepšanoj* instrumentaciji Nikolaja Rimski-Korsakova, umjesto Musorgskijeva *sirovog* izvornika, ako i nije u skladu sa suvremenim tendencijama u svjetskoj opernoj reproduktivni, još je uvijek legitiman, s obzirom da Korsakov poštuje dramaturški slijed Musorgskijeve

mentaciji Mihaila IpolitovaIvanova. No, u zagrebačkom uprizorenju *Borisa Godunova* autorska si je ekipa dopustila nekoliko upravo nedopustivih kraćenja partiture. Prizor pobune u Kromima nije doduše postojao u prvoj Musorgskijevoj verziji, no nisu postojali ni *poljski* prizori. Stoga, ako se uvrstilo *poljske* prizore, moralo se uvrstiti i Krome, jer inače određeni ele-

Upravo su dramski detalji najuspješniji segmenti ove Parove režije

menti dramske radnje ostaju nedorečeni, pa tako onda nije jasno čemu uopće služe likovi Samozvanca, Marine i Dimitrija ako u konačnici nećemo vidjeti posljedice njihovih postupaka u trećem činu. Nadalje, izbačeni su i dramaturški ne baš sasvim nebitni dijelovi, poput razgovora Mitjuhe i naroda u prvoj, prizora s papigom u slici, te dio razgovora bojarâ u devetoj slici. Na sam je kraj opere – prizor Borisove smrti – *nakalemljen* završni monolog Vidoviti iz izbačenog prizora pobune. Dramaturški to čak i nije loše rješenje, no glazbeno jednostavno ne funkcionira, pogotovo kada Vidoviti nastupa *a capella*.

Prepoznatljivi dirigent

Kao ni režijski, ni glazbeni segment najnovije produkcije zagrebačke Opere nije moguće promatrati u crno-bijeloj tehnici. Ansambl se tako predstavio, u prosjeku gledano, sasvim solidnim postavom solista, zbora i orkestra, no, kao i u slučaju prosinačke izvedbe Verdijeva *Rekvijema*, većina se problema može svesti na ime Vladimira Kranjčevića. On je jednostavno dirigent koji je nedovoljno senzibiliziran za operu, k tome i ne osobito muzikalan glazbenik koji većinu vremena provede u krutom mehaničkom taktiranju, i to u često prilično čudnom tempu. Rascjepkane fraze, kojima je bio obilježen već i uvodni solo fagota, bukačko skandiranje zbora, neugodeni istupi gudača (posebice u trećoj slici), neslavna sola tube i trombona (primjerice na kraju drugog čina), te gotovo konstantna neusklađenost čitavog ansambla, samo su detalji izvedbe u kojoj je teško bilo raspoznati i Musorgskog i Rimski-Korsakova, ali je zato Vladimir Kranjčević bio itekako prepoznatljiv.

U pjevačkim postavama prve tri izvedbe *Borisa Godunova* (28. veljače, 2. i 4. ožujka) bilo je, kako je to već i uobičajaje-

lično plošan dojam. U čitavom nizu mahom solidnih epizodista osobito valja istaknuti Ivanku Boljkovac (Krčmarica), Zoricu Antonić (Fjodor), Ozrena Bilušića (Varlaam), Tvrtka Stipića (Vidoviti) i Alena Ruška (Pristav i Mitjuha). Najviše pak zabrinjava što se nije uspjelo naći uvjerljivog tumača Šujskog, s obzirom da ni Zrinko Sočo ni Neven Mrzlečki nisu bili u stanju uvjerljivo donijeti ovaj *jačovski* lik dvorskog spletkara.

Što se ostalih pjevača tiče, ne treba se toliko opterećivati konstatacijom da nisu baš svi među njima bili u potpunosti na razini koja se očekuje od tumača pojedinih uloga, koliko podatkom da su se u *prvoj postavi* našli pjevači kojima je mjesto u drugoj (ili nijednoj) postavi. Cecilija Cargotovo je karikaturna Dadjila, dok Martina Tomičić ni dramski impostiranim glasom ni nekako pretjerano senzualnim nastupom ne odgovara liku dječaka Fjodora. Tenori Siniša Galović u maloj ulozi Bojara (a u drugoj postavi i u *baritonskoj* ulozi Mitjuhe), te Ivo Gamulin u dramaturški vrlo bitnoj ulozi Vidovitog vjerojatno su vrlo dobri zborni pjevači, no za solistički nastup na sceni središnje nacionalne kazališne kuće, pa makar i u epizodnoj ulozi, trebalo bi ipak najprije ovladati barem osnovama vokalne tehnike.

Uistinu je šteta što je operna premijera od koje se ove sezone najviše očekivalo (i koju se najdulje pripremalo!) naišla na ne baš oduševljene reakcije publike. A zapravo je malo nedostajalo da *Boris Godunov* bude dobra predstava – trebalo je promijeniti samo nekoliko redateljskih i dramaturških rješenja, pokojeg pjevača i, naravno, dirigenta. Ovako pak *Boris Godunov* ostaje tek još jedan poluproizvod iz intendantsko-ravnateljske radionice Georgija Para i Vladimira Kranjčevića. Srećom, posljednji.

glazba

Plodotvorna suradnja

Veliki projekt Muzičke akademije ovom je prilikom ponajviše iznijela jedna studentica Akademije dramskih umjetnosti

Arthur Honegger, *Ivana Orleanska na lomači*, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 9. ožujka 2002.

Trpimir Matasović

Kada se svakog prosinca prebrojavaju najznačajniji glazbeni događaji u Zagrebu tijekom protekle godine, jednim od njih gotovo se redovito proglašava i već tradicionalni *veliki projekt* ansambala Muzičke akademije. Izbor obično pada na neko od vokalno-instrumentalnih djela u kojima se može angažirati veći broj solista, zbor i orkestar, pa se tako još uvijek pamte, primjerice, izvedbe Mahlerove *Osme simfonije* i Brittenova *Ratnog rekvijema*. Ove je pak godine izabran oratorij *Ivana Orleanska na lomači* Arthura Honeggera, čime je, s obzirom na scenske elemente i sudjelovanje glumaca, otvorena i mogućnost suradnje s Akademijom dramskih umjetnosti.

Pouzdan glazbenici

Upravo tu suradnju dviju akademija treba smatrati najplodotvornijim elementom ove izvedbe Honeggerova oratorija. Jer, dok su, uza sav svoj entuzijizam, studenti Muzičke akademije već navikli na sudjelovanje u ovakvim projektima, njihovim je kolegama s Akademije dramskih umjetnosti sudjelovanje u *Ivani Orleanskoj na lomači* predstavljalo potpuno novi izazov, a samim time i dodatnu motivaciju.

Kao i u nekoliko prethodnih velikih projekata, glazbeno je vodstvo i ovaj put bilo povjerenom dirigentu Pavlu Dešpalju, koji je znao izvući maksimum iz

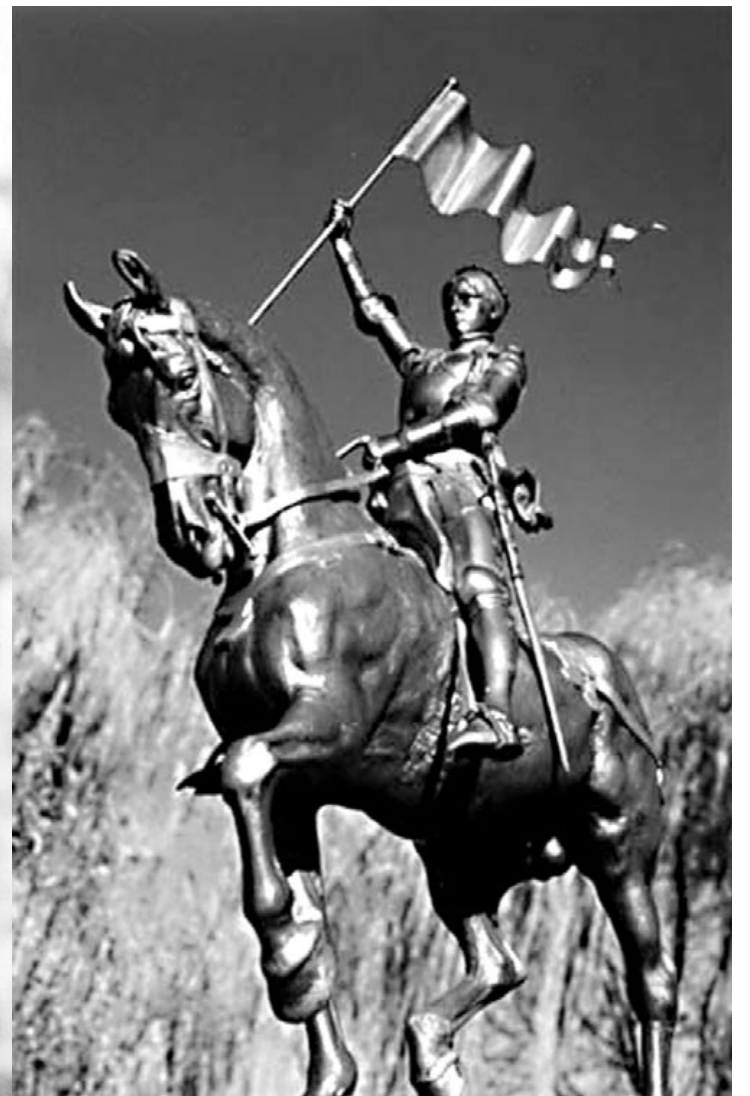
glazbenika Simfonijskog orkestra Muzičke akademije, dok su se Akademijin mješoviti zbor, te zborovi *Zagrebački dječaci* i *Zvezdice* još jednom potvrdili kao pouzdani sudionici u izvedbi ovako zahtjevnog djela. Vokalni solisti Valentina Geci, Valentina Fijačko, Nera Gojanović, Ivan Turšić i Ozren Bilušić potvrdili su se kao pjevači na koje u budućnosti svakako valja računati, a osobito se istaknuo gost s ljubljanske Akademije za glazbu, odličan tenor Žiga Kasagić.

Kamen kušnje

Ipak, Honeggerova je glazba bila tek zvučna kulisa složenoj dramskoj strukturi teksta Paula

Claudela. Redatelj Borna Baletić, potpomognut diskretnim scenografskim rješenjima Ive Knezovića i jednostavnim, ali učinkovitim kostimima Tončija Vladislavića, scenska je događanja razmjestio na dva punkta – na jednoj se strani nalazila komično, gotovo groteskno, oblikovana skupina četvero glumaca u sporednim ulogama, a s druge strani glavni junaci – Ivana Orleanska i Brat Dominik. I premda je u nastupima mladih glumaca bilo moguće naslutiti nedostatak scenskog iskustva, žar i uvjerenje s kojim su pristupili ovom projektu u potpunosti su nadomjestili određene manjkavosti njihova izričaja.

Naslovna uloga oratorija uvi-

jek je kamen kušnje i najvećim glumicama. Praisvela ju je legendarna Ida Rubinstein, u njoj se okušala čak i Ingrid Bergman, a i na hrvatskim se koncertnim podijima pamti čitav niz uspješnih kreacija, među kojima i ona posljednja, prije pet godina, kada je Ivanu tumačila Doris Šarić-Kukuljica. Dvadesetogodišnja Dijana Vidušin uspješno je odgovorila izazovu ove uloge. Njezin mladenački pristup donio je novu dimenziju liku Ivane Orleanske – umjesto smjele i odlučne heroine dobili smo naizgled krhku, gotovo djetinje samouvjerenju junakinju, koja kao da i nije u potpunosti svjesna velikih političkih spletki koje se isprepliću oko njezine sudbine. Takav pristup neki će možda dovesti u pitanje, no ostaje činjenicom da je i samoj Ivani Orleanskoj bilo tek devetnaest godina kada je spaljena na lomači u Rouenu, kao što ostaje činjenicom da je *veliki projekt* Muzičke akademije ovom prilikom najviše iznijela jedna studentica Akademije dramske umjetnosti. ☒

Umjesto smjele heroine dobili smo naizgled krhku, gotovo djetinje samouvjerenju junakinju

BEDEŢEKA

Veliki povratak

Paul McCartney, *Driving Rain*, Emi/Parlophone/Dallas Records

Krešimir Čulić

McCartneyjevo je skladateljsko umijeće neosporno, što je dokazao i nakon raspada Beatlesa, a posebno s nedavno objavljenim novim studijskim albumom *Driving Rain*. Iako je (diskografska) godina tek na početku, ovaj će odličan album biti jedan od ozbiljnih kandidata za najbolji album inozemne produkcije. McCartney ga je snimio s potpuno novim, američkim bendom, doduše sastavljenim od vrsnih

glazbenika. Snimajući s njima u Los Angelesu, primijenio je postupak kakav su on i Lennon redovito primjenjivali s Rin-

gom i nedavno preminulim Harrisonom. Pjesme bi malo, ili nimalo, probavali prije snimanja, a s njihovom strukturom upoznavali su se u samom studiju, razvijajući tako imaginaciju i kreativnost. Na *Driving Rainu* ovaj postupak je uspio, a dodatni šarm albuma je u tome što je snimljen na šesnaest kanala uživo. Zanimljivo je da po prvi put na jednom albumu sudjeluju dva McCartneyja, Paul i njegov sin James koji supotpisuje dvije pjesme i svira udaraljke u jednoj. Od prve, uvodne *Lonely Road* i sjajne *I Do* koje vjerno ilustriraju kako bi najvjerojatnije Beatlesi zvučali u novom mileniju, do jedne od njegovih najljepših pjesama, predivne *Magic*, preko vrlo dobrih lak-

ših, ljubavnih tema *Your Loving Flame* i hita *From A Lover To A Friend*, psihodelične *Spinning On An Axis* i naslovne pjesme, McCartney pokazuje da je u izuzetnoj formi, s mnoštvom ideja, i da džepovi prepuni para nužno ne ubijaju kreativnost. Dapače, potvrda toga stiže u za McCartneyja neobično žestokim pjesmama *Rinse The Raindrops* i *About You*, koje pokazuju da i na pragu šezdesetih

itekako ima rockerski "nerv" i strast za sviranjem. *Rinse The Raindrops* traje punih deset minuta i postepeno se pretvara u *jam session* u kome se glazbenici koji uživaju u svirci sjajno nadopunjuju, slično Neil Youngu i njegovom bendu Crazy Horse u maestralnoj pjesmi *Change Your Mind* sa sjajnog albuma *Sleeps With Angels*. No prava poslastica stiže potkraj albuma pod imenom *Riding Into Jaipur* i najvjerojatniji je *homage* svome prijatelju i u Beatlesima prilično nepravedno autorski zapostavljenom kolegi Georgeu Harrisonu, puna istočnjačke psihodelije i indijske mistike, afričkih udaraljki, praćena dvanaestožičanom gitarom i diskretno podcrtana sintesajzerom. Ovaj izniman album zaključuje odlična nepotpisana pjesma, bonus track *Freedom*. McCartney je na albumu *Driving Rain* uglavnom svirao bas i pjevao, baš kao i u Beatlesima, no s očitim užitkom povremeno je zasvirao i gitaru i klavir, napravivši tako jedan od danas sve rjeđih, velikih albuma kojima se uvijek možete s užitkom vraćati. ☒

KRITIKA

Dundo Šaban

Lasić se potrudio da do izdavača dođe priča čovjeka kojega «javnost» ne poznaje i «dozvolio» mu da priča sam

Igor Lasić i Šaban Alija Hadžović, *Vrpce iz Malmöa*, Zagreb, Durieux, 2001.

Iva Pleše

«Dobri su Švedi... oni su sami stvorili takvo društvo, nije im ga nitko drugi izmislio. Što kaže naš svijet: Kapa dolje... Švedska je sjajna zemlja...» Tako na posljednjim stranicama knjige *Vrpce iz Malmöa* zaokružuje svoju životnu priču Šaban Alija Hadžović, tek nekoliko rečenica prije no što će reći: «A ja bih se svejedno sutra vratio u Trebinje, samo kad bih znao da mogu i smijem.». Pokazuje se tako da životna priča ipak nije zaokružena: Švedska će možda biti posljednja Hadžovićeva fizička postaja, ali željeni povratak u Trebinje – iako rečenica o njemu prethodi stvarnom posljednjem interpunkcijskom znaku knjige – neće dopustiti upisivanje simboličke točke na život snimljen na dvadeset i dvije audio-vrpce u mjesecu travnju 2000. godine.

Vrpce iz Malmöa nastale su na temelju razgovora koje je novi-

nar *Ferala* Igor Lasić vodio sa Šabanom Alijom Hadžovićem u njegovu švedskom stanu. Kratka faktofska kronologija Had-

član Partije, ili kao suvremeni izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. No, kako je «životna sudbina tog čovjeka naprosto... izgledala kao idealni zbroj općih tragedija 20. stoljeća», mnogo je takvih koji bi se mogli «označiti» sličnim «funkcijama». Zato se ja ovdje odlučujem Hadžovića predstaviti kao Lasićeva dundu Šabana, prijatelja njegovih roditelja i čovjeka kojega je odmalena susretao na obiteljskim druženjima. Iako Lasić kao početnu motivaciju zanimanja za Hadžovićev život nudi «množinu nevjerovatnih doživljaja» čini mi se da vrpce na neki način počinju svoj život onoga trenutka – ili, bolje reći, s onom slikom iz djetinjstva – kada dječak – suautor ove knjige – postavlja pitanja dundu Šabanu: «od svega se ipak najbolje spominjem čudne tetovaže na ruci Šabana Alije Hadžovića, i vlastita pitanja, uvijek iznova postavljajući: 'Je li boljelo?' Naravno, dundo Šaban bi odgovarao da nije, i pritom se obavezno smijao, kao da je taj očekivani dijalog nešto najzabavnije na svijetu. Što je tu zaista bilo smiješno, i sam ću prepoznati malo kasnije – ustvari, tek pošto usvojim preciznu svijest o strašnom značenju spomenute tetovaže.» Ona je, dakako, broj iz Auschwitz – 183019, i predstavlja samo vanjski znak proživljenog iskustva čovjeka čiji je život Lasić odlučio prenijeti na papir.

Nevidljivi zapisivač

Ne odabirem samo tako privatni aspekt odnosa dvojice autora knjige kao odlučujući u predstavljanju glavnog aktera i pripovjedača knjige. On, zapravo, i nije odlučujući za konačan proizvod s obzirom da je «zapisivač» u njemu gotovo nevidljiv, iako je morao imati važan udio u procesu nastanka biografskog /

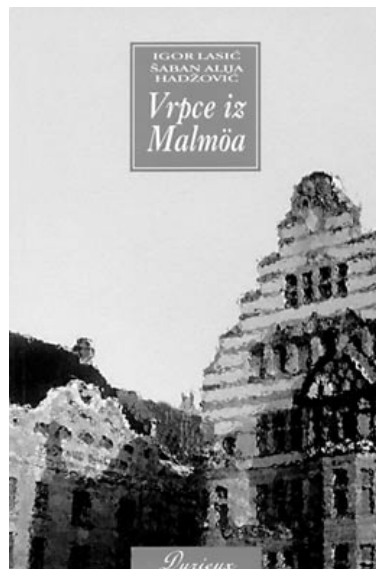
autobiografskog dokumenta. Lasić je, naime, u potpunosti «izbacio» pitanja koja je postavljao tijekom razgovora i njegova prisutnost vidljiva je samo u uvodnoj bilješci te na nekoliko mjesta gdje objašnjava kontekst nekih Hadžovićevih priča. Na to mogu samo reći: šteta. Naime, fingirani monolog ove autobiografije – koja je, također, uvelike «pripremljena» za tiskanje što znači da se riječi i rečenice nižu kao da su i primarno pisane, a ne govorene – na neki način osiromašuje literarni doživljaj (ako u ovome slučaju nije blasfemično govoriti o takvoj vrsti doživljaja). Upravo su me uvodne Lasićeve riječi navele da na ovaj način promatram *Vrpce iz Malmöa*: iz njih je vidljivo da osobni odnos između dva čovjeka čiju knjigu čitamo – iako po vremenu druženja ili «vanjskoj» bliskosti to ne mora izgledati tako – ima veliki potencijal za pričanje priča, da Lasić izuzetno uspješno opisuje ljude i kontekst razgovora, da bi svako mogao, i bez audio materijala, u glavnom dijelu knjige prenijeti nekako *pjev kanarinca* iz Hadžovićeve kuhinje. Naravno, udio zapisivača moguće je iščitati i iz «pročišćenog» materijala, ali možda je baš zato «nepotrebno» materijal na takav način čistiti i skrivati njegovu iskonstruiranost. Riječ je, dakako, o izboru i naknadno je pomalo besmisleno govoriti o knjizi u formulama «bilo bi bolje»...

Ipak, još samo ovo: želja da se zabilježe «nevjerovatni», strašni doživljaji na trenutke u ovoj knjizi potiskuje pripovjedača kao čovjeka s vlastitim strahovima, ljubavima, željama. Bilo bi nepravedno reći da njih uopće nema, ali ponekad su skrivene iza «opće» kronologije, možda zbog tipa autobiografije (politički događaji koji su uvelike «preuzeli» ži-

vot osobe) ili zbog osobnosti pripovjedača ili pak zbog nastanka djela: ne u samoći s papirom i olovkom, nego u živom razgovoru s drugom osobom.

Autoritet pripovjedača

U svakom slučaju, način Lasićeva rada – koji bi u determinističkoj interpretaciji vjerojatno povezali s njegovom novinskom profesijom – izuzetno je zanimljiv: on se potrudio da do izdavača dođe priča čovjeka kojega «javnost» ne poznaje i «dozvolio» mu da priča sam. Takvih priča ima mnogo po raznim arhivama i u velikom broju tamo ostaju zauvijek. Nekako se često misli da im je neizbježno potrebna znanstvena ili već nekakva interpretacija da bi mogle egzistirati u uknjiženom obliku. Negdje na počecima *Zareza* Lasić je objavio nekoliko kartica s trake skinute autobiografske priče jedne žene o Vukovaru i njezinu osobnom iskustvu s ustašama u Drugom svjetskom ratu. Sjećam se da sam pomislila kako takvih tekstova gotovo uopće nema na stranicama novina ili časopisa, iako nude neke nove, zanimljive, drukčije perspektive. Ne znam zašto je ta priča ostala osamljena na stranicama *Zareza*, ali je razlog možda u autoritetu pripovjedača: po pitanju novinske, književne i ine javnosti oni ga – kako ih se, u nedostatku pametnijeg termina ili pak skromnosti, naziva «obični» ili «mali» ljudi – nemaju. Šaban Alija Hadžović je taj autoritet ipak stekao i zato su pred nama *Vrpce iz Malmöa*, jedna od priča prošloga stoljeća koja umjesto postotaka, brojki i bezimnih tragedija govori o osobnom, pojedinačnom iskustvu rata, progona, zločina iza kojih ne stoji bezimeno zlo već vrlo konkretni, u «normalnim» situacijama prilično «normalni» ljudi. ☑

žovićeva života nudi motive snimanja i zapisivanja: rođen 1922. u Bihovu pokraj Trebinja, godine 1941. postao je član Komunističke Partije, sljedeće godine odlazi u partizane, a zatim slijede: zatvori u Trebinju i Dubrovniku, talijanski Vojni sud u Šibeniku, kaznionica u Italiji, pa Dachau, Majdanek, Auschwitz, pa «predah» koji kaže: «Lijepo vrijeme je bilo, konac aprila, i tako ja dođoh svojoj kući i porodici. Tek što sam navršio 24 godine». U proljeće 1949. postaje zatvorenik na Golom Otoku, a 1993. odlazi iz Trebinja u Švedsku, na dan kada je *dogorijevala* i druga trebinjska džamija.

183019

Šaban Alija Hadžović mogao bi se, dakle, predstaviti kao partizan, zatvorenik brojnih logora,

REDETEKA

Cooka. Svirački vještom Stanićevu bendu u nekim su se kompozicijama (*The Graceland, Pleasant Talk*) pridružili renomirani glazbenici Dubravko Vorih na basu, odnosno Neven Frangeš na klavijaturama ili pak Nimay

Uspješno recikliranje

Elvis Stanić Group, *Mantana*, Croatia Records

Krešimir Čulić

Iako je Elvis Stanić, cijenjeni skladatelj, producent, aranžer i multinstrumentalist na glazbenoj sceni prisutan dvadesetak godina, medijski eksponiran i popularan postao je tek objavljivanjem prvog samostalnog albuma *Terra sacra* 1997. godine. Radeći prvenstveno kao studijski glazbenik i producent sa sastavima poput Xenie i Denis & Denis te s Đorđem Balaševićem, između ostalih, Stanić je nakon osvajanja nagrade za najboljega novog evropskoga glazbenika u Perugii, početkom devedesetih upisao studij jazz kompozicije na prestižnom *Berklee College Of Music* u Bostonu. Ionako darovit gitarist, po završetku studija postao je jedan od naših najkompetentnijih glazbenika. Godine 1998. dobio je nagradu Crni mačak u kategoriji najboljeg instrumentalista, a glasači Porina nagradili su ga u kategorijama *Najbolji jazz album* i *Najbolja jazz skladba*. I drugi album, *Samba mediteranea* potvrdio je visoku izvođačku razinu, a njegov zvuk pun toplih, ugodnih gitarskih tonova na tragu Pata Methenyja proširio je publiku i do tada gotovo marginalizirani jazz bitno je popularizirao. Uz svoj sastav, Elvis Stanić Group, on je i producent riječkog ansambla Putokazi (i to kvalitetan, što se može čuti na njihovu posljednjem albumu *Nova zemlja*). Nedavno je objavljen i njegov treći album, *Mantana*, s dvanaest novih pjesama, odnosno jedanaest, ako izuzmemo solidan *cover* skladbe *Wonderful World Sama*

Ashis Roy na tabli. S aspekta glazbenog profesionalizma i razine izvedbe sve «štima», no i nakon višestrukog preslušavanja albuma teško se oteti dojmu da Stanić povremeno reciklira svježije i originalnije ideje i rješenja s prethodna dva albuma. Unatoč tomu, on i dalje povremeno zadivljuje, primjerice u dinamičnoj *Did You Not?*, ili kad pokazuje virtuoznost vrhunskog sviranja akustične gitare u predivnoj, smirujućoj *Pleasant Talk*. Iako ovaj album ne donosi ništa novo u njihovu zvuku, on je svjetlosnim miljama, u kvalitativnom smislu, udaljen od velikog dijela domaće *pop* produkcije. Ujedno je *Mantana* jedan od rijetkih potencijalnih hrvatskih izvoznih proizvoda, u najmanju ruku *al pari* sa sličnim albumima vrhunskih svjetskih *contemporary jazz* glazbenika. ☑

Smirenost bez patetike

Lambchop, *Is A Woman*, City Slang/Dallas

Krešimir Čulić

What Another Man Spills, četvrti album kultnog Nashvillskog *soul, country, pop* sastava Lambchop, objavljen 1999. godine, vjerojatno je jedan od najboljih albuma prošlog desetljeća, jedan od onih albuma koji vraća vjeru u uistinu inovativnu i iskrenu glazbu. Toplih gitarskih tonova, praćenih specifičnim dubokim baršunastim vokalom pjevača Kurta Wagnera i preciznom ritam sekcijom, Lambchop su tim albumom osvojili svjetsku glazbenu kritiku i stekli solidnu slušateljsku bazu, iako su i prije bili cijenjen sastav. Sljedeći njihov album, *Nixon*, objavljen 2000., uz sada već uobičajene kritičarske panegirike, Lambchop je pomalo primakao *mainstreamu*, no unatoč tome bend je zadržao originalan zvuk. Nedavno su Lambchop objavili svoj šesti studijski album, *Is A Woman* koji se prilično razlikuje od njihova uobičajenog izraza. *Is A Woman* za Lambchop je ono što je *Nebraska* bila za Bruce Springsteena, *Blood On The Tracks* za Boba Dylana, ili pak *No More Shall We Part* za Nick Cavea, intiman i ispovijedan album koji odražava mentalno stanje umjetnika, prouzročeno emocionalnom boli. Kurt Wagner rekao je da je «napisao pjesme o posljednjoj fazi svog i života svojih prijatelja, o njihovim razočarenjima, razvodima i boli koja proizlazi iz njih, o smrti njihovih roditelja, o pokušaju samoubojstva vrlo bliskog prijatelja, ali i o ljubavi i poštovanju, razumijevanju i životu». Wagner smatra da je za izražavanje

kompleksnih osjećaja najpogodniji glas praćen klavirnom, i uistinu, na albumu njegov emocijama nabijen vokal prikladno prate zvuci klavira diskretno obojani, ili suptilno nadograđeni udaralj-kama, akustičnim gitarama, ili sintesajzerom. Bas gotovo da se i ne čuje, on se budi tek u preljepoj *Flick* ili *jazzy* obojenoj, dinamičnijoj *D Scott Parsley*. Iako je ovo očito introspektivan, hermetičan *storyteller* album, on nije dosadan, no povremeno je prilično težak, posebice u depresivnoj *Caterpillar*. Prvenstveno zbog jedinstvenog, upečatljivog, Wagnerova vokala, gitara i klavira, *Is A Woman* je originalan album koji se polako otkriva. Unatoč tematici na njemu nema ni traga cmizdravosti ili patetici; iako će dosadašnji fanovi Lambchopa možda biti razočarani previše smirenim ugođajem albuma, riječ je o izvrsnom djelu kojim je Wagner definitivno ušao u red velikih autora *off* glazbenog izričaja. ☑

Pisac Paul Auster, koji je Kirinova opsesija, i sam je takav: zamišljen i zabrinut, no istodobno zabavan.

male stvari koje izmiču rastresenom pogledu. (Pozivajući se na Rolanda Barthesa, autor *Albuma* u jednom eseju eksplicitno ob-

koji «nisu našli svoje strane u ratu», a jedan će pripovjedač razmišljanje o svom sudjelovanju u ratu okončati određenjem krivnje kao «osjećaja zajedništva u nesreći». Naglašen je otpor prema ideologijama, «grupni portret, to je u dvadesetom stoljeću uvijek uznemirujuće», no čak i koherentan svjetonazor je nešto što za likove *Albuma* koji su «opaljeni strašnom nesrećom» neće biti moguće. Sâm će pripovjedač svoja senzibilitet odrediti kao nesklonost «buci i bijesu». Njegov će pogled uvijek zaokupiti netko tko ne dominira fotografijom nego je u drugom planu, osobnija tema obavezno će se prikriti kakvom literarnom opaskom. Rečenice koje počinju discipliniranim opisom, uz pomoć iskustava filma i likovnosti, odlutat će u asocijacije ili esejističke napomene, najviše o radu pamćenja i mediju fotografije. I, potpuno u skladu s neizvjesnošću zadanog posla – rekreiranja izgorjelog albuma s fotografijama – prvo lice neegocentričnoga pripovjednog subjekta pretapat će se u drugo, fiktivno se obraćajući sebi kakav je bio prije. Nepouzdanost pamćenja vlastite prošlosti poticaj je dijaloškoj formi, pa tako i fikcionalizaciji uspomena.

zaokupljeno ratom, ne samo zato što mu žučljivost i grubost nisu u naravi. Riječ je o putovanju kroz prošlost, sadašnjost i svijet asocijacija, uz nastojanje da se izbjegn timer sentimentalnost, banalnost, izmišljanje, sarkazam i ironija. Rat je ovdje, možda, tek odjek pitanja «nikad se ne zna odakle, kada i kako netko može uletjeti u njezin, tvoj, svačiji život i povući ga na dno, bespovratno».

Blagost i suosjećanje koji obilježavaju pripovijedanje o djetinjstvu u završnici će romana ustupiti mjesto mračnom raspoloženju, bilježenju gubitaka i nemoći. Nemoć će osjetiti pripovjedač suočen sa samim sobom i svojim orgijama racionalnosti (beskrajno strpljiva krava s fotografija koja mu se neprestano vraća u pamćenje «moljaka da ju radije odvedeš na ispašu nego što ju zavilavaš pričom o svom poljuljanom...identitetu...»). No, još više, poraz će nastupiti u susretu sa zbiljom, s drugim za kojega pripovjedač nikako neće moći sačuvati svoju znatiželju i otvorenost, to jest u bolnom zamišljanju druge prognaničke obitelji koja je neko vrijeme živjela u njegovoj kući.

Pokušaj smještanja Kirinova *Albuma* u kontekst hrvatske ratne proze čini mi se donekle uzaludnim. Riječ je o memoarskoj prozi koja je zaokupljena stilom i svijetom suvremene književnosti i teorije, no koja istodobno govori o gorkom osobnom ratnom iskustvu. Dakako da je ovakva proza moguća tek u ovom trenutku, post festum, kada je nastupila kakva-takva smirenost, i za one koji su proživjeli najgore. Sve potencijalne usporedbe s hrvatskom ratnom prozom devedesetih proizlazile bi iz te osnovne činjenice. No, čini mi se važnim prizvati jedan drugi kontekst: senzibilitete raznolikog društva pisaca i prevoditelja koji su se u drugoj polovici devedesetih još uvijek okupljali oko časopisa *Quorum*, mjereći dimenzije hrvatske ksenofobije temama iz važne neprevedene teorijske i druge literature. Spominjem *Quorum* stoga što je za taj časopis u to doba sâm Kirin priredio zanimljive teme, no zapravo se radi o strategiji koja nije rezervirana samo za Kirina ili suradnike tog časopisa. Povuču se u prijevode i bilješke, u trenutku kada dominira «etički imperativ pisanja o ratu», nije tako nekretna gesta kao što bi to na prvi pogled moglo izgledati. To jest, pogled na devedesete još bi mogao potaknuti zanimljivih tekstova, očito i od navodnih «eskapista» od kojih se to najmanje očekivalo. ■

Krava i orgije racionalnosti

Riječ je o memoarskoj prozi koja je zaokupljena stilom i svijetom suvremene književnosti i teorije, no koja istodobno govori o gorkom osobnom ratnom iskustvu

Miroslav Kirin, *Album*, Vuković i Runjić, Zagreb, 2001.

Gordana Crnković

Prevoditelj metafizičkih trilerera Paula Austera upustio se u rekreiranje u ratu nestalog obiteljskog albuma? Pitanje koje mi se nameće pri prvom susretu s memoarskom prozom Miroslava Kirina, uostalom drsko i pogrešno postavljeno pitanje, nehotice upućuje na pravi trag. Kirin se posljednjih godina intenzivno bavio Paulom Austerom, preveo je tri romana koji čine Austerovu *Newyoršku trilogiju* (za nakladnika Vuković i Runjić), za časopis *Quorum* priredio teme o tom značajnom američkom piscu bliskom europskom ukusu. Za Kirina Paul Auster sasvim očito nije običan prevoditeljski zadatak, «Paul Auster me pratio i tamo gdje to nisam želio», kaže on u jednom proznom zapisu u *Quorumovu* tematu.

Tekst lišen prenemaganja

Album je svojevrsni post scriptum hrvatskoj ratnoj prozi, no istodobno, što je u kontekstu ratnog pisma neobično, s distancom prema stvarnosti koja se prikazuje. Iako je pripovjedač emotivno angažiran i osobno pogođen ratom, on rat doživljava kao nametnuto iskustvo s kojim se ne može poistovjetiti. Riječ je o piscu koji zbiljska iskustva tematizira emotivno, no još više vrlo racionalno. Pritom se upušta u pitanja o identitetu subjekta, varljivosti pamćenja i spoznaje, kao i u etičke dvojbe – sasvim u skladu sa suvremenim moralnim osjećajem, banalnu opreku dobra i zla ovdje se motri u kontekstu općeg «spektakla nesreće». Istodobno, i to je posebno dragocjeno, utjecaj prozne i teorijske literature, koji omogućuje takvu misaonost, vrlo je nenametljiv. *Album* je tekst lišen prenemaganja.

Album čine četiri poglavlja: uvodno, «Umjesto fotografija», predstavlja kontekst zbivanja, naglo napuštanje doma praćeno bukom granatiranja, i donosi dokumentarne zapise dvaju sudionika tog događaja, majke i oca. Drugo, najopsežnije poglavlje pod naslovom *Album* središnji je dio knjige, obuhvaća memoarske priče-eseje o odrastanju na Baniji. Poglavlje «Bijele fotografije» esejističke su bilješke na marginama glavne teme, ujedno i svojevrsno sažimanje i propitivanje vlastita pothvata. Na kraju, u četvrtom poglavlju «O fotografijama» pripovjedač se susreće s fotografijama druge nesretne prognaničke obitelji, uljeza koji su neko vrijeme živjeli u pripovjedačevoj kući; unatoč gorkosmiješnom i nimalo žučljivom tonu čitave knjige ovdje se priznaje poraz dobronamjernosti.

Uvod u pripovjedačevu neizvjesnu igru rekreiranja prošlosti zapisi su majke i oca, očev popis izgubljenih i majčin popis sačuvanih predmeta, i jedan i drugi identični svojim namjerama. Ti očajnički zapisi obnavljaju životnu rutinu o kojoj se i ne razmišlja, predstavljaju svoje pripovjedače poistovječene sa svojim životima, ostavljajući prostor dvojbe nekom drugom istraživaču prošlosti. Pripovjedač *Albuma* izdvojiti će likove svojeg djetinjstva iz njihove svakodnevice; živopisna ruralna sredina koja nudi obilje priča, i koja je već na brzini zavela mnoge pripovjedače, ovdje će poslužiti samo kao okvir, u središtu pripovjedačeva zanimanja bit će, umjesto konvencionalne slike velikih događaja,

jašnjava da se glavni pripovjedni postupak te proze sastoji u odbacivanju stereotipnoga gledanja, uz očekivanje da bi osebnije pojedinosti na svakoj fotografiji, kao i odnos zapamćenog i zaboravljenog, mogli usmjeriti tumačenje u nepoznatom smjeru, dakle funkcionirati kao početak priče.)

Potruga za identitetom

Potruga za perspektivom prikazivanja likova istodobno je potraga za njihovim identitetom «stvarnijim od onoga u životu». Priča pod naslovom «Majka i učitelj plivanja» otvara središnje poglavlje knjige. Fotografija koje se ovdje pripovjedač prisjeća prikazuje majku prije njezine roditeljske i drugih stalnih uloga, ona je još djevojčica koju njezin stariji brat, s dosta nježnosti, poučava plivanju. Pripovjedačeva je asocijacija, koju suprotstavlja liku majke-djevojčice, san koji mu je majka ispričavala o mladiću koji mladu ženu, vjerojatno nju samu, odvlači u duboku vodu, gdje erotska igra iznenada prerasta u borbu za goli život, a san se naglo prekida u trenutku kada se približi strahu od smrti. Jesmo li na tragu koji upućuje na majčinu kasniju vječnu zabrinutost, intuiciju osobito udešenu za zle slutnje? Pripovjedačeva usmjerenost na pažljivo skrivane strahove i žudnje, i trenutke u kojima oni izlaze na vidjelo, omogućit će implicitno pitanje: kako to da je majka, iako sabrana i naizgled zadovoljna, istodobno paranoična, kako to da nikad ne odlazi na mjesta koja su joj neznanana i prva predosjećaju zlo u koje drugi još ne vjeruju.

Slijede priče-eseji obiteljskog albuma. U središtu je sretna i kulturna obitelj, koja živi u skladu sa svojim provincijskim okruženjem, njegovim živopisnim likovima i kroničarima, u kojemu ima i mračnijih likova, tipova koji piju i tuku žene i djecu. Neke su priče više priče, a druge su više eseji; u svima su prisutne raznovrsne strategije izbjegavanja i zaobilaznja teme, prešućivanja, diskrecije. Nekim likovima s fotografija dopušta se da na trenutak preuzmu pripovijedanje, oni sami izlažu svoje verzije proživljenog, i sami izbjegavajući suočiti se s temama kao što su rat i krivnja. U priču se diskretno uvlače i oni

KRITIKA

zajedno tvore grafemski lanac – Knjiga), svojevrsna je metafora njezina idejnoga sloja koji se usredotočuje na čin pisanja (i

spomenutih znamenitih imena, koja, pak, postaju medij autoričina obračuna s temama arhetipske važnosti kao što su

je *Ti* – neki nepoznati, ali konkretni sugovornik, čitatelj ili, pak, naslovljeni lirski junak kojemu se potencijalno transfor-

No, bunt umjetnika, koji bi logično proizašao iz tako loših recepcijskih okolnosti, ovdje se relativno lako potiskuje okretanjem Bogu i Kristu – instancama koje su izvor njegova nadahnuća, koje su mu potpora i utjeha, a kojima autorica najčešće poentira tekstove (*Imate krila! Krist je pokazao / Kako se šire ruke i uzlijeće / Nebu, bez srdžbe i oholosti, / Vodeći one s manje sreće.*) Najintimniju, gotovo psihoterapeutsku komunikaciju lirski subjekt-umjetnik uspostavlja upravo s božanskim bićem jer je svojevrsna njegova duhovna replika, što mu, bez obzira na svu zemaljsku nesklonost, na sva prizemna omalovažavanja, priskrbljuje zadovoljštinu – duhovnu superiornost.

Čitavim tekstom, rekla bih, dominira duh božanskoga materijaliziran hiponimima *bjelina, svetost, let/krila, anđeli, Krist, Dub Sveti* itd., od kojih se *let*, odnosno *krila*, najčešće rabe u proizvođenju sinestezijsko-algorijskih slika kreativnoga poleta, autonomnosti, *poetske slobode* (*Mislim na njihova krila.../...Kako se vuku zemljom i stapaju sa snijegom, / Poderana i slomljena, / Zgrčena duhovna svila.../...I poželim vikati: »Imate krila!«, / Taj teret što ga osjećate na leđima.../...Mogu vas ponijeti i sve nas odvesti / Još žive, u zagrljaj anđelima.../...Zar mislite da ti trnci u kičmi, / Taj bol u ramenima, ništa ne znače? / Imate krila! Imate krila! Bar / U jednoj pjesmi, koja kroz smijeh plače.*), implicirajući pritom stalne intertekstualne i intermedijalne susrete, osim s biblijskom motivikom, slikarstvom, glazbom, nešto krhkije i prigušenije s Baudelaireovim *Albatrosom*, gdje se pozicija umjetnika, odnosno njegov nesporazum sa svijetom, ne prevladava komunikacijom s višim bićima koja ga nadahnjuju duhovnom superiornošću, već on svjesno svojim djelom pristaje na vječno *izgnaništvo sred strke zemaljskih nizina*. ▣

Dehijerarhizacija lirskih instanci

Pravo podrijetlo energije uložene u kreativnu djelatnost autorica locira izvan granica tjelesno i racionalno spoznatljivoga svijeta, u sferu božanskoga

Maja Gjerek Lovreković, *Stakleno more*, Stajnergraf, Zagreb, 2001.

Sanja Jukić

Najnovija zbirka pjesama vrlo produktivne pjesnikinje, prozaistice i dramske spateljice Maje Gjerek Lovreković, po temeljnom je poetskom konceptu nastavak njezine prethodne knjige *Posvećene pjesme* (u izdanju Naklade MD). Paralela uočljiva na prvi pogled dosljedna je posvećenost, kako autorica prošlim naslovom izravno i kaže, pjesama poznatim pjesnicima (u *Posvećenim pjesmama* to su Ahmatova, Lorca, Cvetajeva, Jesenjin, Sever, Ujević, Parun, Baudelaire, Plath...), piscima uopće, slikarima, glazbenim umjetnicima, književnim i stvarnim likovima glasovitima po nekoj svojoj žrtvi (Cohen, Dali, Bach, Ivana Orleanska, Majka Terezija, Van Gogh, Penelopa, Orfej...), a sve to u ozračju duhovnosti koja protkiva gotovo svaki tekst.

Knjiga – djelo čovjeka ili Boga?

Kompozicijska artikulacija zbirke, tu prije svega mislim na specifičan način imenovanja ciklusa (svaki ciklus naslovljen je jednim grafemom, a svi oni

tako ga, linearnim razvojem naslova, prezentira kao stvaralački proces), ili, općenito, na čin umjetničke proizvodnje kao odraza najplemenitije dimenzije ljudskoga duha, savršene *papirne* materijalizacije njegova osjetilnog, emocionalnog i intelektualnog svijeta. Pravo podrijetlo sve te energije uložene u kreativnu djelatnost autorica ipak locira izvan granica tjelesno i racionalno spoznatljivoga svijeta, u sferu božanskoga. Stilsku aparaturu, kojom se pritom služi, čini rasokošna metaforika utisnuta često u sentimentalne alegorijske slike (*Tigar je u pjesmi. Kao i sve ostalo, / Njegove tamno-svijetle pruge redova, / Od uskih bjelina i zapisanih stihova, / I kad umilno prede, ili gordo riče, nemiran, / Tu iskre njegove astralne oči od draguljnih slova...Byronov tigar*) što modeliraju poetičke fizionomije već

ljubav, smrt, umjetničko stvaranje i, u vezi s tim, relativnost kategorije vremena, samotnost umjetnika u svemiru... Dakle, ovdje nije riječ, kako bi se možda moglo pomisliti, o pukom nabranju uzora koji su na bilo koji način utjecali na autoričino pisanje, već o kreativnome manipuliranju njihovim poetikama, životnim i životno-literarnim filozofijama, o, zapravo, autoričinoj interpretaciji svijeta iz perspektive tuđega imena i svega onoga što ono u stvaralačkome smislu predstavlja. Tu se, stoga, računa s recipijentovim predznanjem, s njegovom sposobnošću asocijativnoga povezivanja poznatoga, onoga što sugerira naslov (*Dorina ogrlica, Cohenov vremeplov, Mozartova kugla...*) i novoga – iskonstruiranoga iz autoričine recepcije naslovno naznačene poetike ili životne filozofije te njezina osobnoga umjetničkoga i životnoga impulsa.

Igra lirskih lica

Tu se neizbježno nameće pitanje o strategiji uvođenja lirskih instanci u tekst, odnosno o discipliniranju hijerarhije lirskih glasova koji kao da se svojom istodobnošću u tekstu nadmeću za dominaciju. Lirski junak kojemu naslov, odnosno, *Nad-Ja*, obećava povlaštenu poziciju u tekstu i objavljuje se, najčešće, *Ja-perspektivom* uspostavljajući svoj govor na nekoliko načina – kao monolog (*Saphina škola, Ivana Orleanska na kiši*), kao dijalog s *Ti*, gdje se ta relacija komplicira u trenucima kad nije sasvim jasno tko je *Ja* – naslovljeni lik ili *Nad-Ja* preseljeno u tekst (*Cohenov vremeplov*) i tko

mirano *Nad-Ja* obraća (*Ewin eho, Huxleyjeva zaručnica, Homeros sat*) i kao dio kolektivnoga glasa – objave – *Mi* prema *Drugima* (*Tolstojeva pobjeda, Bachov galeb*), od kojih se očekuje razumijevanje ili čijem se nerazumijevanju to *Mi* kritički obraća. Dakako, česte su i kombinacije pojavljivanja lirskih lica i njihove komunikacije u jednoj tekstu.

Izgon kao sudbina

Takva, povremeno zamršena, interaktivna mreža govornih, sugovornih i negovornih osoba, dijaloga i monologa s nizom retoričkih pitanja u pjesmama, zapravo je autoričin način eksplikacije čitave skale različitih stanja vezanih uz proces umjetničkoga stvaranja, povremeno iščitljiv u maniri romantične vizije umjetnika i njegove misije, ali i, upotrijebit ću već jako izlizanu sintagmu, njegove neshvaćenosti u svijetu (*Pišem pjesmu, jer je tako nalik pismu / Koje svatko može pročitati, a samo jedan razumjeti...; Ali sve dok postoje duše žedne i gladne / Kruba riječi i vina poezije, mi pobjeđujemo...; Stihovi slomljeni, nevoljki i gorki, medni, /...Raspukli od čežnje, a pogleda uvijek žedni...itd.*). Odabirom imena – od Homera, Saphe preko Cvijete Zuzorić, Dalija, Salingera do Cohena, pjesnikinja namjerno želi izgraditi povijesni kolaž uvida u poziciju umjetnika u svijetu, da bi njime potpuno opovrgnula povijesnu dimenziju toga problema, odnosno pokazala da su nesigurnost, nedostatak samopouzdanja, neprihvaćenost – stalne poteškoće koje samo mijenjaju vremensku pozadinu.

KRITIKA

dopskih stijena, rastrgale pobješnjale trakijske žene, a njegovu glavu i liru bacile u rijeku Hebar.

Euridikina s/zjena

Mitska matrica priče i njezina operabilnost u različitim kulturama i različitim prikazivačkim praksama omogućuje autorici da se osvrne na dinamičan i nestabilan odnos folklornoga i književnoga u kulturi

Lada Čale-Feldman, *Euridikini osvrti*, Naklada MD/Centar za ženske studije, Zagreb, 2001

Tatjana Jukić

Spomene li se danas komadanje Orfeja, malo tko će prvo pomisliti na završnu epizodu mita o ocu zapadnog pjesništva. Naime, Orfeja su za Bakhove svečanosti, ispod Ro-

Spomene li se danas komadanje Orfeja, suvremeni potrošač književnosti vjerojatno će se prvo sjetiti istoimene knjige Ihaba Hassana. Hassan je iskoristio komadanje Orfeja kao metaforu književnosti postmodernizma i

njezine potrebe za samoraščlanjivanjem, komadanjem iluzije o vlastitoj cjelovitosti. Uostalom, komadanje Orfeja prikladna je metafora dekonstrukcije, teorije kojom Hassan legitimira svoje seciranje postmodernizma. Moglo bi se, naime, reći da komadanje Orfeja trasira rad i učinak dekonstrukcije, jer iznova izvodi njezino ustrajno rasklapanje i izmiještanje književnoga korpusa. Ipak, golemim uspjehom svoje knjige Hassan je priču o Orfejevoj smrti zapravo usmrtio kao metaforu, jer je poništio odmak i višeglasje mitske priče, i komadanje Orfeja djelatno sveo na sinonim za postmodernizam.

Prva rečenica

Hassanov usmrćeni Orfej, međutim, još je djelatna, jer i dalje manifestira ugovornu vrijednost naslova, kao ulaza u tekst na temelju kojega čitatelj prihvaća cjelinu teksta. Iako Gérard Genette, u tekstu o pragmatički pripovjedne književnosti, takvu vrijednost pripisuje prvim rečenicama romana, čini mi se da se ta ugovorna vrijednost ostvaruje i u naslovima, i u predgovorima, i ne samo pripovjednoga teksta. Uostalom, početak svoga govora o počecima vjerojatno niti ne bih

ustrojila na ovaj način da ga ne želim iskoristiti kao uvod u govor o knjizi koja manifestno računa na čitateljevu svijest o ugovornoj vrijednosti naslova i predgovora, a to su *Euridikini osvrti* Lade Čale Feldman.

Slično Hassanu, i Lada Čale Feldman računa na interakciju mitske priče o Orfeju i vlastita čitateljskog postupka. U kanonskoj verziji mita o ocu zapadnog pjesništva, Orfej je svojom pjesmom uspio ganuti Hada i Perze fonu, i ishoditi njihovo dopuštenje da izvede ljubljenu Euridiku iz podzemlja – natrag na svjetlo dana. Uvjet te pogodbe bilo je neosvrtnje – zabrana pogleda prema predmetu žudnje. Ne odoljevši žudnji da pogleda Euridiku, Orfej obezvjeđuje pogodbu, a Euridika ostaje trajno zarobljena u tami.

Tama drugoga svijeta

Tu epizodu mita o Orfeju Lada Čale Feldman rabi kao parabolu samoga čina prikazivanja ili tumačenja. Tako u predgovoru citira Georgea Steinera, koji govori o nepotrošivoj strasti pjesnika Orfeja, zbog koje se on ne može ne osvrnuti, i zbog koje – paradoksalno – ne može osvjetliti, protumačiti, prikazati pred-

met svoje žudnje. Drugim riječima, pjesnička žudnja konstituira prostor tame kao prostor neprikazivoga, kao nepodnošljivi suvišak u ugovoru koji regulira odnos teksta i interpretacije. S druge strane, Lada Čale Feldman u tu će priču o tumačenju ucijepiti paradoksalnu anomaliju iz korpusa hrvatske književnosti. Kod Mavra Vetranovića, naime, ne osvrće se Orfej, već Euridika, čime sama sebe zadržava u neproničnoj tami drugoga svijeta (svijeta Drugoga?).

Koristeći se figurom Euridike iz takve rascijepljene perspektive, Lada Čale Feldman trasira interese koji upravljaju njezinim autorskim osvrtima. Pritom njezini osvrti operiraju slično Hassanovu komadanju: riječ je o zahuktaloj metafori koja narativni materijal mita o pogledu aktivno prevodi u rad teorijskog uvida. Osvrti su, naime, Euridikini, ali su – kao osvrti – ujedno mjesto vlastita tumačenja, i proizvode stalnu, poticajnu, paradoksalnu nelagodu upravo ondje gdje bi se trebao regulirati odnos teksta i interpretacije. Uostalom, sama teorija optička je metafora koja – slično teatru – čin gledanja vezuje s činom prikazivanja i tumačenja.

KRITIKA

Obnova "lakog stiha"

Pjesme iz ove zbirke grupiraju se oko lirskih isječaka nadahnutih urbanim pulsiranjem svakodnevlja i to tako da svjedoče priči o ljubavnim uspjesima i neuspjesima subjekta pjesme ili prisluškiju muško-ženska šaputanja

Simo Mraović, *Laku noć Garbo*, POP & POP, Zagreb, 2001.

Tihomir Dunderović

Laku noć Garbo, nova je zbirka pjesama Sime Mraovića, jedne od zanimljivijih pojavnosti u prostoru suvremenoga hrvatskog pjesništva. Objelodanjena pred sam kraj 2001. godine, dobro se uklopila u četverogodišnji ritam pojavljiva-

nja Mraovićevih pjesničkih zbirki. Prvu zbirku *Sezona otrova* objavio je 1986. godine kao dvadesetogodišnjak, a zatim su usli-

postupci u prvoj zbirci bili u potpuno drukčijem kontekstu i u službi iskušavanja jezičnoga materijala.

jedile *Rimljanima nedostaje mi-losti* (1990.) i *Na zemlji je sjena* (1994.). Doduše, pretposljednja zbirka *Između usana* iz 1997. godine, iznevjerila je tu četverogodišnju periodičnost za samo nekoliko mjeseci, ali ju je *Laku noć Garbo*, kao što sam rekao, iznova potvrdila.

Najbolji književni performer

Iako se zbog naglašene narativnosti pojedinih pjesama iz zbirke *Između usana*, a pogotovo pjesama iz ciklusa *Zagrebamsterdam*, moglo pogrešno zaključiti da će sljedeća Mraovićeva knjiga biti knjiga kratkih priča ili, u najmanju ruku, knjiga narativne poezije, to se nije dogodilo. Mraović je u potpunosti ostao vjeran pjesništvu. Već na temelju prvoga letimičnog čitanja pjesama iz zbirke *Laku noć Garbo*, može se uočiti da su one nekako najslabije pjesmama iz njegove prve zbirke. Razlog je, vjerojatno, u obnovljenoj i naglašenoj dosjetki, igrivosti i povratku "lakog stiha". Normalno, ovi su

Opće je poznato da Mraovića prati glas najboljeg književnog performerera i izvođača vlastite poezije. Smatram da su sve češća javna čitanja poezije povratno utjecala i na samu pjesmu, jer su od pjesme zahtijevala performativnu snagu, a snaga se mogla vratiti jedino dosjetkom, relativnom kratkoćom i pojačanom zvukovnošću "lakog stiha". Ta pojačana zvukovnost, temeljena ranije na glasovnim igrama asonance i aliteracije, u ovoj se zbirci ostvaruje uglavnom kroz anaforu i rimu. U vrlo kratkim i iscjepkanim rečenicama/stihovima ponekad zaikri iznova probuđena rima i to vrlo često unutar istoga stiha ili u susjednom stihi. Ona ovdje ne potvrđuje težinu i ozbiljnost stiha, nego ga naprotiv olakšava i ironizira: *Počinje u zoru na moru./Zen budizam i nudizam ili Jedan drugom iza uha./Pronašli su brdo buha.*

Osmijeh između usana

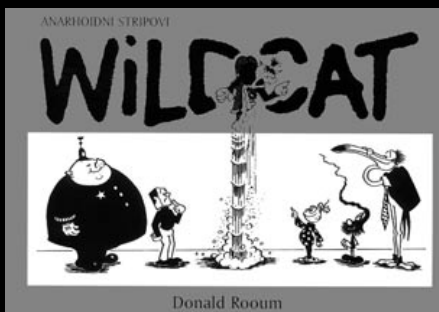
Nažalost, pojedine su pjesme ostale na razini dosjetke pa mo-

gu tek izmamiti osmijeh i to pod uvjetom da ih čujete izgovorene autorskim glasom. Zapisane, samo narušavaju uvjerljivost i kompaktnost zbirke (primjerice *Drek na dreku*, *ME-DI-TERAN*). Naravno, puno je više onih uspješnijih, obilježenih nasljedem *Rimljana* i tragom *usana*. One se grupiraju oko lirskih isječaka nadahnutih urbanim pulsiranjem svakodnevlja i to tako da svjedoče priči o ljubavnim uspjesima i neuspjesima subjekta pjesme ili prisluškiju muško-ženska šaputanja. Tu pripadaju i one ležerno ispovjedne pjesme, inficirane lakim autoreferencijalnim i autoironičnim komadićima: *Potpuno sam propao kao pisac./Ne pišem već dugo./Ali svima lažem da pišem./Čak ponekad./Ponešto i napišem./Kako bi laž bila manja./I sve više./Baš me briga za pisanje./Samo jurim ženske.*

Na promociji zbirke u Osijeku, u klubu knjižare *Nova*, promotor Igor Gajin ustvrdio je da se Mraovićeva nova zbirka neće svidjeti književnim kritičarima, ali da će čitatelji zasigurno u njoj uživati. Točno, ovoj se zbirci može zamjeriti neujednačenost i necjelovitost, jednako kao što je lako moguće prokazati njezina slaba mjesta. Također se može progovoriti o uređivačkim propustima, o iznevjerenim očekivanjima pete zbirke, ali joj se mora

Na promociji zbirke u Osijeku, u klubu knjižare Nova, promotor Igor Gajin ustvrdio je da se Mraovićeva nova zbirka neće svidjeti književnim kritičarima, ali da će čitatelji zasigurno u njoj uživati

priznati iskrenost, neopterećenost i užitak čitanja. Stoga će, vjerujem, *Laku noć Garbo* svojom svježinom privući čitatelje i izmamiti barem osmijeh između usana. ☐

što čitaš?

Noam Chomsky

MEDIJI, PROPAGANDA I SISTEM

Naslove možete naručiti preko e-maila markos@zamir.net ili ponedjeljkom, na *subverzijama*, u **net klubu mama**, Preradovićeve 18, od 20 h

Osvrti su, naime, Euridikini, ali su – kao osvrti – ujedno mjesto vlastita tumačenja, i proizvode stalnu, poticajnu, paradoksirajuću nelagodu upravo ondje gdje bi se trebao regulirati odnos teksta i interpretacije

Ta poticajna teorijska nelagoda u knjizi Lade Čale Feldman najočitija je na granicama koje također proizvodi pripovjedni materijal mita o Orfeju i Euridiki. Jedno je od tih nestabilnih međumjesta konstrukcija rodnih uloga, koju anticipira izvedba Vetranovićeve Euridike. Naime, na njegovu Euridiku, koja u svoju izvedbu upisuje fatalnu izvedbu pjesnika i vlastita ljubavnika, moguće je osvrnuti se kao na figuru suvreme-

ne teorije roda i izvedbe, a u njezinu nepronichnu tamu moguće je otisati nesvodivi pripovjedni suvišak i mita i Vetranovića. Drugo, mitska matrica priče i njezina operabilnost u različitim kulturama i različitim prikazivačkim praksama omogućuje autorici da se osvrne na dinamičan i nestabilan odnos folkloroga i književnoga u kulturi.

Naposljedku, izvođački čin Orfeja i Euridike, i kod Vetranovića i u božanskoj dramaturgiji njihova mita, oboje ih donekle teatralizira. Oni postaju izvođači u pomno režiranoj predstavi izlaska na svjetlost, što autorici omogućuje da ih upotrijebi kao figure kojima čitatelja uvodi u svoj treći temeljni interes, a to je *odnos glumca i kazališta, uloge i tijela*. Stoga ne čudi što autoričini temeljni interesi – konstrukcija spolnih i rodnih uloga, odnos kazališne uloge i glumčeva tijela, ulog i uloga folkloroga u proizvodnji kulture – povlače za sobom potrebu za uvidima u metodološke protokole *feminističke kritike* i, općenito, *teorije roda* te *teatrologije* i *etnoteatrologije*.

Širok krug interesa

Kao što se vidi, djelokrug autoričinih interesa uistinu je ši-

rok. U prvom poglavlju Lada Čale Feldman razmatra dijalog teorije i kazališta, u procijepu koji otvara uznemirujuća prisutnost propadljivog glumačkog tijela na sceni i propadljive jednokratnosti kazališne izvedbe. Usto, taj se interes za granicu profilira kao interes za specifičan kulturni okvir hrvatske teatrologije, koja je usporediva s pozicijom hrvatske etnologije.

U sljedećem poglavlju autorica se osvrće na jednako problematičnu prisutnost nepronichnoga tijela u korpusu feminističke teorije, ali i na antropološke specifikume domaćeg tijela feminističke teorije, i specifično lokalne probleme u recepciji angloameričkog i francuskog feminizma.

U trećem poglavlju tema njezina osvrtta jest povijest spolne inverzije na evropskim pozornicama, odnosno povijest prakse da ženske likove na pozornicama tumače muškarci. S tim poglavljem, međutim, kontrapunktira tekst o Ilirijama iz Shakespearovih tekstova, u kojemu autorica uspostavlja antropološke veze s karnevalskim praksama Dubrovnika, Korčule i Pelješca – praksama koje također računaju na uznemirujuću inverziju spolnih uloga, te nukaju na refokusi-

ranje recepcije Shakespearea iz hrvatske perspektive. Sličan interes Lada Čale Feldman razvija i u tekstu o inverzijama spola u starijoj hrvatskoj književnosti, ali i o rodnoj nestabilnosti u slavonskom folkloru, u izvedbama takozvanih kraljica i ljelja. Nadalje, kad govori o spolnoj metatezi u hrvatskom kazalištu, autorica posebnu pažnju posvećuje politici prikaza žene na pozornici, u smislu politizacije njezina ženstva, pogotovo u tekstovima muških autora. S druge strane, u poglavlju o autobiografijama dviju glumica Elize Gerner i Marije Crnobori, Lada Čale Feldman razmatra nestabilnu granicu između konstrukcije kazališne uloge i konstrukcije glumčeve subjektivnosti i autobiografskog identiteta, što je problem koji kasnije prepoznaje i kao osnovni interes Pirandellova djela.

Svi se ti interesi prepliću u autoričinu završnom tekstu, onome o *Orlandu* Virginije Woolf, kao djelu paradigmatičnom ne samo za pitanja androginije i inverzije spola, već i kao djelu koje se – baš kao Euridika – pokazalo otpornim na tumačenje i osvjetljavanje.

Ipak, umjesto *Orlandom*, vlastiti tekst rado bih završila još jednim povratkom predgovoru.

Čini mi se, naime, da uvođenjem priče o Euridiki Mavra Vetranovića, koja vlastitim osvrtom – ne čekajući Orfeja – onemogućuje izlazak svoje figure na svjetlo mitskoga dana i akademske interpretacije, Lada Čale Feldman ističe ne samo nužnost feminističke teorije za tumačenje tekstova kulture, već i činjenicu da teorija, prelazeći kulturne granice, mora promijeniti ruho i modificirati ulogu, te uistinu razviti svijest o nestabilnosti svoje uloge. Nadalje, figurom Vetranovićeve Euridike autorica implicira da se granice ne daju pozicionirati jednostrano – primjerice samo unutar teorije roda, ili samo kao granice među različitim znanstvenim disciplinama, ili samo kao granice između različitih kultura – već ih je nužno promatrati u interakciji. Isticanje te nepripitomive dinamike granica i graničnosti čini mi se najvećom vrijednošću knjige Lade Čale Feldman.

Uostalom, i u mitu, raskomadani Orfej naposljetku se suočava ne samo s fragmentarnošću i propadljivošću svoga pripovjednog tijela, već i s prelaskom granice prema drugome svijetu, gdje ga u tami čeka pogled Euridike s/zjene. ☐

Križ od četiri stabla

Nakon *Knjige o Jobu* u hrvatskoglagojskoj književnosti, Antonija Zaradija Kiš ostvarila je novu transliteraciju, u ovom slučaju – Greblova rukopisa, kojoj prethodi izuzetno koristan uvodan tekst

Antonija Zaradija Kiš: *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493)*, Pazin, "Josip Turčinović", Biblioteka pretisaka knj. 9, 2001.

Suzana Marjanić

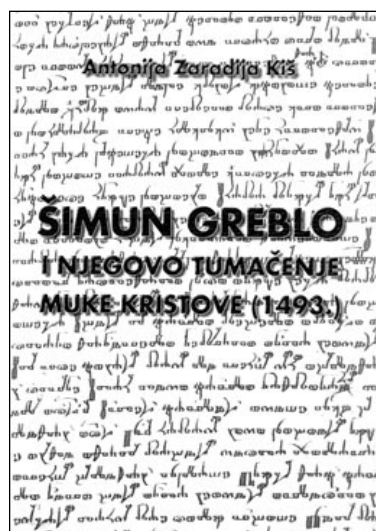
Na Jungovo pitanje "Nije li vrijeme da se kršćansku mitologiju, umjesto da nestane, pokuša shvatiti simbolički?", koje upućuje na jednoj od stranica *Neotkrivenog ja*, asocijativno nadovezujem hermeneutiku kao umijeće i teoriju interpretacije te Greblovu (glagoljašku) provedbu čitanja u njegovu rukopisu *Tlmačenje od muki gospoda našega Isubrsta* (1493.) koje dovršava deset godina nakon prve hrvatske i južnoslavenske inkunabule (22. veljače 1483.) u vrijeme Gutenbergove tiskarske galaksije. Primjerice, genezu značenja slučaja zašto je Isus nazvao Judu *prijateljem* u trenutku scene demaskirajućega poljupca, Šimun Greblo tumači *trojnim zakonom* (redak 200): *prvo*, zato što ga je Juda *prijateljski* pozdravio i poljubio; *drugo*, odnos prema *Drugom* nalaže mu da ga tako nazove; *treće*, u značenju – *gotov' sam' tebe priēti na milost'*.

1227 redaka

Nakon "*Knjige o Jobu* u hrvatskoglagojskoj književnosti" (1997.), Antonija Zaradija Kiš ostvarila je novu transliteraciju, u ovom slučaju – Greblova rukopisa, kojoj prethodi izuzetno koristan uvodan tekst, jer osim studije Josipa Bratulića (1969.) i Dražena Vlahova (2000.) do njezina predgovora nije objavljena zasebna rasprava o Šimunu Greblu i njegovu djelu. Priređivačica upućuje kako je tridesetih godina sada već prošloga stoljeća veću pozornost na ročkoga popa glagoljaša obratio Vrbničanin don Jerko Gršković koji je transliterirao *Tumačenje muke* 1925. godine, a transliteracija *tragično* preminuloga "glagoljaša" 20. stoljeća *srećom* je sačuvana u privatnoj zbiri-

ci. Pritom u pretisku Greblova *Tumačenja muke* na lijevoj stranici nalazi se rukopis glagoljskoga teksta, a na desnoj – transliteraci-

što ih sadrži dodatak, a koji navodi ime autora i datum završetka rukopisa. Naveden postskriptičini i najstariju bilješku o Greb-

ja Greblova rukopisa.

Možda prikaz Greblova prvoga djela *Tlmačenje od muki gospoda našega Isubrsta* (1493.) možemo započeti ocjenom Eduarda Hercigonje iz djela *Nad iskonom hrvatske knjige* da je riječ o jednom "od najnadahnutijih i najljepših tekstova te vrste u našoj srednjovjekovnoj knjiži, reprezentativan istančanošću izraza i u širim razmjerima". Antonija Zaradija Kiš ipak pridodaje da Šimun Greblo nije originalan pisac, već izvrstan prevoditelj i priređivač, skriptor, kaligrafski majstor, učitelj i prepisivač iz Roča, glagoljaškog centra kraja 15. stoljeća.

Riječ je o novom, devetom, izdavačkom pretisku Katedre Čakavskog sabora iz Buzeta i Istarskoga književnoga društva "Juraj Dobrila" iz Pazina koji je bio predstavljen na prošlogodišnjem rujanskom 32. znanstvenom skupu Buzetski dani uz 450. obljetnicu piščeve smrti (1551.-2001.). Žanrovski *Tlmačenje od muki gospoda našega Isubrsta* upisuje se kao propovjedna proza čitana na Veliki petak, ispisana u 1227 redaka, a dovršeno je 5. ožujka (marčča) 1493., kako je autor zabilježio u kolofonu (impresum) rukopisa.

Zrcalno pismo i redak

Kao posebnost Greblovih djela, osim jezika kojeg odlikuje prožimanje ročke čakavštine (čakavski dijalekt ekavskoga refleksa "jata") i kajkavštine (kajkavsko narječje ročkoga kraja) protkanog s *tradicionalnim* crkvenoslavenskim elementima i rijetkim talijanizmima Antonija Zaradija, Kiš ističe i njegovo pismo – kurzivnu glagoljicu. Na posljednjem listu rukopisa ikonografski način skretanja pozornosti – ispružena ruka s kažiprstom uperenim na kolofon koja ukazuje na slijed glagoljaške pisarske tradicije – upozorava na važnost podataka

lu, a uz ostalo sadrži informaciju i o njegovu obrazovnom statusu – *az' šimun' žakan' okolit' ispisah' sie tlmačenje v roče i ē rodom iz roča* – pri čemu se vokacijski određuje prvo višim crkvenim redom (đakon), a zatim dodaje i niže zvanje (akolit), što može činiti, kako navodi priređivačica, poticaj za podrobna istraživanja sustava školovanja popova glagoljaša. Posljednji zapis *Tumačenja muke* napisan je *maniristički* naopako, te se može pročitati samo u zrcalu (zrcalno pismo), a glasi: *I(su)s Nazaranin c(esa)r judēiski*. Završetak preduskrasnoga govora autor je na dnu lista ikonografski označio ribom kao zoosimbolom, zoomorfom slikom Krista, provedbom Riječi u Sliku.

Nakon što je 11. travnja 1516. sastavio kazalo (*Vod*) koje prethodi *Tumačenju muke*, Šimun Greblo povezao je navedenu propovijed u jedinstvenu knjigu zajedno s *Kvarezimalom* (zbirka korizmenih propovijedi), kao trećim svojim djelom, koje je završio travnja 1498. godine. A putovanje spomenute dijadne knjige, čiji prvi dio čini *Kvarezimale*, a drugi dio – *Tumačenje muke*, započinje 1547. godine kada je knjigu Šimunov sin i nasljednik pop Jerolim Greblo prodao popu Mateju Mejaku za *1 spud pšenice i 2 spuda masture i sira libric 40*.

Trojstvena pasija

Zanimljiv je završetak Greblova opisa Kristove Muke. Riječ je, naravno, o opisu kako je Josip (Osip') iz Arimateje položio Kristovo tijelo *v grobē novem' ki bēše sebē osip' is'ēkal' v kamene tvrde*. Pritom autor objašnjava da je navedeni način pogreba bio karakterističan za Judeju: *ēko že običai estb ijudeom' pogrēbati se*. Spomenute evandeoske dijelove prema kojima Krist nije bio sahranjen u zemlji, već *sabranom na zraku u pečinskom grobu* koristili su, primjerice, *avangardisti* spaljivanja (kremacije) kojima su negirali *prvotnost* kristijanizirane dogme o inhumaciji.

Prije navedenoga dijela o Kristovu pogrebu, nalazi se Marijin (Mater dolorosa) narativno-dijaloški plač (*planctus*) nad razapetim Sinom, detaljna psihologizacija Majčine muke koja *nedostaje* u evandeoskim scenama, pri čemu Šimun Greblo, primjerice, uvodi ikonografsku scenu kako Marija nije mogla dohvatiti Sinove noge *zač' visoko bēše* (redak 1006). U trenutku Kristova obraćanja Majci, Greblo se poziva na scenu Ivanova evanđelja

(19, 26-27) gdje je Kristov učenik prihvatio Mariju kao *adoptionu* (i biološku) majku, naravno, i *ona* njega kao sina. Međutim, Greblo pridodaje potresno Majčino pitanje kako može zvati sinom Nepoznatoga kojega nije *pri s'r'ci nosila* (redak 1047). I dok u Ivanovu evanđelju nije navedeno učenikovo ime, Greblo mu pridaje ime Ivan – *Ivana učēnika i bližiku [bližika – rodak] moga ljublenago sina sestri tvoee* (redak 1043-1044). Pritom se Greblo ne zaustavlja na ekonomskom statusu žene u navedenom razdoblju i izostavlja rečenicu Ivanova evanđelja: "I od tog je časa učenik uze u svoju kuću." Umjesto navedenoga zapisuje *ta-da Ivan' s velikem' plačem' priētu ju za mater' sebē* (redak 1052-1053).

Intrigantno je opisana i Pilatova muka razapetosti između samilosti prema Kristu i agresivne želje gomile koja iz Zavisti i Čistoga Zla žudi za Kristovim raspećem. I u trenutku kada je Pilat, koji je vladao Jeruzalemom, saznao da je Isus iz Galileje, poslao je Isusa Herodu kako bi se oslobodio užasa od raspeća onoga koji se predstavlja kao židovski kralj. Međutim, *isusa irud' vaspēt' posla pilatu* (redak 486).

da bu i ezik' muku imēl

Kako Greblovo djelo u naslovnoj sintagmi sadrži hermeneutički termin *tumačenje*, autor se upušta u interpretaciju pojedinih evandeoskih dijelova. Tako će Kalvarija od *locusa horridusa, smrdećega* mjesta postati *locus amoenus – ugodno i vel'mi lēpo vone* jer figurira kao prostor na kojem se nalazi *drēvo spasitelbno* (redak 746-747). Nadalje, Kristove *trpeće* riječi *Žedan sam* (redak 1058-1060), koje su zabilježene u *Četvrtom evanđelju*, interpretira *trojnim zakonom: prvo*, želio je objaviti da je *istin'ni človek'* koji je u mucu osjetio potrebu za pićem; *drugo*, osjeća duhovnu žeđ za spasenjem čovječanstva; *treće*, kako na njegovu tijelu nije ostalo *mjesto* koje nije bilo ranjeno ili mučeno, zatražio je piće jer je znao da će mu dati *pivo žl'ko da bu i ezik' muku imēl'* (redak 1080-1081). Michael Baigent, Richard Leigh i Henry Lincoln u knjizi *Sveta krv, sveti gral* (1982.) evandeoskim zapisima o tome kako je Kristu pružena spužva natopljena, "navodno, octom" – što se *uglavnom* tumači kao "čin sadističkog izživljavanja" – dodaju da su se octom, ukiseljenim vinom kao nadražajnim sredstvom s učinkom mirišljavih soli u ono doba "prizivali k svijesti posustali robovi na galijama". Međutim, u Isusovu slučaju učinak je bio sasvim suprotan. I pritom upućuju da je spužva možda bila natopljena nekim opojnim sredstvom, mješavinom opijuma (i)li atopina, kako bi se ostvario "lukav plan" kojime je trebalo stvoriti privid smrti, a či-

me bi se ostvarilo i starozavjetno proročanstvo o Mesiji. Šimun Greblo, naravno, u okvirima *svoga kristološkoga umijeća interpretacije* ne tumači *takva* upitna mjesta, već se zaustavlja na tumačenjima pojedinih leksema koje interpretira "trojnim zakonom", *genezom smisla*, slijedeći trinarnu strukturu – *prvo, drugo, treće*.

Tetramorfno stablo križa

Kao posebno simbolički ispunjen dio *Tumačenja muke* smatram opis Kristova križa, pri čemu Greblo zapisuje da je križ bio izrađen od četiri stabla (redak 827-828) – od cedra (na kojemu je križ *ukrēplen'*), masline (na kojoj je bio *rastegnen'*), palme (od koje je izrađena *antena*, poprečna vodoravna greda na kojoj su rastegnute ruke) i čempresa od kojega je izrađen dio gdje se nalazi *titulus* (natpis), pri čemu autor koristi latinizirani oblik *titol'* (*pridavak* na koji je Krist mogao nasloniti glavu). Navedeno četverostruko stablo (križa) pojavljuje se i u zbirci *Legenda aurea* dominikanca Jacobusa de Voragine, pri čemu je navedeno da je križ Kristovih muka napravljen od palme, cedra, čempresa i masline. Nikola Visković u knjizi *Stablo i čovjek: prilog kulturnoj botanici* (2001.) upućuje: "Tu cedar znači nekvarljivost, čempres žalost, maslina pomazanje, palma uskrsnuće", i pritom upućuje na interpretaciju iz četrnaestostoljetnoga djela *Travels Johna Mandevillea*. Prema ikonografski simbolični cedar je znak Krista, čempres se povezuje sa smrću, maslina označuje *Mir*, a palma – pobjedu mučenika nad mukama i smrću.

Također, čini mi se privlačnim i Greblav opis čavala kao oruđa i simbola muke i raspeća kojima je Krist kao *čovjek boli* prikovan na stablo križa, pri čemu vizualizira njihovu rđu, ističe kako su bili bez oštrice (*r'ta ne imēhu*), debeli, dugi, a u funkciji kršćanske simbolike bilježi kako su čavli prouzrokovali Kristu trostruku *bol muke* (redak 777), prepuštajući se iscrpnom opisu tijela muke u naturalističkoj simbolici. Greblav zapis o tome kako su krvnici načinili *tri vr'tlini na križi* (redak 757) upućuje da su bila tri čavla (naravno, zbog simboličke povezanosti s Trojstvom) i time se ubraja u ikonografsku tradiciju prema kojoj su Kristove noge bile prikovane jednim čavlom.

Antonija Zaradija Kiš u svom predgovoru *znanstveno-prijateljski* otvara mogućnost budućega istraživanja Greblova *Tumačenja muke*, upućujući na potrebu tekstoloških studija o utjecaju pionskih lekcija iz glagoljskih misala na Greblovo *Tlmačenje od muki gospoda našega Isubrsta*, te da Greblovi rukopisi još uvijek traže podrobna istraživanja *na svim razinama*. Stoga – bibliisti, filolozi, slavisti, kroatisti, interdisciplinarni ust(r)ajte... ☞

PROZA

Branislav Oblučar

Debeli

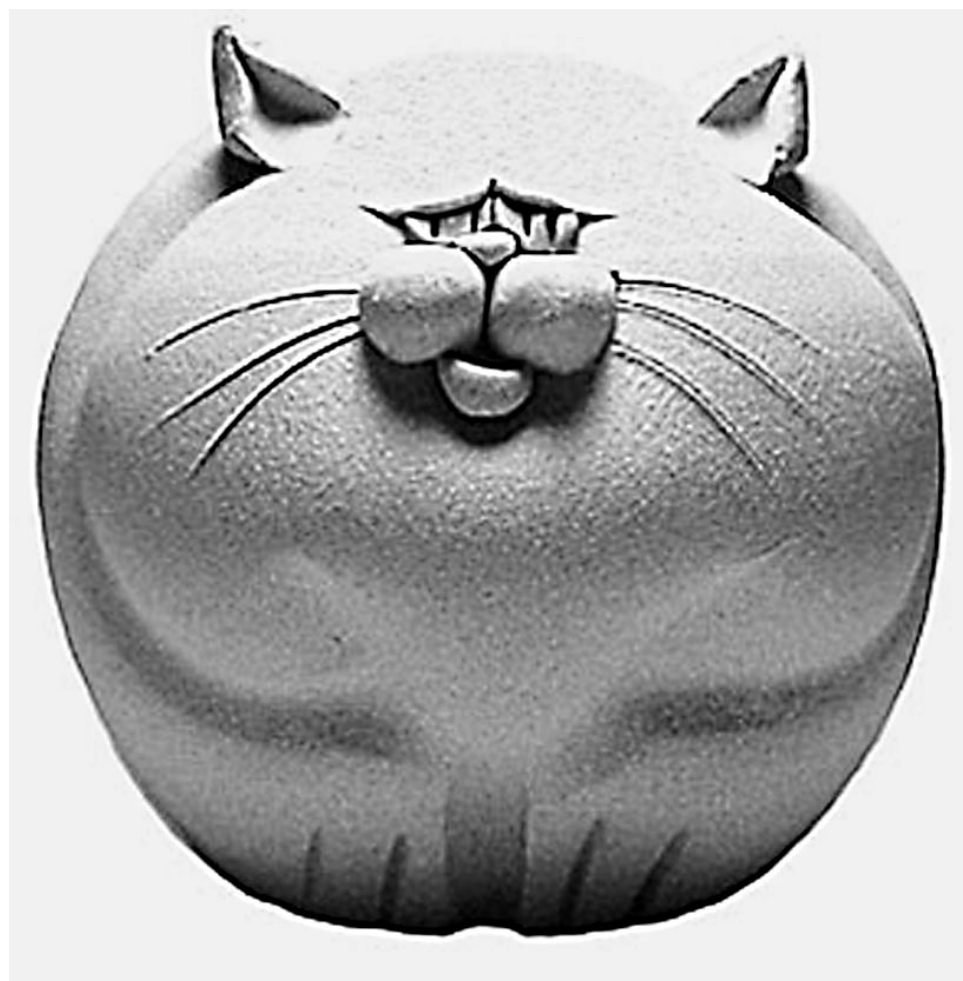
Ne vrijedi ti, veli mi brat preko telefona, ona pjesma koju si napisao o mačku, o debelome, kao da je umro, jer vratio se danas popodne živ i zdrav, debeo kakav je i bio, a ona rana što mu se onako čudno otvorila na vratu te smo mislili da ga je poput slona nagnala da nekamo ode i umre – više je gotovo i nema.

Dakle, ne vrijedi ni što je stara tuga, ni šutnja starog, ni bratova i moja naklapanja o smrti i životu prije ili poslije nje, jer mačak je dokazao kako se život brine za svoje potrebe i premda smo ga svi smatrali pomalo glupavim, za razliku od matere mu, i nemoćnim poput djeteta, on je bio dovoljno pametan da tamo negdje obavi to što mora i da se onda, iz navike ili ljubavi prema onima što su ga u svojoj naivnoj brizi već popkali – vrati doma. ☒

Mađioničar

U rujnu je buknuo terorizam, u središtu New Yorka. Svijet su obišle fotografije nebodera koji se ruše pod naletom ometih aviona kao i one ljudi koji su se skačući s visine spašavali padajući ravno u smrt. Mediji su bili prepavljeni nastalom katastrofom, govorilo se samo o tome. Činilo se da je očekivani milenijski prevrat zakasnio nešto više od godinu dana. Nakon nekog vremena uslijedio je američki uzvrat teroristima – napadnut je Afganistan. Naslovi su se s prvih stranica novina, iz prvih televizijskih najava, počeli s vremenom polagano pomjerati prema sredini, a sukob je poprimio ustaljen ritam: smrt je ravnomjerno kružila.

Moje interesiranje za sukob trajalo je prilično kratko – dok se u zraku mogla još udisati prašina srušenih nebodera i dok sam očekivao prva mišljenja o događaju. A onda je, zbog vlasti-

te inercije, i svakodnevnog života koji vrvi uporno, usuprot svim smrtima – iznenada splasnulo. Živeći tek u pozadini moje svijesti. Odatle je, ipak, povremeno iskrsavalo na površinu i to zahvaljujući posve neobičnim okolnostima: upravo onima svakodnevnim prirode.

Rekao bih da se naša porodična mačka, Sofija, omacila nekako baš u to vrijeme. Možda je sam rujanski napad zasjenio taj događaj, neusporedivo manjih dimenzija, polazući svoju sjenu na živote kojima je predstojalo izlaženje iz iste takve – majčine. To se ubrzo i dogodilo – tek pošto su prohodali, mačka je odbila svo troje mačića, s kojima sam se združio prerano – bio sam im surogat majka – slijedili su me u korak, koliko su mogli. I ta dva događaja, svjetski i kućni, tekla bi mirno dalje, ne dotičući se, da otac nije mačićima nadjenao ime na koja su ih sudbonosno povezala: zvao ih je – *Talibani*.

To je bilo smiješno. Činio je to tepajući im, dok su bauljali i gegali se, vode-

ći borbu sa silaženjem niz stepenice. Činio je to svakodnevno, neobavezno, bez primisli; zvao bi ih tako svaki put kada bi se pojavili oko njegovih nogu. Isprva, za rjedih dolazaka kući, čudio me taj njegov način, nisam se znao postaviti spram toga, bio mi je smiješan, ali me

tjerao da mu prizovem neko značenje. Jer, tako ih je, nakon određenog vremena počela zvati čitava moja obitelj, a na koncu sam i samoga sebe hvatao kako sudjelujem u tome, kao u nekom prešutno uspostavljenom porodičnom ritualu.

Pokušavao sam izvući iz toga nekakav teorem koji bi neočekivano prikazao moju obitelj u novome svjetlu, razotkrivajući sve njezine predrasude prema drugima – životinjama i ljudima, koje bi mogle čučati u tom činu imenovanja. Bilo je u svemu tome, čini mi se, nekakve perverzije. Nisam znao otkuda poći s razmišljanjem, stvar niti je imala glavu niti rep. Čak sam, na rubu očaja, zapao u napast da upitam oca: *Što ti to, dođavola, znači da naše mačke nazivaš Talibanima?* Odogodio sam pitanje, ne želeći uživati njegovoj jednostavnosti.

Iz te se aporije ni sada ne znam izvuci, premda sam u jedno prilično siguran: na početku i na kraju svake misli o tome problemu očekuje me neobično i oblo ime – *Talibani* – vrtim ga po zubima kao kakvu igračku. Njegova neočekivana stranost podarila mu je magiju, jedino je njome, valjda, otac znao opisati istu u kretanjama sitnih mačjih tijela. No, ova izmaštana teorema lažno je samozadovoljenje, utjeha, jer malo je kome stalo do mađioničarskih trikova danas, kada se stvarnost ne potvrđuje niti u slikama nečije smrti. ☒

Životinje,

uvjerava me prijateljica, jedino što ne mogu jest – pisati. Nastavlja, potom, svoju teoriju u njihovu obranu tvrđnjama kako slonovi znaju slikati, majmuni plesati, ptice pjevati...

Ali, prekidam započetu misao – ja sam svoje mačke ipak naučio pisati. Istina, najteže je bilo s držanjem olovke. No, nakon te, početne poteškoće, napredak je bio munjevit. Pisale su objema šapama, sada rukama, u svim smjerovima, različitim vrstama pisama: od oštrotro-vitičastog, sve do sitno-klinastog. Izvršio sam transkripciju, i sada se odlično sporazumijevamo. Čak si ostavljamo poruke, za odsutnosti; na primjer na vratima – *otišle smo proskitati, skuhaj nam fino, samo ne varivo od jučer, site smo ga, znaš.* ☒

svakodnevice

Fantazam

Da sam ja Ystasha (u daljnjem tekstu Stasha), vjerojatno bi mi neko bil najebal' Fblajburgu, vjerojatno bi se zalagala za korjenski pravopis i vjerojatno bi se udala za nekog sto posto, ali pod tim mislim Stopostotnog - Hrvata.

Da mi je bar prateta bila tajnica u ustaškom stanu doktora Pavelića!

Da mi je barem ...

Da sam ja netko.

Da sam, da sam, da sam Stasha

kojega ću radit,

janje moje bijelo

da li bi mi i tad rek'o?

Fantazmagorija

Da sam ja Klara Zetkin

Mali bi se zval Jurgen, suseda bi mi bila Frau Rute, a već bi mi mirišal na lukšiju. Imala bi frizuru s harnadlama i sva bi pisma počimala "zlibe...".

Da sam ja Klara, mama bi me zvala Klari, a tata "sine", Lenjin bi mi bil superkul, Niče tak-tak, Wedekind okej, al' mlaki... Napokon bi vidla Rusiju kaj si već odavno želim samo kaj se sad tam ne isplati ići jer je jako skupo, skoro ko Vjapanu, a i opasno je i... zima.

Fant

Da sam ja Mišo Kovač čula bi se Zprecjednikom u vezi nekih instrukcija i kad bi ja došla na pozornicu uvijek bi nas-tao dernek. Uzela bi malo derneka i od-

Fanta

Da sam ja Ana Četripištolja imala bi sva četiri pištolja i rekla bi Malome da ih ne dira jer da nije oružje za decu. Zvali bi me na rock koncerte, na premjere i na otvara-

Fa(n)tamorgana

Da sam ja grah zričetom k meni bi se obavezno moralo ispeći bar malo mesa jer bi inače bila prazna i za sat vremena bi opet bili gladni. Neki bi me kuhali na masti, a neki bez, neki bi rekli:

"Fuj, kakvog je ovo okusa!"

A neki:

"Mmmmm... daj još jednu šeflju!"

Fantastika

Da sam ja vanzemaljca imala bi brojeve fimenu i ne bi imala spol. Bila bi čista energija, ko čista sreda. Ne bi se reproducirala i svi bi mi bili deca i ja bi drugim vanzemalcima bila dete i mama i tata - sve odjednom. Svi bi bili Mali i kućanica. ☒

Almanah poročne kućanice

I u ovom broju donosi:

Lovac je donio srnino srce- svi smo mi Snjeguljica

Sandra Antolić

Grupo je glupo - Grupo je tupo

Naribale me hulahopke - odgovor iz MTČ-a

Nagradna igra i ovog broja

Dobiva svaki punoljetni Zemljanin

Čitajte *Almanah poročne kućanice*

njela u rodni Šibenik na festival djeteta di ga fali. Umrla bi za svoju kalu, našli bi me smetlari i rekli :

"Gle to je Mišo kaj ga purgeri zovu Šomi, ajmo ga odnjeti doma i pokazati ženama."

nje Sajma cvijeća. Mogla bi pogoditi ljubičicu fprašnike, a forziciju - ne.

Fan

Da sam ja srpska kuća spalili bi me, pa me renovirali neki drugi, pa bi za mene pitali vlasnici kaj se hoće vratit, pa im ovi ne bi dali.

Tin Perkov

lete na jug

pjesme putuju na jug
zimi, kad je hladno
rijeći uvijek dolaze iz toplijih krajeva
sjećamo se nekog drugog vremena
to se najbolje radi zimi
uz kalorifer i lampu

prisluškuj me

uši su mi u petama
vide kako koračam
odlazim do frižidera – uzimam mlijeko
ja pijem, pijem mlijeko – oni to vide
jutro je, jutro je, i ja prdim
ja prdim – oni to čuju
izvađen sam iz svoje kože

svaka riječ koju izgovorim
odjekuje u meni još sekundama
prisluškujem se

grad

šetnja kroz grad
nešto odavno zaboravljeno
hladno je sunce već zalazi u tri
na ulicama nema ničeg, božić, lampice prazan trgovački centar
okreni semafor naopako, nema potrebe
da putuju autobusi u ovakvom danu
zalutao sam ovdje

to si mi rekla, sjedili smo u nekoj zaboravljenoj slastičarnici
gomila sladoleda, izgubljeni ljudi bez doma, četvero-petoro,
sjede unaokolo,
poslije po sata...
nisi više moja
dani u hladnom gradu prolaze hodajući ispunjenim ulicama
ljudima ljekovitoj buci u klubovima
i neobičnim cvjetovima, pogrebnim ulicama
pored botaničkog vrta i naprijed prema zapadu

kozaci

neprijatelju treba onemogućiti da se koristi svojim zalihama željeza i kozjeg mlijeka
preoteti, ako se može, uništiti, ako treba
to je suptilna igra, ne puko puškanje
:upravo geostrategija

dugo se čekalo na preokret, a on je došao iznenada
samo vrhovnik zna da je on rezultat upornih tendencija
na tome se radilo godinama
časnici školovani na West Pointu, u Americi

arpeggio veselih plotuna kojem se raduje priprosti duh
linije fronte, fortifikacije, taktika, logistika što hrane um intelektualca

reminiscencija

prije nego
ulica skreće
u aleji jastrebova
imao sam stan
u kojem je vrijeme prolazilo
kao drugdje
bez dodira
ostavinske rasprave dva bloka dalje
nisu utjecale na zračne struje
otvorivši prozor
neobičan filodendron u polju patlidžana

nedjelja

nemam cigaretu i ne dišem
upitne rešetke autobusnog kolodvora
ostavljaju vlažne ulice
neisplativima

ispijanje vitamina postalo je nužno u vremenima opuštenosti
suvremeni vitezovi; lijepo je kad u gradu pada kiša
ali samo navečer
premet cipela po asfaltu i kloparanje naprijed;
kotrljam se prema zapadu, gdje imam unajmljeni stan u prizemlju

trgani trenuci raznobojne svjetlosti u klubovima
i kinu, gdje odlazimo svaki dan

u potrazi za dugim odmorom
panel na televiziji; problematizira stvarnost
i pitanja koja nas dotiču
na nivou organizacije, umijeća brige
i boravka

efektno, teško disanje
ručak za jedan dolar i gomilanje suvišnih kilograma
uplovim, svaki dan, u posao
i svakog trenutka se vraćam u taj hladni stan,
bogat sjedećim mjestima, prostorom,
bezvrijednim namještajem

krotki ples zarobljen konvencijama je
upravo ono što je vrijedno života
ili, u najmanju ruku, boja
ako se ne želi odseliti ili umrijeti

tele vizija

namjeravao sam očistiti od svega suvišnog
uspjeh djelomičan
neobičan čovjek promatrao me iz helikoptera
to sam bio ja
a nikad nisam letio

jutros je polje bilo posuto rosom
kao po običaju
u našem kraju, premoren, pasao je travu
jedan konj
bez namjere da nekog povrijedi
zaklimao je važno

previše brojeva rasulo se gradom
dok suvremena tehnička pomagala
stvarajući dosadu i luđake
uslijed redukcije pocrkavaju
sretna će se zemlja zvat

bez odgode

Povratak nemoćnika

Bivajući plodni usred mrkle noći
Neusnuli pisci predano nam zbore
Da u mraku još su veće, Kruće oči
I kako za plaću dobivaju gore

A ako ih vidiš kako plamen ruže
Rigaju sa znojem ispisanog Čela
Zamoli ih barem da sa Palagruže
Razglednicom kakvom podsjetite se jela

Koje smjernom rukom domaćica njina
Svakog dana njima pripremala bila
Dok se skuplja rosa iznad horizonta

S kuhačom da stoji iznad krinolina
Svoje hrabro čojstvo nikad nije krila
Jer u krvi bit će i bez kalodonta

(At that stage, Cleaning Lady kills the Author, and Housewife fucks him afterwards)

in Perkov rođen je 1978. u Splitu. Studira teorijsku matematiku i radi kao novinar na Radiju 101.
Pjesme piše od 1995. godine.

impresum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
 adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb
 telefon: 4855-449, 4855-451
 fax: 4856-459
 e-mail: zarez@zg.tel.hr
 web: www.zarez.hr
 uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
 nakladnik: Druga strana d.o.o.
 za nakladnika: Boris Maruna
 poslovna direktorica: Nataša Polgar
 glavni urednik: Boris Beck
 zamjenice glavnog urednika: Katarina Luketić, Dušanka Profeta
 redakcijski kolegij: Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan, Dean Duda, Nataša Govedić, Giga Gračan, Nataša Ilić, Sanja Jukić, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Branimira Lazarin, Jurica Pavičić, Milan Pavlinović, Iva Pleše, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štiks, Gioia-Ana Ulrich, Davorka Vukov Colić, Andrea Zlatar
 grafički urednik: Željko Zorica
 lektura: Žana Mihaljević
 tajnica redakcije: Lovorka Kozole
 priprema: Romana Petrinec
 tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a
 Tiskanje ovog broja omogućili su
 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
 Ured za kulturu Grada Zagreba
 Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
 10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na zarez:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn
 12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn
 12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100,00 DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____
 adresa: _____
 telefon/fax: _____
 vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

DAVAO ZA PLATNI PROMET

PRIZNICA

U REGISTARU, 2000 ZREB

GODIŠNJA PRETPLATA ZA "ZAREZ"

DRUGA STRANA d.o.o. HEBRANGOVA 21, ZAGREB

10001-601-741985

Zagreb, 25. 1. 2002.

POZIV!

umjetnicima mlade generacije da pružanjem uvida u dokumentaciju svojih radova pomognu u procesu odabira radova za izložbu **Start**

kustosi: Udruga za vizualnu kulturu **'Što, kako i za koga'**, Zagreb

Mestna galerija Ljubljana [lipanj, 2002]

Dom Hrvatskog društva likovnih umjetnika, Zagreb [prosinac, 2002]

Poziv je otvoren od 15/03 do 30/04/02.

Prijedlozi se prijavljuju [isključivo dokumentacija], poštom na adresu WHW / Arkzin, Ilica 176. 10 000 Zagreb, e-mailom na adresu whw@mi2.hr, ili osobno na gore navedenu adresu, u razdoblju od 22. do 26/04, od 11 do 14 sati.

START je multimedijalni projekt i izložba suvremene umjetnosti koja predstavlja umjetničku produkciju najmlade generacije hrvatskih i slovenskih autora/ica u području vizualnih i performativnih umjetnosti te suvremene kulture, koja na interdisciplinarni način zadire u različita područja. Projekt **START** realizira se pozivno i putem natječaja, nije tematski određen nego otvorenim konceptom pokušava prezentirati stvaralaštvo nadolazeće generacije umjetnika/ica te inicirati kreativni prostor međusobnog djelovanja. Izložba je zamišljena kao otvoreni 'laboratorij ideja' i dinamični prezentacijski okvir koji nudi različite oblike i strategije izlaganja. Uz medije slikarstva, skulpture i grafike, fotografije, instalacije, videa, performansa, akcija u javnom prostoru, internet projekata, multimedijske i interaktivne umjetnosti, ističe se usmjerenost na različite cross-over projekte koji mogu uključiti područja arhitekture, dizajna, filma, glazbe, teorije, znanosti...

Projekt **START** osobito nastoji potaknuti i predstaviti onaj dio mlade umjetničke produkcije koji napušta izlagački koncept izolirane muzejske 'bijele kocke', zalazi u različite socijalne prostore i strukture izravno se baveći aktivističkom djelatnošću ili radikalno propitujući vlastiti status unutar različite mreže sustava i sudonosa.

Pozivamo autore mlade generacije koji djeluju na području Hrvatske i Slovenije, kao i one koji [bez obzira na godine] tek započinju umjetničko djelovanje, te autore koji se školuju u inozemstvu ali je njihov rad vezan i za navedene sredine, da pružanjem uvida u dokumentaciju pomognu realizaciju projekta.

Propozicije natječaja:

Radovi i prijedlozi prijavljuju se **isključivo dokumentacijom** [a ne originalnim radovima], koja uključuje: fotografije, dijapozitive, skice, printove, video i audio zapise, fotokopije, CD i druge digitalne medije [fajlovi po mogućnosti u .tiff ili .jpeg formatu], koncepte i druge materijale koji pružaju uvid u rad/projekt. Dokumentacija treba uključiti ime i prezime autora/ce ili umjetničke grupe, kontakt adresu, kratak opis rada/projekta, tehnički opis koji uključuje i opremu potrebnu za realizaciju, biografiju. Svaki autor/ica može prijaviti najviše

3 rada. Pristigle radove će selektirati kustoski tim udruge 'Što, kako i za koga'. Dokumentacija odabranih radova/projekata bit će korištena za izradu popratne publikacije. Pristigla dokumentacija se u pravilu **ne vraća**, osim na izričit zahtjev, po završetku čitavog projekta, u siječnju 2003. Organizator zadržava pravo javne prezentacije, publiciranja i upotrebe svih prijavljenih radova/projekata bez naknade. Odabrani autori/ice obavezuju se da će izvesti rad u suradnji s organizatorima projekta, u dogovoru s kojima rješavaju prijevoz, prihvata i povrat radova, kao i detalje vezane uz postav i predstavljanje radova/projekta.